
VE RI
TAS

HA

ГАЛИЦЬКО-РУСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО

1848—1865 pp.

НА ТЛЇ ТОГОЧАСНИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛЇТИЧНИХ ЗМАГАНЬ ГАЛИЦЬКО-РУСЬКОЇ ІНТЕЛЇҐЕНЦІЇ.

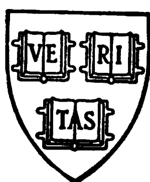
Недокінчена праця

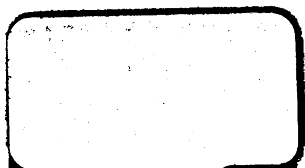
Д-ра Остапа Терлецького.

Видане редакції Лїтературно-Наукового Вістника.

У ЛЬВОВІ 1903.

З ДРУКАРНЇ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА
під зарядом К. Беднарського.


VE RI
TAS



все те певно важні хиби. Та вони рівноважуть ся добрими прикметами: широким теоретичним осьвітленєм справи і намаганєм внести якесь суцільне, критичне розуміне в ту добу нашого письменства (50-ті роки), що доси майже не була трактована таким способом, з виємком хиба дуже загальної характеристики В. Коцовського „Огляд національної праці Русинів“ (Зоря 1887, ч. 20—21), яка зрештою була написана вже по зладженю отсеї праці Терлецького. Та коли перша половина отсеї недрукованої частини має сьогодня переважно лиш історичне значінє, як більше або меньше вдатна проба літературно-історичної конструкції, то друга половина (розд. X, XI і XII, чи пак у нас V—VII), написана переважно на основі власних споминів, сучасних листів та розмов товаришів Терлецького, має в великій мірі значінє жерела першої руки, споминів та зізнань сучасника. Ся частина, написана по тім, як я читав працю Терлецького в тзв. другій редакції і не була мені звісна в часї писаня студії про нього. Вона визначаєть ся значно живійшим мальованєм обставин і людий, реальнійшим трактованєм річи; правдоподібно сюди війшов той „роман із житя молодіжи“, якого писанє заповідав менї Остап листом із Відня з д. 18 цьвітня 1883 (Записки loc. cit. 48) і якого поодинокі розділи він читав у Січи, викликаючи ними загальний ентузіязм. На жаль, наш рукопис уриваєть ся на найцїкавійшім місцї і заставляє щиро жалувати, що покійник не дотяг оповіданя хоч до кінця 60-их років.

Іван Франко.

I.

Так розвивала ся і впала перша проба самостійних поривів літературно-народних між галицькими Русинами.[1]) Для самостійної праці в тодішній політичній системі не було місця; вона могла-б була утримати ся хиба лиш тоді, коли-б годна була йти опором против уряду і висших кружків відданого урядови духовенства. Але до того вона була за слаба; залежні від властий представники народнього руху швидко почули на собі їх тяжку руку і раді-нераді мусіли притихнути; літературне житє завмирало; гадка про відроджене народа на народних основах тратила ґрунт під ногами і здавалась пустою, безнадійною мрією. „Не грай ся золотов надіев, нам грузь орать, в болоті сіять“, сими словами поета мож би виразити положенє, в якім знайшли ся молоді руські патріоти після своєї першої, невдалої боротьби.

Се вже само собою було дуже сумним фактом. Ще сумніщим було те, що їх противники не вміли поставити нічого на місце їх змагань. Бо як політична система, що зробила їх такими як були, так і вони були сильні лиш в неґації і слабі до позитивної діяльности. В спілці з тою системою, а властиво в її службі вони могли знівечити змаганя молодого поколїня, вбити віру молодої інтеліґенції в свої сили і підорвати в неї духа ініціятиви; але піднести ся до власної діяльности не були годні, бо і в них дух ініціятиви був підорваний, віра в свої сили вбита і лиш віра в силу уряду та верховодну систему сильна.

В тій вірі вони виросли, в ній протекла їх молодість і проминала їх старість; в ній вони дослужили ся почестий і пошанівку

---

[1]) Мова тут про упадок заходів »руської трійці« в початку 40-вих років, пор. Житє і Слово 1894, т. II, стор. 451. *І. Ф.*

і з нею віддавали й себе і свій нарід на услуги урядови, бо лиш він і його сила могла — так вони думали — виратувати від загибелї те, що ще остало ся з колишньої славної бувальщини народа. З сього становища і молодечі пориви Маркіянового кружка видавались їм небезпечними, бо дразнили ту могучу силу і впоювали їй недовіре до народа.

А ся сила була, а бодай показувала ся, справдї могучою. Вона вміла в цїлій монархії утримати мертвий супокій саме в таких часах, коли в цїлій майже Европі всьо варило ся і кипіло; а де, як у Галичинї, і в її межі вривав ся несупокій і голосно відзивали ся небезпечні стремлїня, вона вміла придавити не лиш слабенькі початки народнього руського руху — се би ще не велика штука, — але й революцийну польську пропаґанду, хоч правда, аж по довголїтній, труднїй і завзятій борбі. Вона немилосерно нищила всьо, що хоч би з далека заносило самостійною думкою і дїяльністю, і була може ще страшнїщою задля того, що на місце вбитого житя не ставила ніякого инчого житя, ніякої инчої ідеї.

На що-ж при таких обставинах могла придати ся самостійність думки й діяльности, публичне житє, здібність до ініціятиви? Хиба-ж не були вони навіть небезпечні вже задля того одного, що могли обернути ту могучу силу проти народности, яка і без того ледви дихала?

Але ось — повіяв мартовий вітер 1848 року і ота могуча сила похитнула ся і впала. Всьо пішло до гори ногами; урядова система, що так довго давила публичне житє, зникла; настала свобода полїтична. Що-ж з того? Хиба Русини вміли користуватись нею як слїд? Де були їх публичні дїячі, а головна річ, звідки вони мали взяти ся? Що було живіщого між ними, те або згинуло марне, або було застрашене і знеохочене, а гук і стук, з яким валив ся перед їх очима старий державний порядок, навіть ще більше придавив і приголомшив їх і вони в першій хвилї навіть не знали, що робити з „дарованою“ їм свободою. Давнїщого опікуна, як думали одні, а гонителя, як думали другі, не було; він пропав десь під напором віденських барикад і патріотичного польського гармідеруві Львові. Але хто міг знати, що прийде на його місце? В німім страху ждала Галицька Русь завтрішнього дня. Бо лиш вона одна могла на тій колотнечі вийти лихо. Уряд усе таки, хоч з великим трудом і радикально переіначений, бурикав ся за своє істноване; але під боком Русинів як з під землї, у все-

оружі своєї сили виросла побита перед двома роками польська революцийна пропаґанда. Без найменчого заходу вона опанувала весь край і брала ся верховодити ним. Хоч побита вона не була прибита; а яка у неї здібність до самостійної діяльности, се вона недавно показала в своїй довголітній конспіраторській борбі. Сеї борби вона не виграла і не вона повалила урядову систему; але з тої борби вона вийшла вправлена до публичного житя, завзята, загартована, скроплена сьвіжою кровю мучеників за свої ідеали. Вона не була прибита і підкошена як Русини; знала чого хотїла і знала, як і де брати те, чого хотїла.

Що при таких обставинах мали діяти Русини? І хто з них мав стати до діланя? Вони не знали, отягали ся і мовчали. „Серед шуму польських ґвардистів, серед численного з'їзду панів-шляхти і еміґрантів цїлої Польщі, завязала ся ві Львові вже й польська Народова рада, а Русини все ще отягали ся і не виступали на сцену, на якій до тепер з таким розголосом панувала все Польща та Польща", каже Дідицький. „Аж 19 квітня, т. з. цїлий місяць після голосного, демонстративного вручення польської адреси, явила ся у ґрафа Стадіона скромна депутація старших львівських Русинів під проводом крилошанина Куземського, складаючи до рук цїсарського намісника Галичини свою петицію до Монарха, написану по німецьки."[1])

Але навіть після публичного виступленя, коли вже можна було на певно знати, що старий порядок умер, у них немов два духи боролись: то рожеві надії на кращу будучність, то непевність і недовірє до себе самих і до нових полїтичних обставин. „Sind Sie den eigentlich mit den Gross-Russen eine und dieselbe Nation?" спитав Стадіон руських депутатів.[2]) Се вони могли з спокійним сумлїнем заперечити — і заперечили. Але коли прийшло ся Головній Радї руській писати відозву до руського народа і треба було заявити публично, хто такий Галицькі Русини, куди і до кого вони належать, страх мало що не взяв гору над народним почутем. „Ми належимо до галицько-руського народа, котрий числить $2^1/_2$ міліона", вставили були редактори маніфесту, і лиш на внесене і рішуче слово члена Ради Юліяна Лавровського признали ся, що

[1]) Дѣдицкій Богданъ, Михаилъ Качковскій и совр. галицко-русская литература I. Львовъ 1876 стр. 109.

[2]) Тамже, стр. 110.

вони частина 15-міліонового народа малоруського. Лавровського за те уважали тоді Русином „крепким і відважним“![1])

Здаєть ся, що як би не безтактне та провокацийне поступуванє Поляків, то ледви чи рух між Русинами дійшов би був навіть до такого ступня, як се фактично стало ся. На кождий спосіб лиш Поляки тому винні, що сей рух прибрав таку рішучу антипольську піху. Бо, як видно з поступуваня руських патріотів на славянськім з'їзді в Празї, велика часть Русинів не мала великих симпатій до тодїшнїх представителїв австрійського уряду і задля поступуваня уряду з Русинами в остатнїх десятилїтях не могла мати.

Поляків, а властиво польську партію акції, зложену з дивної сумішки шляхетських і демократичних елементів, переворот полїтичний в Австрії заскочив також несподївано. Але вони думали, що переворот буде рішучий і тривкий і що тепер буде можна не лише відплатити всїм тим, що посередно або безпосередно причинили ся до їх невдачі 1846 року, але й осягнути те, що перед двома роками не вдало ся. Тому то вони так завзято накинули ся і на захитаний уряд, надїючись сильним нападом зовсїм звалити його, і на розбуджуваних Русинів, яких сподївали ся таким самим способом відстрашити від публичної заяви своєї народної відрубности. З початку їм се по троха удавало ся. Уряд був зовсїм майже безсильний, а Русини бояли ся і сидїли тихо. Навіть після перших несьміливих кроків руських вони своїм тероризмом сподївали ся заглушити смирні руські голоси, пускаючи про Русинів у сьвіт нечувані небилицї і клевети, якими страшили невинних людий у краю і за границею, баламутили навіть самих Русинів, бо сї не маючи свого орґана, не могли публично відповідати і не вміли в цїлій тїй масї хаотичних відомостий дібрати ся до ладу. Аж 15 мая появило ся 1-ше число „Зорі Галицької“, хоча концесію на видавництво руської ґазети Ставропіґія мала ще 16 марта! (Зоря Гал. 1848, ч. 1). Та конець-кінцем своєї цїли Поляки не осягнули Навпаки, тим нападом, не перебираючи в способах, вони лиш роздразнили і звели до купи обі загрожені сторони, що хоч не мали для себе великих симпатій, але для відверненя спільної небезпеки злучили ся разом. Сим способом уряд, тратячи ґрунт під ногами, знайшов у самім краю велику хоч непочату силу, на яку міг оперти ся

---

[1]) Тамже, стр. 112.

є борбі з польською партією руху, а Русини, маючи за собою уряд, знайшли сьміливість виступити публично з заявою тих політичних і літературних переконань, за які ще недавно мусіли терпіти такі сильні переслідуваня.

Прихиляючись до Русинів австрійський уряд немов би сповняв слова Якова Головацького, якими сей при кінці брошури „Zustände der Russinen" апострофував Австрію. „Справа Русинів не стоїть і в Росиї добре", казав Головацкий, — „вони мало мають надії для своєї літератури і народности. Московітизм (der Moskwitismus) заливає всьо, і скарги на покривджене прав Малорусинів чути незвичайно часто. Як сильно Московітизм ширить ся коштом Русинів, можна бачити зі слів малоруських письменників. Централїстичний росийський уряд мусить кривим оком дивити ся на відроджене малоруської літератури, бо найбільша половина малоруських видань виходить під анонімами або псевдонімами... Вся надія малоруської народности і літератури лежить на Австрії, що кожду народність береже і боронить. Розумніщі Русини розуміють се дуже добре. Помагаючи малоруській літературі Австрія могла би мати вплив і на Україну, як через своїх угорських Сербів має на Сербію, Боснію і т. д.; вона могла би знайти симпатії і на Україні. Про поміч для малоруської літератури з політичного погляду, про її вплив на Україну написав перед кількома роками єпископ Гр. Яхимович пропамятне письмо для урядового ужитку, яке ми несподівано дістали в руки і про яке уряд мабуть цілком забув. — Шляхтичі можуть справді богато надіяти ся від Росиї, бо крім Угорщини ніде арістократія не має таких сильних плечий як у Росиї.. ніде пан не може так безкарно збиткувати ся над своїми мужиками як там... Руські мужики знають, як поводить ся мужикам у Росиї і тому вони тим вірнійше держать ся свого цісаря. З усього сего випливає само собою, що Австрія в розпочатім ділї освободженя і піднесеня руських мужиків повинна далї поступати, розуміє ся, не нападаючи на національне житє, віру і язик народа. Австрія стоїть і держить ся забезпеченем житя ріжних народностий, вона стала сильною безперестанним толерованем вір і народностий; але і за кожде відступлене від сеї засади вона тяжко покутувала. Сїй засадї повинна вона отже остати ся вірною і не повинна з давної дороги анї росийською централїзацією, анї пруською системою ґерманїзованя, анї єзуїтськими

змаганями католичeня дати ся звихнути. Галицькі Русини не стратили надії на Австрію. Австрія переконає ся наконець много раз зложеними доказами про права вірних і чесних Русинів і признасть їм їх у школах і житю, в церкві й державнім уряді, як иньшим Славянам — бо Австрія понад усе, коли лиш сама захоче!"[1])

Поступуванє уряду в часах революцийної колотнечі у Віднї а особливо зі Львові і в Галичинї зробило на представителїв руського народа вражінє, що Австрія — „хоче". Алїянс з таким могучим спільником, яким усе таки був уряд, оживив троха руську інтелїґенцію; маючи задля свого положеня великий вплив на нарід, вона зрозуміла, що може урядови в його клопотах стати дуже в пригоді і сподївала ся, що й уряд зі свого боку за її вірні услуги стане їй в пригоді. Вона набрала троха сьміливости і стала свої бажаня і потреби виповідати меморандами, депутаціями, ухвалами Головної Ради руської. Вона домагала ся подїлу Галичини, сподїваючи ся сим способом забезпечити ся від польської переваги, домагала ся заведеня руського язика в народнїх і середнїх школах руської Галичини і справедливого рішеня селянського питаня, від чого очевидячки залежала вся будущина галицьких Русинів.

Але перебуті недавно переслїдуваня, а також у великій части власне теперішна спілка з урядом у значній степени затерли сьвіжість і енерґію руських народних стремлїнь. Невеличка в порівнаню з рештою інтелїґенції горстка людий, що викликала і утримувала попереднїй рух, підкошена довголїтнїм переслїдуванем, стала ще меньшою; одні повмирали або пропали марно, иньші зовсїм знеохотились і притихли, а нових прибувало дуже, дуже мало. Гадки — давнїще, здавало ся, такі блискучі і сьвітлі, тепер блїдли і меркли і не робили вже такого вражіня як перше.

А спілка з урядом, хоча з одного боку улекшувала борбу з польськими претенсіями, то з другого боку не позволяла виступати руській інтелїґенції рішучо в таких справах, що для руського народа в Галичинї були животними, а власне в справах селянських. Замісь підтримувати і розвивати далї розбудженого у мужиків духа самодіяльности, представителї руської інтелїґенції радше

---

[1]) Hawrylo Rusyn (Як. Головацький), Zustände der Russinen in Galizien. Jahrbücher f. slav. Literatur 1846, стр. 378, 379.

старали ся його приспати, проповідуючи йому і в церковних проповідях і на окружних зборах повітових руських Рад і в Зорі Галицькій, аби в усім спустив ся на розум, ласку і добру волю уряду. „Богато тепер між народом таких, що його зводять, що йому богато говорять про права чоловіка, але тим меньше про обовязки чоловіка, народа. Але розумно християньский чоловік каже на се: Най лиш кождий робить те, що повинен, підданий най буде послушним, а начальник най дає розкази"...[1]) В сих словах, які в 1848 році сказав один руський патріот на проповіди в Коломиї, зложена вся суть поглядів руських на відносини народа до уряду.

І самі представителї руські так само робили, бо в полїтичних справах, винявши, як сказано, відносини до Поляків, не виходили нїколи з під руки уряду. В рішаючих хвилях вони бояли ся, а бодай не могли відважити ся станути по сторонї народа; і мнимий інтерес „висшої полїтики", яка на дїлї була дуже невисокою та тїсною, і вихованє, якого головною основою був, як відомо, слїпий послух урядовим розказам, велїли їм оглядати ся на те, що уряд скаже і хоче, а не на те, чого хоче нарід. Лиш раз обізвав ся в Зорі Галицькій сьміливіщий голос чоловіка, що здоровими, мужичими очима дивив ся на справи народа,[2]) але то був голос у пустинї і пропав без слїду. Задля того поступуванє їх було дуже слабодушне, неенерґічне, двозначне. Так наприклад у справі, чи за знесенє панщини має платити ся відшкодованє чи нї, вони в віденьскім парляментї покинули руських селян; селяни, між якими відзначив ся Капущак своєю різкою бесїдою, що зробила велике вражінє, самі мусїли боронити свою справу; при голосованю руські інтелїґенти не могли відважити ся сказати нї сяк нї так і вздержали ся від голосованя.[3]) А про те вони всюди виступали яко

---

[1]) Nazarewicz Anton, Predigt bei Gelegenheit der am 7-ten December 1848 in Kolomea abgehaltenen Danksagungsfeier für die in Italien durch die k. k. österreichische Armee erfochtenen Siege. Lemberg, 1849 стр. 4. — Дивись также бесїду Р. Моха на вічу окружнім у Дрогобичи 1848, і Зорю Галицьку з р. 1848 (полїтичні статї) особливо: „Бесѣда пôдчасъ фестину народового руского, ôдправленого въ Станѣславовѣ дня 30-го мая 1848 говорена Григоріємъ Шашкевичемъ парохомъ Угрынôвскимъ". Зор. Г. 1848. Ч. 15. 17.

[2]) Зоря Галицька 1848. Ч. 13. Іерей Никола: Зъ вôдки взяли ся ланы и паны.

[3]) Officielle stenographische Berichte über die Verhandlungen des österr. Reichstages з року 1848.

природні проводирі народа, жалували ся, коли селяни вибирали на депутатів не Русинів з інтелїґенції, старали ся в бесїдах, голошених перед народом, усїми силами позискати його довірє в тім переконаню, що нїхто не годен так добре боронити інтересів народних, як вони.

Се було по части справедливо. Бо вони були все таки ще найживіща частина народа; від довшого часу вони змагали ся вияснити собі свої відносини до народа, пізнати його потреби і способи, як їх заспокоїти. Не богато вони тому винні, що їх змаганя не принесли сподїваного пожитку. Тай врештою не вони одні показали ся в 1848 роцї полїтично недозрілими. Всїм австрійським народам — винявши хиба одних Мадяр та Поляків — не ставало тої полїтичної дозрілости і внутрішньої моральної сили, яку дає лиш довголїтнє уживанє свободи в публичнім житю. А руській інтелїґенції мусїло її не ставати тим більше, бо вона була ще дуже молода і невелика, розвивала ся під обставинами попросту убийчими, була вбога і залежна і перший раз виступала на публичну арену. В тій страшеннїй замішанинї та колотнечі, серед якої вона несподївано опинила ся по довголїтній гробовій тишинї, тяжко було не стратити рівноваги.

Коли про те не скриваємо правди і показуємо ті фактичні помилки, яких допустила ся руська інтелїґенція в тім роцї, то лиш тому, бо хочемо показати, що инчою вона не могла бути і що 1848 рік в історії розвитку руської інтелїґенції не становить нїякого перелому і не лишив по собі майже нїяких слїдів. Усьо, що того року робило ся, робило ся з відповідним шумом, манїфестами, проклямаціями, депутаціями, голосними бесїдами і аґітаціями. Неприхильність польська додавала тїй роботї устами польських депутатів у Віднї і польської журналїстики ві Львові та за границею ще більше розголосу. В часах революцийних не беруть ся слова на вагу. Сей шум і розголос причинив ся може до того, що й руська інтелїґенція уважає рік 1848 якимсь переломом у своїм житю, від якого починаєть ся новий період народнього руського житя.

А тимчасом сей рік лиш на хвильку здїйняв заслону з неї і показав, якою вона виросла під впливом попереднїх історичних обставин і якою була в даній мінутї. А була вона такою, що при найлїпшій волї не могла розпочати нової ери в руськім житю. Еманципація простого народа не була і не могла бути її дїлом. Вона була дїлом самого селянства, того величезного значіня, якого

серед революцийної завірюхи набрав селянин і яке його в моральнім і матеріяльнім відношеню вивело так високо наперед, як іще ніколи.[1]) Але навіть використати освободженя селянства в інтересї духового відродженя народа руська інтелїґенція не була годна, хоча з початку заносило ся на поважну лїтературну працю, а полїтична свобода оживила була під крилами уряду приморожені її патріотичні надії. Журналїстика руська з сього року, заложенє Галицько-Руської Матицї, бесїди говорені при заложеню сього товариства і наукова розправа Якова Головацького показують, що руська інтелїґенція старала ся використати прихильні обставини на те, аби перепровадити головні гадки Маркіянового кружка. З усьої майже сеї діяльности віє теплий і прихильний для селянства дух; його просьвіту кладуть основателї Матицї своєю головною метою; тай руську лїтературу хочуть розвивати так, аби вона не стала чужою руському селянинови, але була виразом духового житя інтелїґенції і разом із тим лучила те житє з житєм селянина і новому поколїню осьвіченого селянства передавала результати загальної науки і лїтератури. Тому вони приймають селянську бесїду як язик для своїх лїтературних праць; Микола Устіянович у своїй прекраснїй промові, а Яків Головацький у своїй Розправі о язицї южно-руськім рішучо стають по сторонї народного язика.[2])

Але й тут тяжко розпізнати, о скілько і у кого се народнє змаганє виходило з внутрішнього переконаня, а о скілько і у кого було випливом полїтичних обставин, небувалого доси значіня самого селянства, а крім того й спілки з урядом, який рішучо заявив був, що инчого крім народнього стремлїня боронити і підпирати не буде.[3]) Тай без того навіть на з'їздї письменників руських ві Львові, які оснували Матицю, можна добачити, що сей селянський напрям у лїтературі знаходив противників; в комісиї, що мала рішити питанє, яким язиком писати, відзивали ся голоси проти народнього язика; і тому Устіянович немов перечуваючи, що сї голоси наберуть колись великої ваги й значіня, наперед з натиском застерігає ся проти уживаня инчого як лише народ-

---

[1]) Moriz Ritter von Ostrow, Der Bauernkrieg vom J. 1846 in der österreichischen Provinz Galizien, Wien 1869. стр. 94—100.

[2]) Я. Головацкій, Историческій очеркъ основанія галицко-рускои Матицѣ. Въ Львовѣ, 1850.

[3]) Б. Дѣдицкій, Михаилъ Качковскій.

нього язика в літературі. На тепер велике значінє, яке народнї маси дістали через революцію, очевидний факт, що лиш ті народнї маси давали змаганям інтелїґенції руської реальну силу і вартість, не дали анти-народньому напрямови розвинути ся і перемогти напрям репрезентований товаришами Маркіяна Шашкевича. Але трудности, які стрічали літературні змаганя, відчували навіть найенерґічнїщі діячі 1848 року; се відбивало ся в їх бесїдах і поступках. Михайло Куземський у вступній промові при заложеню Матиці сам признає ся, що за-для обставин попереднїх лїт руська інтелїґенція приступає до діланя слабо приготована; Устіянович накликає земляків до щирої і сердечної служби народови пригадуючи, що „свобода як відданиця не віддає ся калїцї або слабому чоловікови, лише здоровому і сильному".[1])

А загал інтелїґенції розкиненої по селах і місточках, до остатньої хвилї без провідної думки, без проґрами, що поодиноких людий лучила би в сильну, одностайну партію, без проводирів, які би їх поступуваню дали певний і ясний напрям, дуже слабо відчував і розумів властиве значінє цїлого народнього руху. Загальна колотнеча і замішанина революцийна і злучений з нею народнїй рух дали особисто кождому з руської інтелїґенції, особливо сїльським духовним, незвичайний і зовсїм несподіваний вплив; вони були посередниками між народом і урядом; нарід видів у них у переважній части своїх природних заступників перед урядом і пануючими верствами; уряд, що ще до недавна трактував їх en bagatelle, тепер схлїбляв їм на позір і просив їх помочи, коли треба було вплинути в якій справі на нарід і успокоїти його, особливо недопустити його до активного виступленя проти шляхти. Се дуже вивело їх у гору, дало їм незвичайну самосьвідомість і виробило в них переконанє, що вони самі собою велика сила, з якою треба числити ся. Дставши таким легким коштом політичний вплив, вони думали, що так само легко зможуть його утримати; вони не прикладали нїякої працї зі свого боку, аби скріпити се становище за собою, використати його як слїд і обернути на пожиток народа, хоч вони безперечно в переважній части щиро любили свій нарід і були добрими патріотами. Але весь сей наглий переворот позавертав їм троха голови. Вони не знали що діяти, за що руки зачепити і думали, що так як їх самих історичні обставини без най-

[1]) Я. Головацкій, тамже.

менчого заходу з їх боку підоймили, так само вони й увесь нарід підоймуть і зроблять незалежним, що все те зробить ся якось само собою. Задля того не маємо чого дивувати ся, що навіть у такім горячім патріотичнім часї вони мало змінювали своє житє і набуті давнїще не-народнї привички і що Гинилевич зі славянського з'їзду в Праги мусїв писати до своїх краянів,[1]) аби вони не говорили між собою по польськи, а лише між собою і з дїтьми по руськи, аби вчили ся добре руського язика, бо прийде може до згоди з Поляками і тодї Русини мусїли би стидати ся, як би маючи забезпечену рівноправність народню не вміли по руськи і не говорили по руськи. Де-ж почутє народнє проколювало ся троха сильнїще, там воно иноді проявляло ся доволї оріґінальним способом, який лиш тодї зможемо зрозуміти, коли собі пригадаємо, що руська інтелїґенція була вихована не лише в дусї послуху урядови, але і в дусї шляхоцькім, панськім, отже й проблиски народньо-руського руху мусїли носити на собі печать обох сих впливів. Доволї вірний образ таких патріотів подав Шехович у своїй врештою маловартній повісти „Попадянка і попадьо-ґрафянка", написаній на тему 1848 року.[2]) На першу звістку про революцію отець Петро Андрієвич їде до міста і порадившись з ц. к. старостою купує до своєї хати нові меблї, фортепян, аби таким способом показати і зверха те висше становище, на яке революція піднесла руське попівство По думцї о. Петра Андрієвича руське попівство має тепер стояти на сторожі інтересів уряду і руського народа; має бути головним представником народа і боронити його; має заступити місце арістократії в суспільнім і духовім житю. Се дає духовенству велике значінє; виступаючи в своїм житю з відповідним блиском воно мусить показати, що зрозуміло своє положенє і стоїть на висотї свого нового завданя. А хоча такі нові встанови дуже не подобають ся старосьвітському сусїдови о. Петра, неприступному для впливів духа часу, то чародїйний їх вплив показує ся навіть там, де його нїхто не сподївав ся, бо як завважила донька о. Петра, Анна Петровна, навіть слуги ведуть себе пишнїще, від коли почули голос фортепяна. Між гістьми о. Петра гадки про його реформи неоднакові; декотрі, як сїльський учитель,

---

[1]) Лист Гинилевича з Праги 1848 р. надрукований в ґазетї „Дѣло" з р. 1884.

[2]) Шеховичъ, С. Попадянка и Попадё-Графянка, Повѣсть. Львів.

під впливом демократичного духа часу припущений до сьвіжо умебльованої хати руського арістократа яко гість і утрактований склянкою кави, думає, що головну увагу треба звернути все таки на просьвіту, без якої і нові меблї не богато принесуть пожитку. Але він не міг инакше говорити, раз тому, бо сам був учителем народнім, а надто й тому, бо як признав ся, дав ся був звести перед роками демократичними ідеями польських революціонерів, ходив з ними „в народ“, аґітував, убирав ся по мужицьки, молотив із мужиками і аж на еміґрації в Парижі, вчитавши ся лїпше в книжки і пізнавши властивого духа часу пізнав, що хто любить руського мужика, мусить сам стати Русином і дбати передовсім про народню просьвіту. За те иньші гостї, як Федір Дмитрієвич, здаєть ся комісар при „циркулї“, похваляють вправдї по части і просьвіту і меблї, але передовсім кладуть вагу на те, що попівству і загалом інтелїґенції руській не слїд входити в велику і близьку компанію з мужиками, що треба тримати ся від них з далека, хоч чемно, не припускати мужиків до себе за близько і не затирати ріжниць стану. І від просьвіти він не богато надіє ся, бо аби нарід просьвітити, треба би хиба самому вперед зовсім омужичити ся... А де-ж образованому Русинови, ще до того комісареви циркулярному, мужичити ся!

Навіть демократичний дух 1848 року не міг отже затерти між письменними Русинами того відчуженя від простого народа і тих шляхоцьких поглядів на житє народнє і на їх положенє в народї, які вщепив у них час попередньої реакції і шляхоцька атмосфера, в якій мусїв жити і розвивати ся кождий Русин тодїшнїх часів. Навпаки; ті шляхоцькі погляди були дуже сильні і навіть любов до народа й патріотизм відливали ся переважно в формах і дусї шляхоцькім.

Лиш неминуча конечність, в яку поставив був усїх наглий полїтичний переворот, дала на хвильку перевагу колишньому кружкови Шашкевича і його мужицьким ідеям; а по части також повага і заслуги людий того кружка причинили ся троха до того, що противний напрям, хоч сильний, не маючи таких здібних людий, уступив на часочок.

Ся баламутна неоднаковість у поглядах руської інтелїґенції не мала навіть як виясннти ся. Всї сили пішли на справи полїтичні, а в тих інтелїґенція не мала вільної голови. Лиш у справах з Поляками вона могла виговорити ся свобідно, але й тут дї-

яльність її не мала позитивних результатів, бо до них не допустив уряд. Поділ Галичини лишив ся pium desiderium Русинів. В шкільних справах уряд обіцював богато, але нічого не зробив, ба Полякам удало ся навіть повискати від міністерства декрет з 29 вересня, „аби в очікуваню висшого видоскональеня руського язика і заким прийде до поділу руських і польських частий Галичини, запровадити без відволоки язик **польський** по ґімназіях і в Львівській академії“ (Зоря Гал. 1848, ч. 29.). Русини протестували проти того і вислали окрему депутацію до Відня; навіть Чехи обстали за Русинами і казали в своїм орґані, в Пражських Новинах: „Чекати аж видосконалить ся язик (а **то богатий малоруський**), а відіймати йому школу, то значить учити кого плавати на суші; а що до розділу польської і руської части Галичини, то значить показувати комусь грушки на вербі“ (Также). Грушки на вербі! от увесь результат підмоги, яку давав уряд Русинам славного 1848 року, коли він ще найскорше був склонний до народнїх концесій.

А лїтературна і наукова діяльність, що одна могла вияснити суперечні питаня, розширити і укріпити погляди проводирів між ширшою публїкою і дати руському житю тривку основу, була така слаба і мірна, що навіть не встигла збудити для себе живіщого інтересу. І вона перенята була на скрізь полїтичними змаганями того року і крутила ся коло відносин народа то до уряду, то до Поляків. Поезія була властиве віршованою публїцистикою полїтичною, але і то не піднесло її вартости; бо коли сама властива публїцистика не дуже була смачна, то ще несмачнїщою була вона в поезії. Порівнанє Поляків із вовком, а Русинів із бараном[1]) не конче йшло під лад національній гордости і самосьвідомости, яка устами того самого автора в поезійці „До Перемишлян“ каже:

„О честні дїти, праві сини Руси!
Сьвятої Руси — Руси возлюбленной;
Пред лицем Вашим враждебні союзи
Щезнут як пітьма в згари полуденной;
А як не згине насильність толпава,

[1]) Див. Николи зъ Николаєва (Устіяновича): Вовкъ, баранъ, лисъ. Зоря Гал. 1848. Ч. 6.

Як розіллєт ся терпливости мірка,
Знайде ся скоро козацкая слава,
Знайдем Богдана, знайдем Владимірка,
І поспитаєм: „Чия ту землиця?
Чия ту мати? чия ту столиця?“
(Зоря Гал. ч. 12.)

„Двоговор“ Луки з Ракова, в котрім Сень (Русин) надіє ся, що Андрій (уряд) оборонить його від Павла (Поляка) і поможе прийти до гаразду:

„Під Андрейом мі городи,
Тото чоловічок чесний;
Ми си прийдемо до згоди;
От вже-м сіяв тої весни,
Тай хату си відбудую;
Він ми ще сам допоможе...
Сварити ся не требую,
А бити ся, хрань мя Боже. (Зоря Гал. ч. 28.) —

показує хиба політичну наівність автора; а про поему „Братям Галичанам“, то вже нічого й говорити. Ось уступи із неї:

Гей кто Русин, весели ся!
Покинь смуток,
Отри сльози,
Не жури ся!

Ще Бог ласкав Галичаном:
По Дністреви,
Коло Буга,
І над Сяном.

Ще не згибло руске слово
Так нам миле;
Ще го чути
Наоколо.

А Ракузів рука сильна
Русь боронит,
Нашій вірі
Єсть прихильна.

Хотяй Галич розвалив ся,
Но за тоє
Львів городок
Засилив ся.

І тут нині людьми правлят
Архієреї
С крилошани,
Бога славлят.

Навіть поважнїщим троха поезіям Гушалевича[1]) й Устіяновича[2]) з сього року можна признати лише дуже релятивну вартість,

[1]) Гушалевичъ Иванъ, Стихотворенія. Въ Перемышли 1848 і його поезійки в Зорі Г. з 1848 р.

[2]) Устіяновича поезійки в Зорі Г. з 1848 р. »До Зори Галицкои« Ч. 14 і инчі.

бо й вони мало збогатили собою літературу і сьвідчили більше про добру волю письменників. Старші „ветерани" літературні або справді пристаріли ся, або виписали ся і не мали нічого нового сказати; повторюванє давнїх мотивів нудило; нових письменників не було.

Таке було публичне і літературне житє 1848 року, така була тодішня руська інтелїґенція. Річ очевидна, що про яку-будь нову епоху тяжко при таких обставинах і говорити. Інтелїґенція руська не доросла була до висоти положеня, в яке її поставив полїтичний переворот, бо обставини, серед яких вона виростала і про які ми згадували в попередніх розділах, не дали розвинути ся анї самостійним полїтичним характерам, анї самостійній руській думцї й лїтературі.

Так само зазначили ся часи по 1848 роцї в розвитку руської думки й інтелїґенції і загалом руського житя. Те, що прийшло по 48 роцї, було ще сумнїще, бо нездібність інтелїґенції до живого дїла показалась ще виразнїще. Скоро революцийний рух проминув, і уряд поборовши і знищивши революцію не потребував уже помічників і міг стояти на своїх ногах, зараз і рожеві надії Русинів на урядову поміч почали тратити реальну підставу. Правда, уряд не від разу відсунув ся від Русинів і не від разу Русини спостерегли переміну полїтичного положеня. З початку навіть усьо йшло давнїм способом. Алїянс із урядом по давному підтримував сьмілпвість і самосьвідомість руських представників, особливо в відносинах до Поляків. Так у статї „О языцѣ рускимъ" Зоря Галицька (1849, ч. 3, 4) енерґічно домагає ся заведеня руського народнього язика ві всїх школах і урядах руської половини Галичини. „Нарід руський, каже вона, єсть тут первобитний і найчисленнїйший і хоч не хоче відіймати заландрованим до руської Галичини чужим людям, Нїмцям, Вірменам, Полякам і Жидам, приналежних їм полїтичних прав, але де йде о я з и к закладів народних, той у кождого первобитного народа іно один бути має. В кождій справі більшість становить суд і право; отже так і у нас на Руси наша більшість право за собою має. Відкладати запровадженє руського язика до шкіл і урядів, аж більше образованим буде, значить обіцяти господареви його власну ріллю повернути аж тодї, як з а п о м о ж е с я! — Ба, а коли-ж і на чім-же запоможе ся, коли свого

власного ґрунту не буде уживати? Така обіцянка сходить на сьвідому пригадку: Обіцяв пан: кожух дам; тепле його слово!“ А в статї: „Як тепер стоїть справа наша галицько-руська“ каже автор: „Як до того прийшло, що Русини учені, пани і міщани улягли польщинї, але то не всї ще, то прочитайте собі Пани Поляки проекти свої і права польські на вигублене Русинів; колись ви насилем чинили нас Русинів Поляками, а тепер сила наша! — і того далї вже не докажете.“ (Зоря Гал. 1849, ч. 9) „Наша хата, наша більшість! а в демократії чого більшість народа захоче, тото має бути правом.“ (Також, допись зі Львова з 28/16 січня). Наївні надії на уряд виражали ся нераз досить дитинячим способом, і то навіть у важнїщих публичних заявах, як наприклад у посланію Головної Ради Руської зі Львова до Народа руського в Угорщинї: „Слава Богу Ісусу Хрісту!“ каже Головна Рада, „...Богъ щедротъ возбудилъ добротливого царя Фердинанда позрѣти на кривды, котрî неповинне поносилисьмо; той помилова и воздвиже насъ; ôнъ освободивши нарôдъ ôтъ паньщины и всякихъ даннинъ пôдданьчихъ, спасе насъ. Але лучило ся, яко царь добротливій занемоглъ; тогда постави молодого своего улюбленного братанка Францѣшка Іосифа царемъ въ мѣсто себе, — въ немощи бо его стало ся владѣніе такъ многими народами надъ силы утяжливымъ — и усунулъ ся самъ въ супочинокъ. Тогды вступивши на престолъ молоденькій, хорошій, добрый царь, а звѣдавши ся о насъ и о недоли нашой рече, пріязно: Русинамъ моимъ подобаетъ бути знову Русинами, языкъ рускій красный, а я съ Русинами по руски розмавляти хочу, а кто не буде зъ ними по руски добре бесѣдити, не будетъ ничимъ въ земли ихъ и невоспрійметъ достоиньства. И въ школахъ подобаетъ токмо по руски учити ся и обучати, и Бога най хвалятъ языкомъ рускимъ, бо Русины люде богоговѣнніи и цареви вѣрніи, про тое милую ихъ“... (Также ч. 59.)

Що-ж з того, коли всї ті надії якось не сповнялись, а сьмілївість руських заяв мало кому імпонувала, бо не мала за собою ніякої реальної сили, про яку й самі полїтики руські не дбали, бо сила їх був — уряд. А уряд, хоч дуже ласкавий і для Русинів поблажливий, збував їх по найбільшій части лише солодкими словами, а реальних концесий давав дуже мало і дуже незначні. Дуже мило Русинам було слухати слова сказані руській депутації в Оломуцу, що вони „займуть приналежне їм місце між народами ав-

стрійської держави“ (також ч. 11), або коли намісник Ґолуховский 1849 року при сьвяткованю першої річниці звесеня панщини вийшовши на балькон ґубернаторського двірця промовив до зібраного перед двірцем народа по руськи: „Слава нашому Цїсарю, а многая літа руському народови“ (також ч. 39), або коли той сам намісник у честь руської депутації, що прийшла в день цїсарських уродин зложити перед ним заяву зичливости і вірности для монарха, дав обід і випив руський тост „на гаразд руського народа“ (також ч. 70). Висланників Руської Головної Ради мінїстерство приймало дуже ласкаво. „Наші справи в Відню добре стоять, ...вис. мінїстерство ко руському народови доброжелательно расположене есть“, писали вони до Зорі Галицької. Бах приймав їх дуже чемно, Шварценберґ сказав, „що правительство по тих доводах прихильности і вірности народа руського для Русинів усе можливе учинити должно“. При розправах над визволенєм ґрунтів мужицьких і над новою орґанїзацією Галичини „маєм спосібність наочно переконати ся, як мінїстерство боронить нарід наш напроти покривдженя і як мінїстерство народови руському спріяє і добре учинити хоче“, писали руські висланники (також ч. 80).

Але конець-кінців із тої муки мало було хлїба. Що комендант Львова ґенерал Гамерштайн позволив „зо взгляду на вірний спосіб мисленя руського народа“, не вважаючи на военне положенє Головній Радї Руській ві Львові і окружним Радам руським сходити ся й далї на наради (також ч. 7), се не богато значило, бо не лиш рівночасно розвязано деканальні і сільські руські ради, але й наради Головної Ради не мали значіня. Ще менчу вартість мав дозвіл на утворенє баталїона руських стрільців у народнім строю (також ч. 29). В часах военного положеня се була зовсім дитиняча забавка, особливо задля того, що командант баталїону і переважна часть офіцерів були Нїмцї. Що-ж до шкільництва, то тут концесиї були дуже мірні. Заведенє польського язика викладового мінїстерство відкликало, то правда; але натомісь „аж до часу, поки руський язик виобразує ся“, заведено нїмецький язик, а руський язик зроблено лише предметом обовязковим для учеників (також ч. 29). Провізоричний декрет до обох консисторій з 4 лютого 1849 р. заявив: що є перешкоди до запровадженя руського язика яко викладового в школах, бо не стає руських учителїв і книжок і молодїж не знає руського язика; най отже консисторії займуть ся щиро курсами препарандів. В школах народних має

бути руський язик; у школах головних німецький язик, поки руський виробить ся (тамже ч. 17). Народні і головні школи в руській Галичині перейшли під руську консисторію (тамже ч. 71). Але за те декрет мінїстеріяльний з 12 вересня 1850 запровадив у Галичинї аж 5 польських ґімназій (в Бохнї, Тарнові, Санчу, Ряшові і Кракові), а анї одної руської, лише у ґімназіях руської Галичини запровадив руський язик як обовязковий предмет для всїх учеників (Зоря Гал. 1850, ч. 83). А хоч і сей декрет не довго удержав ся, як загалом усї мінїстеріяльні декрети тодїшнїх часів, то все-ж таки на Русинів таке поступуванє уряду мусїло робити прикре вражінє, а то тим більше, що „доси преподавали ся предмети богословія для руських і латинських слушателїв окромішне по семінаріях; по приказу же мінїстеріяльнім соединили ся дня 21 січня 1850 слушателї обох обрядків і предмети всї, а затим і герменевтика, которую доси крил. Ґеровський по руськи преподавав, кромі одної пасторальної, по латинї преподають ся“ (тамже ч. 8). Аж пізнїйше декретом мінїстеріяльним з 17 лютого 1850 установлено тимчасово провізоричну руську суплентуру для доґматики (тамже ч. 30).

Проти сього постепенного усуваня руського елементу не богато важило теоретичне основанє епископства в Станїславові (тамже ч. 83), основанє 20 стипендій для Русинів по сто ренських (тамже ч. 83), або дозвіл на отворенє руської читальнї ві Львові (тамже ч. 47). А удїленєм похвальних листів для Куземського, Григорія Шашкевича і Литвиновича, та удїленє Куземському комтурного хреста ордена Франца Йосифа (тамже ч. 77) здаєть ся, і самим сим трьом руським діячам дало до пізнаня, що на сьому концесиї для Русинів кінчать ся.

Бо урядова полїтика йшла своєю дорогою і мала свої відрубні цїли, які старалась осягнути не оглядаючи ся на те, чи від того її спільникам буде тепло чи холодно. Чим більше уряд ставав знов паном положеня, чим більше увільняв ся від зобовязань, які на нього вложило було клопотливе і прикре положенє 1848 року, в тим прикріще положенє приходили представителї руського народа. З кождою днином і в тій мірі, як успокоювались розгойдані хвилї народних мас, вони ставали чим раз менче потрібними урядови, і тратили через те для нього полїтичну вартість, бо те, що їм давало реальну силу перед урядом, не було вже небезпечним. А не маючи в своїх змаганях на кого инчого оперти ся як лиш на уряд,

не маючи ніякої внутрішньої, від уряду незалежної сили, яка-б могла заступити місце урядової помочи, вони тримали ся й далї уряду і ставали чим раз більше залежні від нього. Аби хоч як будь ратувати себе від цїлковитого полїтичного упадку, вони стали потакувати урядови навіть там, де він очевидно йшов проти руських інтересів. Так замісь прихильного їм або хоч безсторонного чоловіка Русини скоро побачили в ґубернаторськім двірцї ґрафа Ґолуховского, який, як каже Вальтер Роґґе, „ненавидів Русинів, так сказати, подвійно, раз яко Поляк, а другий раз яко шляхтич". А про те Головна Рада Руська на засїданю 26 січня 1849 постановила вислати до нього депутацію, аби йому „іменем Ради і Руського народа честь віддати"; депутація „привитала го щире і сердечне, бо го знаємо яко чоловіка справедливого, з єго слів всего доброго можемо ся сподївати." Окрім того на засїданю 29 січня Рада Головна постановила „Єго Величеству за іменованє п. Ґолуховского начальником краю подяку зложити, що умів для краю вибрати чоловіка здатного і безсторонного на начальника" (Зоря Гал. 1849, ч. 9.). А тимчасом ґраф Ґолуховский поквапив ся показати свою безсторонність перед усїм тим, що 12 липця 1849 уповажнив окружні власти полїтичні до уживаня насильних способів проти селян, коли-б вони не хотїли добровільно робити панам жнива і то ледви рік по знесеню панщини і ледви два місяцї по тім, як з балькону ґубернаторського двірця підносив тост „на многая лїта руському народови!" А хоча сей наказ із порученя ради мінїстрів 31 липця відкликав, то все таки показав тим, чого від нього можна сподївати ся (тамже ч. 63). — Про шкільні справи ми вже згадували. І тут Русини попадали в чим раз більшу і безнадїйну залежність від уряду, а все таки не бачивши иншого виходу для себе потакували йому. Коли Presse в 291 числї з 30/11 1849 подавши відомість, що мінїстерство просьвіти рішило, аби науку доґматики для руських богословів викладати по латинї, сказала, що Русини в тім рішеню бачуть покривдженє рівноправности і що через се стали недовіряти, то Зоря Галицька в 100 числї застерегла ся виразно проти сього. „Русини як вперед так і тепер сильно тримают з правительством і завірують му цїлком, бо лише від него исполненія своїх желаній надїют ся" (тамже ч. 100). В октройованій конституції з 4 марта 1849 поставив уряд такий високий ценз виборчий (500 р. річного податку до 1 палати, 5 р., евентуально 10 р. до 2 палати), що се очевидно кривдило інте-

реси руського народа. Куземський на засїданю Головної Ради 18 мая звернув на се увагу і Рада ухвалила просити зміни (тамже ч. 41), але се не богато було би помогло, як би цїла ся конституція не була лишила ся лиш на папері.

Та все таки ся чим раз більша залежність від уряду, почутє своєї безпомічности перед ним, та безплодности своїх заходів будило і між Русинами глухе невдоволенє, що сям то там, так сказати, мимоволї проривало ся на верх. Воно прориває ся наприклад у заяві, якою Зоря Галицька заперечувала звістки при бурливе засїданє Ради Руської з 16 марта 1849, де заступник голови, Борисїкевич, критикував тільки що наведену конституцію (тамже ч. 23). Була чутка, що в тій критиції Борисїкевич „оказував опір правительству“, що задля того був арештований чи до віддаленя зі Львова завізваний, що Рада Руська розвязана, бо критику Борисїкевича приймила „громогласними похвалами“. Чутку сю Зоря називає неправдивою, але додає, що „не згоджуємо ся з Борисїкевичом, що в тій конституції вже рішено не дїлити Галичини, але згоджуємо ся, що будуть Русини завше на дорозї правній поступати“ і признає, що критика, отже й невдоволенє було, хоч може не в такій формі, як оповідали звістки. Невдоволенє, хоч затаєне, показує ся і в сатирі Луки Данкевича „Надгробноє картї з 4 марта 1849“, що хоч написана в тих часах (1851 р.), поміщена була аж в 1865 р. в станїславівській рукописній ученицькій ґазетцї „Зірка“ і звідси передрукована І. Франком у Дїлї. (Дѣло 1885.)

Списала ся карта,
Четвертого марта,
По не мало сварок
Людем на подарок.
Писали ю з серцьом,
Посипали перцьом,
Звали якось сьмішно[1]),
Розіслали спішно.
Читано ю з криком,
Завязано ликом,
Тай спрятано в лядї;
Сказано громадї,

Щоби їй стеречи
Як дорогі речи.
„Бо з неї поволи
По довгой недоли
Виклюєть ся доля
Міст давного горя!“
Лежала два лїта
Не виділа сьвіта.
Потім писареньки,
Премудрі, сїденькі,
В карту заглянули,
Головов кивнули,

---

[1]) Костуся — додає нотку автор, себто здрібніле з »конституція«.

Бо доля завмерла
I ноги простерла.
Тай сказали люде:
„Вже долї не буде,
„Най ударят в звони,
„Творят похорони“!

Невдоволенє, таке безсильне, що мусїло майже само перед собою укривати ся, провадило конечно до знеохоти й апатії. Вже на засїданю 27 липня 1849 голова Руської Ради, Михайло Кузем-ський, ставить внесенє, аби „для много зайшлих обстоятельств“ засїданя Ради зупинити. „Просилисьмо, каже він у своїй промові, щоби руські сьвята сьвяткувати; церкві руській рівні права з латинською надати; урядників не ворохобників настановляти, але таких, котрі-б Русинам сприяли; щоби були руські надписи на улицях; совіт шкільний щоб був зложений з руських людий; щоб при упорядкованю краю на руські потреби мати взгляд; просилисьмо о зниженє виборчого ценза, о 3-ту епархію і т. д. Кілько-сьмо зробили, не прилично нам самим ся величати. Мір весь і потомні віки не відмовлять нам справедливости. Руське імя в Галичинї охоронилисьмо від заглади, руському імени привернулисьмо славу і честь перед лицем нашого монархи і перед австрійськими народами. Мові нашій родимій руській привернулисьмо приналежні права, основали Матицю, полк руських стрільцїв, заведено катедру руського язика, отворено місце переводчика при урядї краєвім, появились руські ґазети, вийшло більше книжок, як перше в цїлім столїтю. Словом, через наше дїланє устелилисьмо дороґу нашому народови до дальшого розвою по дорозї просьвіщенія основаного на підставі народній.“ Але сам бесїдник якось не дуже вірив свому представленю і не сподївав ся знайти богато віри між публїкою, бо каже далї: „Коли-сьмо не всї бажаня наші осягнули, то не упадаймо на дусї, терпім; тадже-ж Русин многі віки учив ся терпіти, а хто терпен, той спасен. Що ся нам вчера, що ся нам днесь не удало, удасть ся завтра или позавтрі. Оставмо женам нарікати, оставмо дїтем зачатую річ покидати; ми мужі, дїлаймо по мужеськи; щосьмо раз узнали за добре, допинаймо жваво, дипинаймо всїми нашими силами...“ Що-ж, коли мужеська бесїда скінчила ся дуже не мужеським внеском: „Гадавбим, що було би тепер порадно, для много зайшлих обстоятельств і ждучи пожаданих рішеній на наші подания, наші вспільні дїланія на якийсь час застановити“ (Зоря Гал. 1849, ч. 61). Рада пристала на се, але хоч опісля знов стала збирати ся, то вже на засїданю 26 листопада

Куземський ударив у сю саму струну, та сим разом ще характеристичнійше, бо серед оборони згоди і спілки з урядом. Він протестує проти того, що хочуть поріжнити Русинів із урядом і урядниками, протестує і проти підсуваня шизми, бо вже до того значінє руської народности починало слабнути, що їй як за давних добрих часів противники могли з немалою надією на успіх підсувати прихильність до „шизми“, а при кінці вириває ся йому з грудий така мимовільна скарга: „Ми не маєм наших заступників у правительства, котрі би були в состоянію за нами промовити. Ми нових прошеній не ставим, о давне ся домагаєм, о прошенія, о котрих сьвіт і самоє міністерство казало, що суть найумірковальшії. Ще заледво рік минув, а вже всї мовят, що ми си дуже розбираєм. В чім? чи що маємо? чи нам яко Русинам що дали, кромі тих звалиск?[1] Єсли просимо о справедливість, то до того маєм право, і знаєм і надієм ся, що ряд нашого милостивого Монархи справедливости нам не відмовит“ (также ч. 97).

Знаєм і надієм ся! Здаючи справу з подорожі до Відня, куди він із Прокопчицом їздив яко депутат від Головної Ради Руської, він сказав при кінці: „Часу не марновав-єм і річи певне не заспав-єм; який скуток того діланія буде, Бог вість; бо на тепер, як звикле, знову ино много надій привіз єм“ (также ч. 100). А на засїданю Ради 23 мая 1850 він сам на питанє, чи посилати депутацію до Відня в справі поділу Галичини, заявив: „Посилалисьмо 3 рази 1848 і 49 року, тепер вже годї; післалисьмо лиш подане“ (Зоря Гал. 1850, ч. 47). А на засїданю з 10 грудня 1849 той сам Куземський протестує проти „шизматицьких“ закидів (Зоря Гал. 1849, ч. 101). Ще раз, 5 серпня 1850 приходить під обраду внесенє на розвязанє Ради (Зоря Гал. 1850, ч. 65); і хоч тепер у хаотичній дебатї над сим внесенєм, де голова попирав і противників і прихильників розвязаня, Рада руська ухвалила не розвязуватись і далї вести своє незавидне і безхосенне житє, то полїтичні терпіня руських патріотів уже не протягали ся довго; в 1851 роцї мабуть сам намісник розвязав Раду і заказав Зорі Галицькій обговорювати полїтичні питаня.

---

[1]) Натяк на даровані Русинам руїни унїверситету, з яких вони власним коштом пізнійше здвигнули »Народний Дім«. *І. Ф.*

II.

Всї оті переміни, почавши від надій на урядову поміч аж до незадоволеня і знеохоченя відбились і в літературних змаганях сих часів, в яких зрештою, як і в 1848 роцї, бє в очи передовсїм великий брак оріґінальних творчих думок і велике вбожество форми.

Бо так само як спілка з урядом і залежність від него звязувала руським діячам у полїтичних справах руки і спиняла розвиток самостійних полїтичних заходів, так само й руські письменники мало коли годні були вийти з зачарованого кола спілки з урядом, що опанувала була житє народа, кермувала його діланєм і мисленєм. Брак вищих ідей вплинув своєю дорогою і на форму, в якій виражались мисли письменників, так що змаганє — бути народними і говорити до народа сходило часто на трівіяльну пародію народних пісень або оповідань. Не всюди і не все було так; показувались часом і не дуже мірні таланти, але й на них відбивав ся неприхильний вплив часу й обставин.

Ось візьмім для прикладу віршик Григорія Боднаренка „Лїсдубина“ (Зоря Гал. 1849, ч. 16). „Морози розсїли ся, каже автор, і зима минула, і вітри студені не віют; сонце ся піднесло, весна повернула і мушки до сонця вже мріют. Луги калинові вже ся розвинули, лїси трепетові вже цвитут; і сади вишневі білий цьвіт добули, запах свій премилий в сьвіт несут. Лиш лїсок дубовий сумно стоїт і думає, в листє ся не вбирає. Чому? чи морозу ся боїт? Тому, бо нїхто мя не жалує, — каже лїсок, — кождий мя рубає, сонце ще як треба не гріє. Инча садовина стоїт на полудни, її водою поливают, а я стою на північ, і в день менї мрачно як би в ніч і рідний брат мене сушит. Але потерпи лиш трохи, маю і я ще в Бозї надію, колись і я зелений листок свій розстелю, красоту природну одію...

„Соловій пташина гукне голосами
З під листка мойого на ввесь сьвіт;
Замаю я землю і край дубровами
Бо й Царю вірненький єсть мій квіт“.

Або ота „Пісня радости“ І. Б. (також ч. 8) каже до руської землї: „Радуй ся нинї Галицка земле, бо надійшов час многой радости. Чорная хмара покривала тебе, мгла їдовита гризла твих чад кости! Але нагло

... сьвітле сонце прозріло,
Темної хмари прогнало їдь,
Очарованим очам відкрило
Землї твоєї прекрасний вид.
Фердинанд, цар наш всемилостивий
З трону свойого зсилає вість,
Що й Русин може бути щасливий
Бо вже ріжницї народів нїсть...
Для того в перше Богу честь даймо
За той великий, знаменит дар,
По тім весело всї заспіваймо:
„Най жиє в многі лїта наш цар!“

Як богато тратить на тім форма народної пісні, коли її накручують на копито хвилевих потреб щоденної полїтики, видко з отсеї „поезійки“ (також ч. 19):

Коломийка з Бистрої-Гори.

Пане брате товаришу, нїщо ся бояти,
Би тут Угри бунтовники могли ся дістати.
Всюда плаї зарубані, в горах снїги впали;
А в камени чепаш густі суви присипали
Би їх було десять тисяч, всї би там пропали,
Потому би лиш ворони над ними кричали.
Хоть по Юрю зима згине, снїги іскипнїют,
Нехай же ся бунтівники на то не надїют,
Аби могли сеї зими перейти границю,
Бо вже кождий засохтував косу і ручницю.
Кождий Гуцул стрілец добрий, трафит хоть не мірит,
А кого пхне він косою, лиш зуби вишкірит.
Наші стрільцї жваві хлопцї опришків ловили,
Тото само врагам буде, що Уграм служили.
Будут стрільцї на граници, нїщо ся бояти,
Не допустят они врагів до нашої хати.
Тепер старі і молоді, всї на брань готові,
Нехай же ся не турбує старшина ві Львові.
Бо ми хочем всї краєви вірненько служити,
Бисьмо могли в нашім краю щасливо прожити.

Не більшу вартість має одна, як каже редакція Зорі, народна пісня, що її скомпонував, здаєть ся, якийсь дячок-рекрут і яку

співав полк Нассау „на дуже відповідну свойому змістови нуту“ (Зоря Гал. 1850, ч. 24).

Ой там в селї люде біжут, стают пред жовнєром:
„Ви від котрих, пане вояк з червоним ковнєром?“
Я від Нассау, — каже вояк — хочеш більше знати,
Пійди к Відню запитай ся, там можут сказати.
Нас і Угри добре знали, добре нас почули:
Де но з пушок загукали, наші хлопцї були.
Під Коморно цїсар їде, перед Нассау стає;
Ож нас пізнав в громах бою, ож нас памятає.
А там в лїсї з під Коморна було що глядати:
Стромит Угрів хмара чорна, мают штурмувати.
Не даремно наших хлопцїв з Браупом там післали;
Три раз Угри штурмом валят, три раз повтїкали.
Шлїк над'їхав тай віддає вдяки нашим зухом:
Око собі обтирає, маха́ капелюхом.
Гай! то кождий, що но здолав, пхає ся до нього,
Чако підніс, віват волав, бо там було чого.
Під Сеґдином коли прийшло наперед ступати,
Яблоновский нам закликав: „На баґнети брати!“
Що то, шанци вадят мало, коли зачне брати;
Що не впало, повтїкало — лежали гармати.
Не одного з наших хлопцїв мила не зобаче:
Бо він лежит в чужій земли, вона дома плаче.
Котрий остав, тому жити, кожда донька знає:
Хто уміє врага бити, перше право має.

Таких поезій назбирав би більше; всї вони на один лад роблені і одна у них думка. Така пісня: „До охотників“ (Зоря Гал. 1849, ч. 17), така „Співаночка“ (также ч. 41) і т. д. Безпомічна підлеглість урядови і в полїтичнім житю дуже разить і болить; але в поезії вона робить іще прикріще вражінє, особливо коли до неї знижують ся навіть такі таланти, як Антін Могильницький у своїй ширшій баляді „Русин-вояк“ (также ч. 29—35).

Троха вище і що до змісту і що до форми стоїть тих кілька віршиків, в яких автори покладають свої патріотичні надії не на підмогу і ласку уряду, але більше на сам нарід, на злуку до громадської працї для народа. Особливо коли автор з троха живіщим талантом уміє підійти під лад народної поезії, або зачерпнути глубше

з жерела народних переказів, повірок і оповідань, то виходять доволї вдатні твори, яким і тепер ще не можна відмовити вартости, бодай релятивної, в порівнаню з усїм тим, що тодї було писане і друковане.

До тих лїпших лїтературних проб можна зачислити дві-три поезійки Луки Данкевича: „Плач та потїха Руської Матери“ (коломийка тамже ч. 28), а особливо його патріотичну колядку з 1849 року (тамже ч. 2) і „На день 3. Мая 1849“ (тамже ч. 38). Наведу кілька уступів із сеї остатньої поезійки:

З рабів невільних від року свобідні,
З всїх кінчин злягли, щоб сьвіт увірити,
Же за дар вдячні, же свободи гідні;
На гріб неволї знак побіди вбити,
На вічну память, щоб знали правнуки,
Же то здїлали розковані руки.

Ти Зелеменю, Чорногори брате!
Піднеси в хмари голову сиваву;
Глянь за Бескиди, за лїси, за бори,
Вісти невчетним братям руску славу:
Бо Галичане синів Коріята
Миром витают, як рідний брат брата.

Щосьмо си рідні, по бесїдї знати,
Та що одна нам всюди була доля,
Бо як одна нас породила мати,
Так нам в удїлї всїм була неволя.
Но зоря сходит над Галичом ясна,
Вже днина блисне всїм Ру́синам красна...

І ти Хіоса красава дївице,
Ти величава золотими врати
Володиміра предавна столице!
Славна церквами по сто чтирекрати!
Мир з над Днїстра Ти, з над Сяну, з Карпатів,
Мир Ти з синами від Галицких братів.

Глянь там, де Галич, наклони там ухо,
До твоїх братий, як твоїй родинї:
Вже тут не темно, не нїмо, не глухо,
Як було сумно, нуждно аж до нинї!

На небосклоні зоря нам яснїє,
Вона благий день на всю Русь розсїє.

Вісти лицарям там за Порогами:
Що Галичани за рускую справу
Борют ся різко, прут ся з ворогами,
За імя́ рідне, мову, предків славу;
Піднеси голос, кажи сьвіту снами,
Що ще живемо, щосьмо Русинами!

Най гримят грізно скали Запорожя,
Лицарсков славов козацкой дружини,
Сьмілих Богданів і князїв Острожя,
Най жизнь явит ся рускої родини,
Та тверда воля най ся обявляе,
Що жити ено в свободї желае.

Сюди належить стишок М. К...вича: „Голос руской матери до дїтей!“ (Зоря Гал. 1850, ч. 87) і кілька менчих поезій Устіяновича, прим. „Жебрак“ (З. Г. 1849, ч. 5), „Вістка з чужини“ (також ч. 14).

Найкраще-ж, що написали наші письменники в 50-тих роках, то безперечно оба оповіданя народні Миколи Устіяновича: „Месть Верховинця“ і „Страстний Четвер“[1]), далї „Скит Манявский“ Антона Могильницького, написаний 1849, а виданий 1852 року[2]) і кілька думок Івана Гушалевича з кінця 1850 року.[3]) І язик у них доволї гарний і чистий, хоч особливо в оповіданях Устіяновича і в Скитї Манявськім видко, як тяжко йшла́ народна бесїда невправним до неї осьвіченим Русинам, привченим думати по нїмецьки, а говорити по польськи, і як туго народні повіря Скиту Манявського давали ся натягати на чужу народному духови форму

---

[1]) Див. видане Партицького: »Повѣсти Николая Устыановича. Во Львовѣ 1879.« Месть Верховинця надрукована перший раз в Галичо-рускім Вѣстнику 1849; Страстный Четверъ въ Зорі Гал. 1852.

[2]) Скитъ Манявскій. Пѣснотвореніе епическое основане на повѣстехъ простонародныхъ русскихъ сочинене Антоніемъ Любичь Могильницкимъ. Часть I. Въ Перемышли 1852.

[3]) Введеніе до думъ. (Зор. Г. 1850. Ч. 91), Надъ Галичемъ, Ч. 92. Дума надъ могилою, Ч. 93. Вопросъ, Ч. 98. До торбана, Ч. 99. Дума надъднѣстровская, Ч. 100.

клясичної німецької поезії; і дух у них здоровий, сьвіжий, не попсований офіціяльним патріотизмом, так убийчим для письменника і для літератури, особливо молодої.

Але ті проблиски самостійної народної літератури не протримали ся довго. Невдачі в політичних змаганях руських патріотів швидко підкосили їх; вони відбили ся і на письменниках, що вдаривши з разу в сьвіжі та здорові струни надії і громадської праці закінчили пісню виразом смутку, розчарованя і знеохоти, а врешті замовкли.

Уже в декотрих поезіях Устіяновича пробиває ся те розчарованє, як на приклад у віршику: „Вістка з чужини"; але найбільше того розчарованя в думках Івана Гушалевича. Так співає лиш поет, якому реальне житє не годно дати нічого окрім сльозавих споминок і туги за тим, що було, а чого нема; якому злидні сього житя та його невдачі являють ся лиш немов продовженєм злиднів минулих; у якого надія на кращу будучність така слаба, що виливає ся лише сльозами, від яких і йому не лекше і охота до праці пропадає. Наведу тут два такі віршики.

Над Галичем:

I.

Чорний ворон краче-краче;
Умолк вітра шум,
Місяць в хмарі сїв і плаче
Кругом-кругом сум.
Тепер думо, житя мого
Супруго вірненька,
Щебетюхо жалослива,
З легка з помаленька,
Защебечи, де ся діли
Галицкі часи,
Чи на віки заніміли —
Скажи же, скажи!
Або з вітром крізь пілнічку
Кинь вість коротеньку,
Або з зірков з подружницев
Скрізь хмарку темненьку
В моє серце із боліле
Глянь надїйов, глянь,
Над Галичем опустілим
Стань часинку, стань!

II.

Чорний ворон краче, краче —
Умолк вітра шум,
Місяць в хмарі сїв і плаче
Кругом-кругом сум.
Іде дума, йде сумненька,
Ще сумнїйше мнї,
Повіствує із тихенька:
Нїт надїї, нї!
Бо надія давно зимна
Як мертвец лежит,

Дармо за нев, милий друже,
Серденько тужит.
Тяжкі враги без устанка
Тут на сей земли
Під Галичем гріб копали
I в гріб го вергли.
Затужила лебедиця
Руская земля,
Все загибло, но недоля
Лишилась одна.

Чорний ворон краче, краче;
Умолк вітра шум,
Місяць в хмарі сів і плаче,
Кругом, кругом сум.
По Дністровю кости сяют,
А усопші дни
Як тінь змерлих помигают,
С ними давні сни.
Нема твоїх, Галичино
Днесь рідних батьків,

III.

Про них одна пісень лиш жие
У твоїх синів.
А сироти за померших
Гіркі слези ллют:
Чей полегча своему горю
Во слезах знайдут.
Але скоро слез не стане
I не стане дум
Серце висхне, очи висхнут,
Но зістане сум!

Вопрос.

Чи тебе родимо, бідна сиротино,
Стара русска ненька
В недоли скупала
I щастя не дала,
Що-сь така бідненька?

Такая бідненька! такая нуждненька!
Що в своїй хатині
Горенько ридаєш
I кута не маєш
Давно — не від нині.

I кто-ж хоть одную тугу кручиную
Поділит с тобою?
Всї тя поругают
Тобою-сь встидают,
Бо ти сиротою!

Бо ти сиротою, до того німою!
В досьвітї зараню
Мов би о пілночи
Проплакавши очи
Ходиш в отчаяню!

Та не лише в тім лежала причина безхосенности руських заходів, знеохоти і розчарованя, що уряд чим далї тим більше став відвертати ся від Русинів. Тратячи такого могутнього спільника як уряд, інтелїґенция руська все таки могла би була з немалим пожитком служити свому народови, а то тим більше, що лїтературні змаганя не находили вже таких перешкод, як перед 1848-им роком і Русинам бодай у сьому зглядї далеко лекше було дихати як давнїще.

Причина лежала переважно в самій інтелїґенції, у внутрішній недоспілости її, яка й робила її такою залежною і податливою для кождого уряду. Не так у тім, що не могла й далї опирати ся на уряд, але більше в тім, що не могла оперти ся сама на себе, на такий запас моральних і духових сил, який би зайвою робив урядову поміч і опіку. Та сього зрозуміня властивої дороги, сього запасу моральних і духових сил власне не ставало руській інтелїґенції. До витревалої і серіозної працї над народною просьвітою вона була зовсїм нездібна задля браку серіозної осьвіти і критичного мисленя. Правда, Русини заложили Матицю, що мала популяризувати науку, але крім Читанки Маркіяна Шашкевича і Антона Добрянського тай церковного молитвословця Матиця нїчого більше не дала народови. Шкіл народних, хоча вони тепер прийшли під догляд руської консисторії, заложено дуже мало, — до 1852 року щось лише 70. (Зоря Гал. 1852, ч. 6). Тай то крім букварів ті школи не давали ученикам нїчого.

В економічних справах руська інтелїґенція через алїянс ів урядом мала звязані руки. Та хоч би й не се, то судячи з голосів у Зорі Галицкій і в Головній Радї Рускій не багато хісна було би з її заходів.[1]) Свою вузкоглядність показала вона особливо в розви-

---

[1]) Див. Зоря Гал. 1849. ч. 19 передна статя; ч. 43, 44, 46, 48: Зъ Ради Головнои до Честныхъ Громадъ (Прошеніє Головнои Рускои Рады зъ причины ôтнятыхъ селянамъ ґрунтôвъ до Сейму подане); ч. 49: 93-оє засѣд. Головной Рускои Рады дня 3/15 червня 1849; ч. 50: Прошеніє Головной Рады зъ причины ôтнятя грунтôвъ до В. Міністерства подане; ч. 51: 94-оє засѣд. Головной Рускои Рады дня 10/22 червня 1849; ч. 57: О потребѣ утвореня закладовъ пожичковыхъ для селянъ (гадка лиш сей один раз порушена в Зорі і не приймила ся); ч. 53: Слово Рады Рускои Головнои до честныхъ рускихъ громадъ; ч. 103: Фундушъ на банкъ народный въ каждôмъ селѣ въ восточнôй части Галиції (більше раз не порушена гадка, не приймила ся) і т. д.

неній на широку скалю пропаґанді „тверезости“. З усьої діяльности руської 50-их років ніщо не є так поучаюче для мислячого чоловіка, а заразом ніщо не робить такого прикрого і убійчого враженя, як се „тверезенє“ цілого великого народа. Воно викликало цілу, доволї богату лїтературу, що перемагає всї иньші лїтературні працї і проявила ся в численних статях, проповідях, відозвах, в поезії, повісти і навіть у драмі. Брали в нїй участь майже всї значнїщі письменники і публїцисти, так що вона переходила в формальну манїю. Тому-то й історик лїтературних стремлїнь не може поминути сеї характерної галузи тодїшної лїтератури, коли хоче подати вірний образ духового житя руського тих часів.

Як погляд на економічне питанє, що виразив ся в тій лїтературі, так і форма й тон її були зовсїм трівіяльні. А відзначив ся в нїй особливе Рудольф Мох своїми драмами й поезіями; він типічний її представитель. Його драма „Справа в селї Клекотинї“ відома, здає ся, всїм; окрім неї він написав ще другу „Терпен спасен“, що була виставлена на сценї в часї руського фестину у Львові 1849 р., а її частина надрукована була в Зорі Галицкій того-ж року.

Ось 7 сцена другого акту сеї драми:

(Ворон Пявкис, арендар входить гнївний до корчми, де Хая жінка і чотирох господарів у розмові.)

Ворон: Бачу ви поваріовали! кождий з вас дуріє!
Балу, балу, балу, балу, вже пійшов і ранок;
Жити менї не даєте, гляньте, повний шанок!
Голова менї облїзе — такий клопіт маю,
Вже платити треба рату, а відки? не знаю.
Ви сумлїня не маєте, на що тілько плести?
По що тії баналюки ту до корчми нести?
Слїпотуп: Ворон! вже нам на забавку жалуєш години?
Ворон: Ви ся бавте так у пана, але не у мене;
Бодай того Вовколабу напало всьо злоє,
Же ми нинї рано ґалґан щастє дав такоє.
1-ший господар: Не кленїт но, пане Пявкис! та ми християне!
Не журіт ся, на горівку ще часу нам стане;
Випилисьмо по келїшку, на що-ж другий пити?
Ворон: Що то келїшок для мене? з чого менї жити?
Уважайте, порахуйте, за тих ту стін штири,

Що кварталу двіста ринських — білі цванциґери.
Булки, рибу, ґуґель, мясо, всьо з аренди брати,
Сли-ж не хочут хлопи пити, як шпікілювати?
Знайте, же я ту в громаді маю поголовне:
На ґосподара єдного мусит бочка повна
Виточити ся горівки, бо збанкритовавби.

. . . .

Що казати до сліпого? а як раз но зміру,
То рехтельно бути мусит. Слухай Сліпотупе!
Уважай си, що я скажу, небудь дуже глупий:
Пан Бог зробив чоловіка, а Жид чоловіком,
А Жид не хлоп, щоб жив клейом або вовчим ликом.
Пан Бог Жидови дав розум, Жид ним шпікілює,
Де хлоп оком не зобачит, Жид там носом чує.
А що чує, то зторгує, заплатит рехтельно,
А що купит, з того має профіт неомильно.

. . . .

З помеже таких товарів найперша горівка —
Бо горівку кождий любит, парубок ци дівка:
Ґосподині ци ґосподарь, ба пани, жовнєри,
Кухар, писар, льокай, от сказати щире:
З паньства, з віри і з уроди нема чоловіка,
Ци учений, ци невчений, здоров ци каліка,
Ци то свіцкий ци духовний — всї си в ней смакуют,
Ото-ж то Жидки розумні так красно гандлюют.

Слїпотуп: Перерву Вам, пане Ворон! не всьо справедливо:
Ксьондзів, пань, панів я знаю, же не пют як живо.
Пют розолї, гарак, каву, мед, вино, гербату,
А горівки анї в зуби -- нї за жадну плату.

Ворон: Вибачай ми, Слїпотупе! ти слїпий публїка;
Видїв ти як пан Біг родит в світї чоловіка?
Знай небоже, же ся люди родят всї однако,
Але як попідростають, для єдних суть фраки,
Камізелї, бурнус, сурдут, контуші, шпенцери,
Реверенди, рикля, кітля, куртка і чемери —
А панї ся уберают в чипки і сальопи;
В фартух, сірак, полотнянку і в холошнї — хлопи.
Слухай! ци би то не була страх брехня велика:
По одежи посудити серце чоловіка?

Оже ту так, мій небоже: панські сукні, фраки,
Сут розолї, мід, чай, кава, вино і араки;
Ваш рантух, сірак, холошнї, чиста полотнянка,
То є як кристаль горівка, що ту пєте з шанка.
Рівні сукнї, а єднаке тїло покривают;
Рівний трунок, а єднако ним ся упивают... і т. д.

Думаю, що сей невеличкий уступ зовсїм вистане, щоб подати вірний образ думок і лїтературного стилю пропаґандистів. Стиль сей спільний їм усїм. Так виглядає і стих Моха: „Розпука арендарска над селянами, котрі до розуму приходят“ (З. Г. 1849, ч. 1), так поема Гр. Савчинського: „Іван Наконечний“ (також ч. 10, 11), безіменна коломийка: „Горілочка“ (також ч. 25), „Згода в корчмі“ (також ч. 73), „Кватирочка пекла дочка“ Михаіла Охнича, дяка в Дубнї (також ч. 77, 79), Данкевича „Савин Бір в Краснолуцї“ (також ч. 97), Габр... „Русскій напиток“ (також ч. 97) і т. д.

А зміст? І зміст однаковий! Причиною всього нещастя руського селянина є горівка. Вона і найбогатших ґаздів, найстаточнїщих людий, ба цїлі маючі села веде до недолї, до моральної і матеріяльної руїни. Як би не горівка, всї люди жили би в гараздї й достатках, хвалили би Бога, шанували би себе і мали би пошанівок у иньших; були би вольні і щасливі, не знали би, що смуток і сльози, що журба і клопіт; одним словом: був би рай на землї за житя, а по смерти царство небесне у Бога.

Такий рай на землї, таке безгранич́не щастє і гаразд бачило від давнїх давен село Липовицї, як нам розказує оповідане: „Село Липовицї, або як то легко мож в нещастє впасти; повість в старих паперах записана, тепер знов на сьвіт видобута, кому треба на покаяніє най служит; на білий папір перебрав Лев Трещаковский, парох з Рудного“ (З. Гал. 1849, ч. 70—74). Але злий дух, що де може старає ся навести людську душу на блудну дорогу і на погибель вічну, завидував тому щастю і задумав його зруйнувати. Внадив ся він до найбогатшого ґазди в селї, Івана, за наймита і служив йому так вірно, що Іван не знав, як йому відплатити ся. Такого наймита і робітника ще не було в селї! Дарма́, що налягав на одну ногу, бо звичайно, чортова душа, мав одну „козячу лабку“. Розбогатїв Іван ще дужче, як перед тим, а наймит каже: „Що таке богацтво! Я вас, ґаздо, зроблю ще богатшим, коли лиш позво-

лите зробити, що я схочу". „Роби", каже ґазда. Взяв ся наймит до роботи, привіз із міста котел тай зачав варити сивуху. Зварив, спросив гостий із села: всім сподобала ся. Посипали ся гроші як з рукава в Іванову скриню. Але недовго трівав той гаразд. Люди сподобавши собі сивуху-горівку розпили ся, перестали ґаздувати. Розпив ся й Іван; село збідніло. Завела ся коршма з арендарями, а з ними пропав гаразд села Липовиці. Богате і щасливе як рай божий село стало посьміховищем усього сьвіта, а все через наймита-діявола Луця Перовича і його горівку. Аж одного разу їхали якісь старі черцї і довідавши ся, що всьому лиху причина Луць, „узяли і його слови сьвятими закляли. В ту хвилю Луць там де стояв, мазею ся розілляв так смердячею, же на три милї вширш і вздовж аж до міста далекого було того смороду чути."

„Тут менї, кінчить автор своє оповіданє, ще позістає коротенько описати, що ся з селом і з декотрими ґаздами заможнїйшими стало.

„Іван розпив ся, продав ґрунт чужим за безцїну, гроші стратив і пішов з жінкою і дїтьми в сьвіт за очи, так же і слух за ним згинув.

„Проць ішов пяний раз до дому через став, впав в полонку тай утопив ся.

„Михайло пропивши весь маєток і худобу, пішов у лїс і повісив ся.

„Петро, як йому через горівку не стало вже до чого взяти ся, а нужда начала докучати, ходив на дороги людий обдирати і розбивати. Раз зловили його, в кайдани оковали, під суд дали, тай в містї на ринку мечом стяли.

„Павла пяного конї розтратували.

„Гринь упивши ся раз дуже, пішов з люлькою до стодоли, по півночи вибух огень і спалив усе і його.

„В Николї горівка ся займила і його цїлком спалила; дїти як рано встали, тілько попіл з него застали.

„Онуфрий на люру так ся задовжив, же прийшли Жиди, ґрунт полїцитували, а його голого з дїтьми вигнали.

„Дмитро запав через горівку в пухлину, і молодий марне зійшов із сьвіта.

„З Костьом було найсьмішнїйше: як тверезий, то чоловік яких мало, і розумний і господар, але як ся упив, не приступай

до него, кождого зачепив. Так раз ішов уже над-діднем до дому пяний. В брамі стояв стовп; він гадав, же чоловік, тай ануж з стовпом сварити ся, чому ся з дороги не вступит. І сварит ся і лає, і знов сварит і лає. На конец як видит, же стовп таки не вступаєсь, відійшов трохи назад, розбігнув ся, і як вдарив в стовп дубовий головою, від разу застиг на місци.

„Настя, Парашка, Ксенька від горівки подихавичіли і не мало дітей в злогах подушили.

„З Яковом не знаю що ся стало, не міг єм ся дочитати. Здає ся, же также такий мав конец, як тамті піяки..."

І як би на доказ, що подані в сім оповіданю припадки не пуста видумка автора, почали в Зорі Галицкій появляти ся дописи, де оповідано подібні факти з житя. Так в дописи: „І тепер діют ся дивнії річи" (З. Г. 1849, ч. 100) оповідає дописуватель, що в селї Руднї „славний піяк Федько" шлюбував з жінкою не пити горівки, але того самого вечера пішов з нею до коршми і став собі з шлюбу кепкувати. На другий день занедужав і умер. Його брат Іван шлюбував также, але не дотримав присяги і ошалїв. Перед весїлем один жених учинив также шлюб мірности. На весїлю його знайомі Штефан і Бартек стали насьмівати ся з присяги і з жениха собі кепкувати. За те Штефан, коли лїз через пліт, скочивши упав на руку і зломив її так, що кість крізь опанчу перебила ся; Бартек послизнув ся на леду коло порога, впав носом на камінь і розбив собі його на пласток. А дописуватель із Девятири коло Рави руської в статї: „Так єсть! І тепер діют ся дивнії річи" (З. Г. 1850, ч. 11, 12) оповідає, що господар Василь пішов по великодній сповіди до коршми і втопив ся в Чорнім лузї. З ним мало не втопила ся його жінка, ледви її дотерли. Один чоловік Гаврило повертав підпитий з иньшими ґаздами і сьміяв ся з ксьондза, що навчає, аби люди на горівку шлюбували; за те помер наглою смертю. Парубок Михайло підпив собі на хрестинах і вертав пяний пізно в ночи до дому; на другий день знайшли його вже скостенїлого. А в дописи з Дубна: „О, і у нас діют ся дивнії річи" (также ч. 21, 23) оповідає дяк Михайло Охнич, що один ґазда повертаючи з села з деревом і заснувши не зважав, що конї звернули з дороги тай дишель у пліт вбили. Мороз був великий, а горілонька так його залюляла, що не тямив о собі і аж рано побачив, що одна рука відмерзши зовсім відпала, а з другої повідпадали пальцї. Другий о заклад випив кварту горівки і зараз

жите скінчив. Третий шлюб зломавши так упив ся, що на другий день умер.

За те де громада поправить ся, покине горівку пити, як там зараз гаразд підносить ся, заводять ся порядки, ціле жите йде до ліпшого! І сей щасливий образ, сю так сказати іділлю тверезого села показала нам література; оповіданє „Село Гараздівці“ (також ч. 55—64) малює нам ті ідеальні порядки, які тодішні руські мислителї мали на думці пропаґуючи „тверезість“, і той образ, в якім вони представляли собі народний гаразд. „Бач но Николаю, яке отсе село! Там-то маєток, там-то гаразд! Які красні хати, що там хліба тай всего!“ каже один подорожний ґазда до другого, коли із свого нетверезого села заїхали до Гараздовець. Коршми там нема; була перед конституцією, але тепер є вже лиш гостинниця, де горівки нї на лїкарство не дістав би. Подорожні здивували ся, коли їм шинкар сказав, що горівки в нього нема. Але ось побачив Василь „якогось чоловіка високого росту в сїрій довгій сукманї, вишиваній красненько, підперезаного шовковим синожовтим поясом, в чорнім, новім тоненькім капелюсї з палицею з срібною оковою, поступаючого поважним і певним кроком к гостинницї.“ То був війт. „Завтра недїля, сказав він шинкареви, а крім того торжество рожноє; будуть ся бавити наші парубки і дївчата, пан отец позволили юношеству нашему аж до одинацятої години в вечер погуляти. Коли лучит ся який подорожний, то скажіт, що завтра в недїлю не мож їхати, хиба би яка потреба нагла, і то аж по вечірни“. А побачивши подорожних запросив їх на празник рожний. Що таке празник рожний? Зараз будемо знати; а тепер ходім з нашими подорожними подивити ся на село. За мостом церков; серед села на горбочку білїє ся громадський уряд; коло церкви школа, а троха далї заведеня для калїк і бідних, бо тим по селу жебрати не вольно. Кождий, хто в тім заведеню, мусить робити; одні прядуть прядиво, другі вовну, третї шиють сорочки... Широка улиця висаджена з обох сторін рівненько красними деревами; хати з ґанками, з брамами, а всюди як у саду. Всюди муровані комини; дахи деревляні. По дорозї дїтоньки красненько і біленько позадягані і порозчісувані поздоровляють подорожних, що аж любо було. Але ось ми вже коло громадського уряду. Зайдім до него; там нинї важна нарада над завтрішним празником. Ґазди і ґаздинї посходили ся; декотрі розмовляють між собою, другі читають Зорю і Вістник. Старшина сидить на кріслах, иньші ґазди на лавах. Війт,

якого ми вже знаємо, починає нараду; від него довідуємо ся, що то за празник завтра. „От посходилисьмо ся, честна громадо, — каже він, — обібрати на завтра за княгиню рож дївчину, которую всї узнают за невинну, над всї чемну, робочу, господарну і примірную... Я вже давно сказав, а нинї в короткости повторю цїль того празника, щоби всякий знав, о що тут іде і по совісти своїй вибирав. Отож празника сего цїль єсть, благонравіє в нашім селї меже женьским полом укріпити. Пол тот, як всякому звістно, єсть основою тїлесного і нравственного блага роду людзкого. Дївчина зіпсована, розлядащена, і хотяй віддасть ся, не буде нїколи щирою і доброю супругою та чувствительною матерю. Так само лїнива, недбала, нечемна, негосподарна зістане такою і за мужом, та і дїти так воспитує. Отже аби якусь принуку мали у нас дївчата до всего доброго, установляєм той праздник рожовий. Що року одна дївчина виберає ся, котору всї за найчестнїйшу узнают, без розличія, чи то она сирота, чи дочка богача, чи красна, чи менше красна, так, щоби лише истинна цнота розрішала. Тую дївчину прочії ровесницї в недїлю рано уберают в красненький рожний вінец, і так провадят до церкви. Вже то і наш пан отец до того скажут красне слово о тім, як дївицї мают сохраняти чистоту тїлесную і чистоту духа, а по службі Божій знова відпроваджує ю юношество до дома, де як на весїлю забавляют ся. По вечерни зсть обща забава в гостинници... Окрім того дївчина має дістати подарунок, найлїпше в грошех...“

Здаєт ся, і сих виписок досить, аби не лиш показати в вірнім сьвітлї ідеальні порядки тверезого села Гараздовець, „чистоту тїлесну і чистоту духа“ громади, але й високість позитивних ідеалів народних тодїшної руської інтелїґенції. А побачивши їх зрозуміємо, чому зразу з урядом, а потому без уряду ся інтелїґенція була нездібна до реальної служби народови і не принесла йому майже нїякого пожитку.

З таким запасом критики народного житя і з такими позитивними ідеалами його відновленя інтелїґенція очевидно не могла дати собі ради серед полїтичних обставин, у яких мусїла жити. Безплодність її змагань мусїла бути конечним наслїдком її непорадности і низького ступня її осьвіти. І розчароване і знеохота виплилвали не з того, що надії на уряд показали ся марними, а властиво були випливом нездібности самої інтелїґенції і швидко почали відбивати ся на публичнім житю руськім. Небогато помагало

те, що за ініціятивою Трещаковського Рада Головна ухвалила заложити Дім Народний (З. Г. 1849, ч. 49) і що уряд подарував на його заложенє звалиска колишнього університету (također 1850, ч. 104), та позволив на отворенє руської читальнї. Не богато помогло заложенє „славянської читальнї“ в Коломиї, яку основав сьвященник Н. Синовідський (также ч. 78), і якої ціль основатель вияснив ось як: „Відомости о нашім отечестві і наших побратимцях убощити і так всюди розпостерати, аби сьвідущество історичне в краснім заяснїло цьвіту; мову нашу родиму совокупним промислом піднести і так вигладити, аби в сьвітлицях і в театрі, в письмах і в школї, на казалницях духовних і мовницях полїтичних годне виступила яко мова народа просьвіщенного; — сеєсть ціль тиха і честна чительнї... Тії дві сили: мисль і слово становлят зброю і державу чоловіка-народа-людскости... Тілько нарід темний дає ся неволити. Нехай же письма тутейшії і чужосторонниї не закидают нам в очи, що ми сьвященники рускії єсьмо „обскурантами“ тай же о долю наших людей цїлком не дбаємо. Вже час стрясти тоту нечесть, вже час двигнути ся з тої мілизни, де загрязла народовість наша і пустити ся самим шипотом на вздогін з другими народами... Найлїпші полїтичні устави і заклади нїчо нам не поможут, єсли з азіятицким безсилієм обвиснут нам руки! — Користаймо затим із книгопечатнї; собираймо то, що другії посіяли. Не на сесе словянськії коріфеї здоровля і вік свій стеряли, аби їх дїла в великих книгохранилищах ковпотом тай павутиною припадали. Тії духовії Славян плоди пізнати, їх ся радити, їх кождого часу під рукою мати не мож инакше, як лиш посполу, совокупним подвигом, совокупними силами, а найлучше — в славянській чительнї округовій. Нехай же русска правда, як велично наш віщун голосит:

Нехай засьвітит як красноє сонце,
В кожду хатинку, в кождоє віконце.“ (З. Г. 1849, ч. 77.)

Що-ж, коли інтелїґенції руській справдї „з азіятицким безсилієм обвисли руки“. Не лиш про львівську і коломийську читальню нїчого більше не чути, як лиш те, що завязались, — але і давнїщі прояви лїтературного та публичного житя марнїли і гибли. Лїтературне письмо „Пчола“, що почав був у 1849 роцї видавати Іван Гушалевич, мусїло з 19 числом перестати виходити, бо мало-

лиш 125 пренумерантів. „Зоря Галицка“ з 1849 роком стратила 500 пренумерантів, а з IV кварталом ще дальших 300; на четвертий квартал мала їх уже лиш 282. „Галичо-рускій Вѣстникъ“ мав ледви 190 пренумерантів і тримав ся лиш тим, що був урядовим орґаном і мав від уряду підмогу. „З того показує ся, — каже редакція Зорі Галицкої, — що наші Русини на селах значно на дусї упали і вже до того степени охолоднїли, що їм тяжко приходит одно якоє будь письмо утримати. Народом хочемо бути, хочемо аби нас усї за нарід уважали, а не хочемо мати тілько замилуваня до свого, абисьмо один орґан удержали, котрим порозуміти ся можемо, як і що дїлати маємо? Другії народи хотяй на числї далеко слабшії, наприклад Лужичане, що лише над стотисяч душ числят, по кілька писем часових утримують; ми числимо ся на мілїони, а і одному жити дати не хочемо? Чи і наш запал також такий як той огонь із соломи, що швидко обявит ся, але ще швидше і гасне? Ми судимо, що наші на селах не сут аж так убогими, аби їх на кілька реньских на якоє письмо часове не стало — і причину того явища покладаєм лише в недбалости, відразї до читаня...“ (З. Г. 1849, ч. 78).

Таким способом отже мілкість народних ідеалів, бездарність лїтературних праць і стремлїнь почали виробляти убийчу байдужність публїки, а байдужність публїки з свого боку мало могла заохочувати до живіщої лїтературної дїяльности.

Відчували се по части й тодїшнї дїячі і в піднесеню осьвіти самої інтелїґенції виділи одинокий ратунок від конечного упадку патріотичних стремлїнь. „Хотяй дорога прямісенька аж стелит ся перед нами, каже Зоря Галицка в статї: „О потребі просьвіщенія для руского народа“ (1849, ч. 82, 83), хотяй наконечная цїль єї, общеє народноє просьвіщеніє ясно маячіє перед нашою зріницею, а язик наш рідний, богатий і плодовитий аж просит ся, аби єго справляти, обробляти і мислями засівати, щоби принаймнїй коли не ми самі, то хоч потомки наші діждали ся хосенних жнив і витравної поживи для лакнучего духа,“ — то таки трудностий ще богато. „Уже досьвідченем вторічного года могли ся нашії краяне поучити, що без науки не можна дійствительно і успішно нараджувати ся о общім добру свого краю; без науки годї заглянути в глубину і безчисліє наших потреб, годї привести в жизнь свободних законом приречених установленій, годї ся надїяти правдивого з них хосна

і добра. Уже тогди бачилисьмо, що нашії посланники по більшій части лише молчки прислуховали ся нарадам так важнии, так близько нас дотикающии. Но і тое дало би ся ще вибачити, бо там толковало ся чужим для наших краянів язиком, которого годі ся було кождому так вивчити, аби міг достойно і полезно виступити меже ученими чужинцями. Але звернім но увагу нашу поблизше нас; не за довго може наступит хвиля, же прийде нам собирати ся на краєвий сойм, де уже своїм родинии, а не чужим язиком будемо могли бесідовати і нараджовати ся; розважмо, чи будемо в силі остояти ся словом і ділом против наших соперників, єсли завчасу не будемо поучати ся, розмишляти над собственним добром і над средствами до него ведущими; єсли не будем приготовляти ся з честю і хладнокровієм на тую хвилю, в которій має ся основувати вся наша будущая доля.

„Правда, же на тоє уже не повчасї ходити до школи, на тоє не можна уже від букваря зачинати, але кромі собственної школи єсть єще школа пожитя, взаїмним уділенієм поучающа, школа власного застановленія і розмислу, і наука із существующих почерпнута книжок. Для того кому з нас послужила судьба вивчити собственнії школи, нехай приймає ся всіми силами до сеї практической школи животної. Нехай перейме ся духом народним в самій глубинї сердця, нехай изслїдує і обробляє свій язик, доходит свою історію і срівнає с общими дїяніями рода человіческого; нехай обзнакомляє ся з обичаями, звичаями, відвічними установами общества нашего народа, а слїд за слїдом, крок в крок дійде він прямо і до найважнійших і конечних єго потреб, знайде і становище даюче єму вглянути в будущину і не забракне єму певне нї мисли нї слова в уділенію єї.

„Уже виділисьмо, з якою охотою учит ся наша молодїж родимого язика і потїшає нас своїми успіхами і замилованем до него і подає надїю, що тії хоть єще вутлії но торонкії і густії щепки розростут ся колись в буйну садовину, зацвитут прекрасним цьвітом і видадут плоди... Але ба! коли они молодії щепочки, а літорасли народів не ростут нї роком нї десятю, но они ростут віками! Чого-ж тут нам і надїятись, скаже може не оден сомнитель. Ба та і Кієв не від разу збудований — то би і нам годило ся пождати. Правительство робит, що зможе, а проче мусимо зробити ми, Русини — вся громада, общество, весь нарід руский; і то ще

добре треба рук приложити і надсадити ся всіми силами, бо мовлят той: без праці не будут колачі. Ми Русини самі мусимо учити ся, на учителей приспособляти ся, аби було кому молодіж провадити, і в ніжнім еї сердцю защепляти любов к народу, к его язику і обичайности.

„Правда, що не еден собі подумає Русин, же то в нашім простім язиці дуже тупо будут поступати всї відомости, бо тут все треба ново творити і видумувати і до понятій народа прилагоджувати. Но ми кажемо, же всім просьвіщенним народам був первий початок тяжкий, а справив не едному борцеви справи народної гірку недолю. Але праця, неутомима праця все переможе. А до того ми Русини еще не со всім осиротїли на сьвітї, не самі ми стоїмо, но в дружестві і сусїдстві і душевній взаїмности так з многими австрийскими як і заграничними, котрі нам могут бути провідниками на сей терневій но благоносній пути. Розгляньмо ся лишень, а певно кождому з радощій аж заграє серце і найсьвітлїйшою развеселит ся надїею.. Погляньмо лише, як далеко в тім взглядї поступили уже нашії родственники і сусїди Чехове, що за обширное поле, яка чудесная ріля для руского слова, і яких прекрасних плодів можемо ся надїяти із сеї душевної взаїмности! Лиш аби добра воля і тверда праця, а Господь поблагословит!“

На добрій волї Русинам не збувало, але не було твердої працї і тому „Господь не поблагословив“. Ще як би справдї хоч октройована конституція не лишилась була на папері, як би декретоване заведене краєвих соймів війшло було в житє, і через те отворилось було поле до широкої громадської працї, то може й послабаючі руки руських патріотів були би загріли ся до працї бачивши з неї безпосередний, практичний хосен для народа. Але з конституції не вийшло нїчого; поле для пожиточної працї звужувало ся, поки не зникло зовсїм. А без него і праця, а ще до того „тверда“, здавала ся безцїльним марнованем сил, патріотичні змагання непотрібною дитинячою іграшкою. Зневохота брала верх; навіть предложенє Йосифа Лозїнського (З. Г. 1849, ч. 83), аби покілька людий складало ся на пренумерату Зорі, або аби декани намавляли заможнїщих попів до пренумерати, не могло устояти ся; запрошуючи до пренумерати на третїй квартал 1850 року редакція Зорі мусїла загрозити завішенем видавництва. І хоча Зоря і далї

дихала, то безперестанні переміни редакторів і напрямів часописї ясно доказували, що для маси осьвіченої публїки народні справи чим раз більше тратили інтерес і вартість. На всї патріотичні відозви, просьби і завізваня публїка оставала ся глухою й німою.

III.

В тій мірі, як полїтична свобода глухла і завмирала і поле для пожиточної працї зникало перед очима патріотів; в тій мірі, як загал публїки через те почав тратити інтерес для народнїх справ, а з другого боку лїтература і просьвітні змаганя задля браку орігінальних творчих думок і внутрішної живої сили не могли підтримати остигаючий запал і піддати йому иньші способи поважної народної служби; в тій мірі й цїлий народнїй рух руський став упадати не лиш що до своєї внутрішної, моральної вартости, але також що до свого обєму. Із справи загально-народньої, якою інтересував ся цїлий нарід а бодай уся його письменна верства, він чим раз то більше ставав лише справою невеличкого числа поодиноких людий, які чи то з привички, чи з замилуваня не покидали раз вибраної дороги. Байдужність інтелїґенції для їх змагань вони почали відплачувати такою-ж байдужністю для неї; а народня маса, яку по їх думцї так тяжко було оживити і піднести, яка так легко і скоро підпадала під економічний і полїтичний вплив противників народа, була темна і непросьвічена і як вони думали, може й не здібна до просьвіти. Причин байдужности письменної публїки і неписьменного мужицтва вони не годні були пізнати а тим менче усунути, бо й самі стояли на дуже низькім ступнї образованя; і тому вище духове житє здавалось їм можливим лише в тіснім кружку вибраних, високовчених людий, за яких вони уважали себе самих. Маса народа була добра яко підвалина до того житя, яко жерело, з якого вони, вибрані мужі науки, можуть черпати матеріял для вчених розправ, дослїдів і книг, але сама жити їх житєм вона не може, навіть розуміти того житя не може, нї тепер, нї нїколи.

Яке-ж було те вище духове житє? І тут показує ся великий упадок народного руського духа, бо в сїм невеличкім кружку лю-

дий, переважно львівських Русинів, стали випливати на верх ті ґадки, що, після першого з'їзду руських учених і заложеня Матиці стратили були, здавало ся, зовсім ґрунт під ногами і згибли. В перших роках по заложеню Матиці про них справді не було нічого чути; вони уступили були місце народньому змаганю і не проявляли ся публично. Тепер же, коли народне змаганє в літературі не давало сподіваних результатів, нидїло і завмирало, показало ся, що противні йому анті-народнї, або лагіднїще сказавши, ненароднї стремлїня не завмерли були, лише придавлені історичними обставинами усунули ся на заднїй плян. Ті ненароднї стремлїня не були одностайні; не кермувала ними одна гадка; спільного мали властиве лише стільки, що байдужно або з погордою відвертали ся від мужика, його бесїди і просьвіти. Таких змагань було два; і хоч вони були доволї близькі до себе, то з початку розвивали ся осібно, і аж пізнїще, в половині 50-тих років, стали поволи зближати ся і змішувати ся з собою.

Перше стремлїнє було церковне, яке не лише старало ся між галицькими Русинами відживити знанє і замилуванє до церковного язика яко до язика богослужебних книг і церковних традицій, але уважало його на стільки живим і розвитим, що він міг стати ще й тепер лїтературним язиком. Церковний язик, як знаємо, по упадку Йосифових реформ, у часах полїтичної реакції і поголовного ополячення руської інтелїґенції, попав був у велику поневірку навіть між руським попівством. Мало хто вмів по церковному читати або розумів церковний язик. Не знати і не розуміти його належало до доброго тону, було признакою вищої товариської оглади і цивілїзації.

„Былъ собѣ Грицько родомъ зъ Коломыи,
Учился барзъ мудро на философіи;
Пятнадцять лѣтъ въ письмѣ гмиралъ,
А все по латинѣ гдиралъ;
На шестнадцятôмъ роцѣ богословье здалъ,
А перечитати псалтырки не зналъ!"

сьміяв ся якийсь коломийський дячок з тодїшнього попівства, що навіть псалтирі не вміло прочитати без помочи дяка.[1])

[1]) Богданъ А. Дѣдицкій, Антоній Добрянскій, его жизнь и дѣятельнôсть въ Галицкой Руси. Львôвъ 1881, стр. 27.

Очевидно і зовсім природно, що перші проблиски руського відродженя в Галичині звертали ся до того, щоби вернути церковному язикови належне йому в церкві місце. Сюди звертали ся по части змаганя Івана Могильницького, митрополита Михайла Левицького і перемиського епископа Івана Снїгурського. А хоча з початку переняте шляхоцьким духом попівство опирало ся тим змаганям, хоч настановленого 1834 року учителем церковного язика д-ра Івана Ільницького, львівські семинаристи при першім виступі обкидали полїнами і кричали до него: „Co to! on chce nas zrobić Tatarami, Azyatami, Mongołami! Precz z nim, precz z tym Mongołem-Tatarzynem!“ (також, 28); хоча і в Перемишлї настановленого від еп. Снїгурського учителем церковного язика крилошанина Лавровського ученики збували книжками, обдурювали „студентськими штуками“, аби лиш викрутити від нього першу клясу (також ст. 30), то таки удало ся скоро перемогти антипатію проти церковщини, особливо коли настали такі вчителї, як у Перемишлї віденський вихованець Антін Добрянський, ученик Копітара, вихований під впливом ініціяторів славянського відродженя. В зовсїм иньшім сьвітлї показав ся церковний язик руському попівству, коли Добрянський став йому розказувати, що наукою церковного язика займають ся такі вчені, як Добровский, Копітар, Юнґман, Шафарик і що вони „красоту того же языка по правдивому достоинству по пôдъ небеса превозносятъ“ (також ст. 30–32). Бо як у кождої інтелїґенції, що стоїть на дуже низькім ступнї розвою, так і у тодїшнїх Русинів авторітет чи то в науцї, чи в иньших справах публичного житя заступав місце внутрішнього переконаня і критики. „Шафарик, то такий учений, аж сум побирає нагадати, як може чоловік стілько в своїй голові помістити“, казав один руський духовний чеському письменникови Запови.[1]) Скоро отже прихильники церковного язика могли покликати ся на авторітет таких учених як Копітар і Шафарик, від яких учености Русина „аж сум побирав“, то вже половина їх дїла була зроблена; церковний язик швидко приймав ся між руським попівством, не так може з любови, як із покори перед авторітетом.

---

[1]) Karel-Vladislav Zap, Cesty a procházky po Halické zemi. V Praze 1863, стр. 113.

Але прихильники церковного язика не обмежали ся на тім, аби йому вернути приналежне в церкві місце. Вони хотїли зробити його язиком свойого лїтературного відродженя. Се була по части причина, чому вони так завзято накинули ся на кружок Шашкевича (про иньші причини ми згадували на своїм місцї). Подібні змаганя подибуємо також і у иньших славянських народів грецької віри. Шишков між Великорусами, а особливо „славено-сербське“ стремлїнє в перших часах народнього сербського відродженя дуже близькі до сього стремлїня галицько-руських церковників. Але в Сербії „славено-сербське“ стремлїнє не могло на довго спинити здорового, народного руху, що лїтературним язиком зробив язик сербського мужика, чи там, як казали „славено-Серби“, сербського „свинопаса“. Бо народнїй сербський рух опирав ся на мужицтво повне народньої самосьвідомости і сили, що піднявши ся проти Турків тільки що виборало собі було державну самостійність; не інтеліґенція його, але воно інтеліґенцію оживлювало, і тому й духове житє Сербів швидко піддало ся тій великій притягаючій силї, яку має в собі живий народ. Тому-то робота Караджіча і його прихильників була релятивно дуже легка. А крім того Караджіч був не лише першорядним ученим, що своїми етноґрафічними працями, особливо своїм збірником сербських пісень історичних надав сербським народнїм стремлїням розголос по цїлій Европі, позискав для них симпатії таких людий як Ґете, Ґрімм, Гумбольдт і т. д., але був також зовсїм незалежним від провідників церковної славено-сербської партії, бо жив далеко від них, у Віднї, куди не сягали їх громи. Тому й побіда народнього стремлїня над церковним наступила тут скорше.[1])

Далеко незавиднїще було положенє піонєрів народнього руху в Галичинї. Галицько-руський мужик був зовсїм прибитий; про таку ролю, яку відіграв мужик сербський, він не сьмів анї подумати; а кружок Шашкевича складав ся з молодих, зовсїм залежних людий, що не мали нїякої наукової слави і авторітету і з ними легко було упорати ся. Як круто їм прийшло ся від таких пред-

---

[1]) Див. А. Н. Пыпинъ, Панславизмъ въ прошломъ и настоящемъ. (Вѣстникъ Европы 1878. Томъ V. стр. 328—331).

ставителів „славено-церковної“ партії, як професор і цензор руських книжок Венедикт Левицький, ми вже бачили.

Але змаганя церковної партії так різко противили ся потребам живої теперішности, що навіть такий не дуже живий чоловік як Йосиф Левицький був їх завзятим противником.[1]) А Яків Головацький називав її представителів по просту „псевдо-Руссами“, „духовними убійцями народа“, „Геростратами“.[2]) Тай сильні вони були лише в неґації, в нищеню. Бо коли прийшло ся до позитивної праці для своїх гадок, то з під їх пера вийшло всього-на-всього 5 маленьких статий по 7—14 карток, що появились у шематизмах Перемиської епархії від р. 1837—45, тай то написані були — по польськи або по латині![3])

Розуміеть ся, що з таким малим запасом животних сил се стремлїнє не могло утримати ся серед руху 1848 року, хоча Венедикт Левицький майже з слїзми в очах заклинав руських учених, аби не робили кривди церковному язикови[4]), і хоча один бесїдник на народнім вічу в Дрогобичі 1848 року сказав: „Кажуть, що ми не маємо лїтератури; але-ж ми маємо богослужебні книги, а хиба-ж вони не лїтература?“ Воно мусїло уступити стремлїню народньому і було би, здаєть ся, зовсїм вигибло, як би лїтература народня не показалась була такою вбогою і полїтичні обставини не остудили були патріотичного запалу серед руської інтелїґенції. Але тепер воно знов почало піднїмати голову і озивати ся так, що було би „всѣмъ многотрудно и докучливо єдныиъ славеноцерковнымъ языкомъ съ Богомъ, а другимъ рускимъ, може коломыйскимъ съ Ру-

---

1) Див. його статї в Jahrbücher für slaw. Literatur. 1844. Das Schicksal der gallizisch-russischen Sprache und Literatur, стр. 183—185, 206—210. Дальше в тім самім річнику: Russinische Literatur in Gallizien, стр. 224—227, і в р. 1846: Erwiderung auf die Bemerkungen über den Artikel: Schicksal der gallizisch-russischen Sprache und Literatur, стр. 181—186.

2) Hawrylo Rusyn, Zustände der Russinen (Jahrbücher f. slav. Lit. 1846, стр. 370, 373).

3) Богданъ Дѣдицкій, Михаилъ Качковскій и совр. галицко-русская литература I. Львовъ 1876 стр. 75, 76.

4) Я. Головацкій, Историческій очеркъ основанія галицко-рускои Матицѣ. Въ Львовѣ, 1850.

синомъ ôдъ Сяна розправляти“[1]), або що „Словено-церковный языкъ былъ всегда и можетъ быти еще живымъ посередникомъ въ общенію словесномъ... Розняти два языки, Словено-церковный и рускій, невозможно. Они сросли ся другъ съ другомъ во всей жизни нашого народа. Розняти ихъ значило-бы розорвати самую жизнь нашу на двѣ половины“.[2])

Але навіть на мертвій ниві тодішнього галицького житя се змаганє не могло удержати ся в своїй теоретичній чистоті. З очевидною насьмішкою, щоб доказати неможливість його практичного перепроваджения, Дідицький вкладає в уста прихильника сього стремлїня ось яку промову серед приватних нарад літературних 1848 року: „Азъ состарѣхся надъ чтеніемъ церковныхъ и сицевыхъ книгъ, во нихъ же пріобрѣлъ есмь не токмо правильность и лѣпоту языка, но такожде устройственность видовъ и правописанія или ороографіи. И всуе премѣнывати нынѣ оныя, яже сотвориша старіи, сирѣчь древніи. Подвизанія же младыхъ суетны и ничтожны. Языкомъ церковнымъ убо глаголаху русьстіи Словене, иже живяху во Галичѣ, иже во Лвѣградѣ, иже во Премышлѣ. Народъ же во весѣхъ живущій извергоше многая словеса, акы ему безпотребная, и повредише многіи виды: чесо ради просторѣчіе его отнюдь не требѣ нарицати правильнымъ; еже аще убо онъ сохранише нѣчто правильное, есть токмо „Отче нашь“ и „Вѣрую“, какъ святая моленія вся и вси на Руси глаголютъ. Чесо ради мнѣніе мое сицево: водворити и воцарити древлесловенстій, сирѣчь церковный нашъ языкъ не токмо во книзѣхъ, но и во устѣхъ русьскаго галическаго народа! Азъ рекохъ и рѣчь свою совершихъ“. (Зоря Гал. 1853, ч. 13).

О скільки живе, хоч чуже, розумніще від свого, але давно мертвого, о стільки розумніще було друге ненароднє стремлїнє, великоруське.

Від давнїх уже літ жив і ділав між галицькими Русинами чоловік, який із самого початку свого діланя виробив собі був про

---

[1]) »Вѣстникъ« 1850. Ч. 58 цитований в Зорі Гал. 1850. Ч. 63 в статї: »О именахъ грамматикальныхъ«.

[2]) Зор. Гал. 1853. Ч. 4. (Посланіе о первомъ нашомъ письменномъ языцѣ. ч. 1—4).

руський патріотизм і руську літературу зовсім иньші переконаня, як ті, до яких із таким запалом признавав ся Шашкевич і його товариші. До чого вони липли з такою любовю, за що так довгі літа терпіли всякі переслїдуваня, тим він гордував, те він уважав злочинною, дитинячою игранікою. Руський мужик був в його очах підле сотворіне, „скотопас", обовязаний робити панщину і виготовляти для вищих, вибраних людий засоби для вигідного житя. „Нашихъ крестьянъ, **нежелавшихъ** и **недумавшихъ**, освободили **на чужій коштъ** отъ обязанностей работой исправляемыхъ для помѣщика..." жалує ся він в однім листї до Погодина[1]), десять літ по знесеню панщини! Разом з тим він був також великим противником народньої просьвіти. Як ніякому розумному чоловікови не прийде на гадку просьвічати свій робучий інвентар, своїх волів, коний, бо се неможливе, так і брати ся до просьвіти мужика можуть лиш люди „сумасшедші". Найбільша уступка, яку він робив, була та, що позволяв мужикови читати молитовник, катехізм і псалтирю; більше нічого. А язик мужицький! Хотїти, аби вчений і розумний чоловік писав языком „галицкой черни" можуть лише „мрачные маступленники или скорѣе низкіе невѣжды, въ лѣни доселѣ проживавшіе, пренебрегавшіе всякую науку собственнаго языка, употреблявшіе чуждое нарѣчіе, прислушивавшіеся только простонародному разговору собственныхъ слугъ и работниковъ."[2]) Його ідеалом державних і суспільних порядків були часи до 1830 року, в яких він сам виховав ся і виріс, в яких виробив ся його політичний і суспільний сьвітогляд.[3]) Тоді було всьо ясно і в порядку; ніякі злочинні змаганя не підривали спокою пануючих верстов; нікому не приходило в голову рівнати мужика з шляхтичем, говорити про права тих людий, що мали лиш обовязки, або про обовязки тих, що мали лиш права. І він був чоловік „шляхетного" роду; і з внутрішним задоволенем і гордощами рахував себе до

---

[1]) Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель (1835—1861) съ предисловіемъ и примѣчаніями Нила Попова. Москва 1879—80. Листи Зубрицького — лист з 21/4 1858 стр. 609.

[2]) **Мих. Драгоманов**, Переднє слово до Повістий Федьковича. Кіевъ 1876, стр. XXIII, XXIV.

[3]) Видно се доволї виразно з його листів писаних до Погодина в 50-тих роках: лист з 19/6 18?6 стр. 598, лист з 7/11 1856, лист з 21/4 1858, з 19/12 1858, з 31/1 1861.

тих, яких уже сам Бог поставив понад чернею. Душею і тілом він прийняв переконаня тої суспільної верстви, до якої числив себе, з якої походив. Прірви, що від тої верстви ділила не лише „чернь руску“, але й письменного Русина, для нього не було; його з тою верствою лучили звичаї, обичаї і привички житя; язик її не був для нього „чуждое нарѣчіе“, але язик свій, питомий, язик людий шляхетних і вибраних, до яких прецінь і він належав. По крайній мірі язик сей був йому ближший і рідніщий, ніж язик руських скотопасів; він говорив і писав аж до 50-тих років виключно по польськи.

Своїм шляхоцьким переконаням він остав ся вірним до самої смерти. Ніякі політичні перевороти, ніякі змаганя руської інтеліґенції не годні були навчити сього чоловіка любови для руського мужика; не годні були навіть тоді, коли історичні памятки й документи, в які він закопав ся, навчили його, що сей руський мужик, то остаток славної і великої бувальщини того народа, до якого і він помимо свого шляхоцького походженя належав. Ні, він не хотів допустити, що руський мужик, то єдина надія і опора руської народности в Галичині, бо тоді мусів би був хоч троха скинути своїх панських поглядів і зблизити ся до нього, полюбити його, зжалувати ся над його тяжкою недолею. Для таких сентиментальних почувань у його серці не було місця. Лиш один однісінький раз в 1846 році, коли мужики стали против революціонерів, як він думав, в обороні консервативних ідей, він як би в нагороду за те радував ся, що уряд хоче їх увільнити від самоволї панів і поправити їх долю. Але-ж бо сим разом мужики боронили консервативні ідеї против революції! А революцію і загалом західні ідеї, поступ, він як правдивий консерватор щиро ненавидів. Револющія то „дѣло городскихъ тунеядцевъ и площадныхъ бродягъ“ (op. cit. 580, 581, лист із 28 цьвітня 1846). „Намъ надоѣло древное и мы тщимся изобрѣсть что то новое лучшее, но доселѣ напрасно...“ (стор. 598). „Древнее, долговременнымъ существованіемъ упроченное устройство устраняется; новое едва прозябаетъ... есть же то время предпринимать коренное преобразованіе государства? и разрушать всѣ основныя начала?“ (стор. 601) — жалує ся він в листах до Погодина на державні переміни в 50-тих роках. А про конституцийний рух 1861 року пише він: „Настоящее время едва ли не хуже 1848 і 1849 годовъ. Какая то зловредная шаль завладѣла умами жителей всѣхъ провинцій;

всѣ волнуются, требуютъ дерзко какой-то народности, автономіи, сеймовъ, исключительнаго употребленія своего нарѣчія въ присутственныхъ мѣстахъ и школахъ, собираются на сходки, шумятъ, толкуютъ, хулятъ Нѣмцевъ, порицаютъ правительство. Важную роль въ сего рода зборищахъ играютъ парни студенты, коихъ съ умноженіемъ выше потребности училищъ, число несоразмѣрно увеличилось!... Я бы желалъ, чтобъ Россія обнеслась каменной китайской стѣной отъ зараженной Европы западной, ибо тлѣтворная ея язва уже обложила окрестности Россіи... Прошу Бога, дабы онъ спаслъ святую Русь отъ сего рода искуса, который испытываетъ Австрія какъ послѣдствіе необдуманного торопливаго преобразованія...“ (стор. 617—620).

Але він був шляхтич руський; дома в його батька говорили по руськи.[1]) Він угнув ся перед авторітетом церкви і історичних памяток і признав ся, що він Русин, не Поляк. Але ніколи в сьвіті він не був Русином „посполитим“, і коли признав ся до Руси, то лиш до тої, яку бачив у памятниках, якої порядки йшли під лад його консервативними поглядам і всьому тому, з чим зросла ся вся його природа, всї його думки й переконаня. Що тої Руси в Галичині давно вже нема і ніколи бути не може, про се йому було байдуже. Що кастова ненависть до мужика мусїла ізолювати його між усїми живими Русинами, також його мало обходило. Чим більше був сам, тим менче уступок мусїв робити иньшим, тим вищим чув себе від усьої тої письменної дрібноти, що повзає по землї як чернь, бідує, плаче, журить ся з нею, а часом сподїває ся для неї, любить її, в любови своїй плутає ся „сумасшедшая“, як Вагилевич і Головацький, „въ опасныя сѣти“ і поривае ся до змагань, від яких „благородна“ душа мусить відвертати ся з холодною погордою... „Въ Вѣнѣ намѣреваются издавать періодическіе записки на малорусскомъ языкѣ — да радуются и веселятся ваши малорусскіе ревнители, у нихъ будетъ уже непремѣнно собственный журналъ. Даже и долговременные споры о правописаніи малорусскомъ, начиная отъ Максимовича до Левицкаго, въ Галиціи веденныи, рѣшены: будутъ печатать латинскими буквами!!...“ пише він 1843 року з іронїчним насьміхом до Погодина (стор. 568), а 1858 року

[1]) Я. Головацкій, Денисъ Зубрицкій. Некрологъ. (»Слово« 1862. ч. 9—12). Ч. 11.

каже: „Есть мнѣнія, чтобъ перевести на простонародный языкъ древнія славянскія книги. Какая радость для сочинителя малорусской Грамматики Г. Кулѣша! Посовѣтуйте ему, чтобъ онъ переселился къ намъ, его будутъ здѣсь превозносить!“ (стор. 612).

Що у иньших творило всю суть патріотизму, то в нього було в найліпшім разї лиш матеріялом науковим, який „можетъ быть пригодится на что.“ „Хорошо что онъ (Куліш) занимается собираніемъ простонародныхъ пѣсней, былей, сказокъ и пр.; это можетъ быть пригодится на что; но какая же цѣль въ составленіи граматики? Въ одной Руси двѣ русскія граматики, слѣдовательно два языка, двѣ литературы, два народы и конечно двѣ державы. Пусть болтаетъ простолюдинъ какъ его мать научила, а языкъ словесности долженъ быть одинъ въ цѣломъ народѣ. Добрый патріотъ долженъ сбирать, соединять и сливать въ одну цѣлость всѣ народныя стихіи, а не раскалывать, раздѣлять. Полезнѣе бы было обучать своихъ земляковъ сколько возможно великорусскому языку...“ (стор. 614).

А preцінь і сей чоловік був руським патріотом, ба, як він думав, єдиним „добрим“ руським патріотом, якого погляди на народність були вірні і правдиві. Які були ті погляди, видимо з наведеного уступу. В глубокій старости він узяв ся писати історію тої Руси, яку він любив, у тій надії, що розкривши перед письменною дрібнотою пишну картину історичної Руси, з усім блиском і славою князївських подвигів, боярської могутности і державної сили наверне заблуканих із мужицьких манівців на правдиву дорогу руського патріотизму, не лише відверне їх від простої черні, але запровадить туди, де ще й тепер як давніще сьвята Русь живе в таким самім, а навіть більшім блиску і славі, де політичні і суспільні порядки такі близькі до порядків австрійських перед 1830 роком і такі симпатичні для благородного, „доброго“ патріота... І він також плакав над упадком Галицької Руси і старав ся прикладом і наукою піднести її і показати, в чім властиве лежить той упадок. „Я самъ наставляю нашихъ невѣждъ священниковъ, како подобаетъ слагати персти при изображеніи св. креста, что имъ доселѣ было неизвѣстно...“ Дякуючи Погодинови, що казав виймати „частицу“ за його здоровлє, каже далї: „Я не въ состояніи описать своего восторга по прочтеніи этихъ словъ — съ умиленіемъ, со слезами лобзалъ Вашъ почеркъ... Священный этотъ обрядъ не соблюдается у насъ: не столько въ слѣдствіе уніи,

сколько отъ равнодушія, индеферентизма и нечестія духовенства. У насъ проскомидіи не отправляютъ по закону, ни агнца ниже частицъ не вынимаютъ. Священникъ или дьячекъ принесетъ въ штанномъ карманѣ просфорочку и на ней совершается св. служба.“ (стор. 607, 608). „Мы стали съ отцемъ Головацкимъ печатать Литургію С. Іоанна... съ польскимъ и нѣмецкимъ переводомъ... Цѣль предпріятія, чтобъ и наши священники, изъ коихъ едва десятый человѣкъ разумѣетъ церковно-славянскій языкъ, и Поляки... поучались и удивлялись превосходству, великолѣпію и красотѣ славянско-восточнаго богослуженія... (стор. 603) Симпатії для князївської і царської Руси з її боярами, для российської держави з її підневоленими кріпаками, з її політичним і літературним централїзмом, питаня „како подобаетъ слагати персти при изображеніи св. креста“, як відправляє ся по закону проскомидія і як виймати „агнца и частицы“, — се все такі справи, що позволяють бути „добрим“ руським патріотом, від яких можна приходити „въ восторгъ“, в „умиленіе“, над якими можна плакати, не уближаючи шляхетному походженю і благороднїй чести. В сих рамках і Денис Іванович Вінява із Зубрицї Зубрицкий — бо про нього тут бесїда — був щирим руським патріотом.

Що така квітка виросла на руськім полї, се не тяжко буде собі вияснити, коли пригадаємо, в яких обставинах виростала руська інтелїґенція в перших 30 роках XIX-го віку, яку пропасть ті обставини викопали між народом і інтелїґенцією, як вони ломали і деморалїзували всьо, що підносило ся хоч трохи понад мужика. Треба було мати незвичайно живий характер і здорового духа, щоб не окалїчіти морально серед тих обставин. А Зубрицький, хоч і підносив ся що до своїх здібностий понад пересїчну мірку звичайних людий, та за те був більше під впливом тих тяжких обставин, що як на мягкім воску відбили на нїм свою печать і злїпили з нього те, що злїплювали і з міцнїщих від нього людий.

Як ми вже згадували, він був шляхетного роду; його батько був посесором.[1]) З відношень, які тодї панували між дідичами або посесорами і народом, він мусїв винести перші свої погляди на мужика як на робучий інвентар упрівілейованих верстов. Послу-

---

[1]) Біоґрафічні дати подаю з вишче наведеної посмертної згадки Головацького в Слові 1862.

живши якийсь час у Сяноку при маґістраті, він 1809 року вибраний був секретарем заложеного Поляками провізоричного уряду військового під еґідою Наполеона; потому був юстіціярієм у Перемиськім і иньших округах і в сім судовім уряді могли лише ще більше виробити ся його неприхильні для мужика переконаня, бо юстіціяр був урядник платний і залежний від панів, і його функції не богато ріжнили ся від функцій мандатора. Був далї опікуном малолїтних дїтий ґрафів Пініньских, Гуиніцких, Яворских, заводив у їх маєтках „образцевую економику", за що від ґрафів Пініньских дістав одно село на дожмвоте. І в тім селї заводив він взірцеву господарку, а коли 1820 року переніс ся задля слабости жінки до Львова, то взяв від львівського маґістрату присїлок Сиґнївку в аренду. Велика часть його житя, і то як раз та, в якій виробляє ся сьвітогляд чоловіка, пройшла в сїльськім господарстві тодїшнїм, де він або посередно або безпосередно стояв проти мужика як чоловік упрівілейований супроти підданого. Що значить в часах панщини заводити „образцевую економіку", чейже кождому відомо. З сього відношеня виробила ся його антипатія до мужика і його строго-консервативні, аристократичні переконаня, що стали угольним каменем усьої його дальшої діяльности. І коли він потому став інтересувати ся руськими справами і працювати для руської народности, то се могло бути лиш для такої, що містила ся в рамки його полїтичного і соціяльного сьвітогляду і була з ним у внутрішній гармонії і звязи. Річ очивидна, що та народність не могла бути народність українська, бо вона була наскрізь мужицька. У його батька говорили, правда, по руськи, по мужицьки, бо инакше не вміли, але він скоро, бо ще в 1809 році, коли стояли в Галичині російські військa, почув великоруську мову, купив собі кілька великоруських книжок, познайомив ся вже тодї з великоруською лїтературою (а яка була вона тодї!) і приймивши уряд російського переводчика при апеляцийнім судї вправляв ся в-одно в великоруськім діловім язицї.

А коли він опісля став членом Ставропигійського Інститута, коли почав порядкувати його архів, коли дістав у руки Карамзина, а далї познайомив ся з міським архівом у Львові і його історичними памятками, то се вправдї скріпило його симпатії для руської народности, але знов не до тої, що перед його очима стогнала в такій тяжкій неволї. Славні часи князївської Руси, її державна сила, а в пізнїщих часах борба за віру і церков наповняли його

ентузіязмом, бо в них не було нічого, що стояло би в суперечности до його консервативного сьвітогляду. З правдивим запалом кинув ся він до студіованя тих памяток; при їх помочи розкривав ся перед ним образ історичної минувшини, сьвітлої і блискучої, а тодішня історична критика і література показувала, що та минувшість властиве і не минувшість, а жива теперішність. Бо й тепер істнувала руська держава, яка не лише що до своєї внїшної могутности і блиску могла заспокоїти вимоги найбільшого національного шовініста, але й що до свого політичного і суспільного устрою мусїла радувати серце кождого консерватиста.

Але історичні акти і документи, хоч піднесли його ученість і зробили з нього здібного археольоґа, не могли дати йому здібности для зрозуміня живих питань теперішности народа, що жив коло нього. До того треба було великого запасу сьвіжої думки, здорового, любячого серця, що вміє переломати всї перегороди нагромаджені привичками житя і пересудами кастового вихованя. Сьвіжу думку, коли яка була, ті памятки зовсїм присипали порохом, а полюбити в теперішнім народї він міг лиш те, що ще лишило ся з історичної минувшини описаної в памятниках: церков і обряд, і що мало ще хоч яких-таких сьвітлих репрезентантів у митрополїтах, епископах і т. д.

Знайомість із Погодиним добила його до решти. Погодин був не лиш його вчителем в історії, археольоґії, не лише підпомагав його наукові змаганя присилкою книжок,[1]) але й остаточно розвив і укріпив його політичний сьвітогляд. Як у зеркалї відбили ся в його голові всї фантастичні гадки сього незвичайного пропаґатора державного російського централїзму. Гадки ті[2]) навіть у Росії не приймили ся; не приймив їх уряд, бо були противні прінціпам Сьвятого Союза; не приймила їх мисляча публїка, бо вони гаразду народнього шукали не в свободї народів, не в свобідних політичних інституціях, але в розширеню зверхнього блиску й могучости держави і в борбі проти поступових ідей західної Европи. Все-ж таки в устах Погодина гадки ті мали хоч які-такі позори слушности і консеквенції. Коли він, великоруський прихильник держав-

[1]) Див. увага Н. Попова в »Письма къ Погодину« стр. 542 і порозкидувані звістки по листах Зубрицького до Погодина.

[2]) Див. Пыпинъ, Панславизмъ... Вѣстн. Евр. 1878. V. стр. 751—756.

ного і національного централізму, не хотів знати нічого в Росії як лиш одну офіціяльну народність, віру й літературу, і для тої єдности вимагав від иньших народностий „по необходимости тяжелыхъ жертвъ“,[1]) — то можна в сим згодити ся або ні, але якоїтакої поверховної льоґічности сїй гадцї відмовити не можна. Він був переконаний, що держава має творити „одну огромную махину, расположенную самымъ простымъ, удачнымъ образомъ, управляемую рукою одного человѣка, рукою русскаго царя, который во всякое мгновеніе единымъ движеніемъ можетъ давать ей ходъ, сообщать какое угодно ему направленіе и производить какую угодно быстроту“, — і в його устах вороговане проти народностий непануючих могло мати змисл. Але який змисл могло мати вороговане проти народностий, проти автономії, соймів, уживаня рідного язика в урядах і школах в устах Зубрицького, галицького Русина, якому без народньої автономії грозила неминуча загибіль? Коли Погодин могучости і слави Росії шукав у тім, аби вона злучивши під собою славянські народности стала до борби з „тлетворним і гниючим западом“, якого поступ і ідеї він ненавидів, довершила й увінчала розвиток людськости, — то який же змисл був у тім, коли й галицький Русин став ворогувати проти просьвіти, проти поступових ідей, без яких для руської народности в Галичинї нема найменчого ратунку?

Нема отже чого дивувати ся, що сей чоловік „не наслаждался общою популярностію своихъ современниковъ“, що „многіи изъ современныхъ не поняли его“.[2]) Справдї, в 30-тих і 40-вих роках він був доволї ізольований в живій части руської інтеліґенції, що о скілько жила, жила гадками Маркіяна Шашкевича.

Але з початком 50-тих років він став поволи осередком, коло якого збиралась і кристалїзувала ся нова громадка людий з подібними як він поглядами на нарід і мужика. Важко згадати, що до тої громадки стали приставати також люди з колишнього кружка Шашкевича, що хоч були й давнїще знайомі з Зубрицьким, усе-ж таки держали ся зовсім противних переконань і любили в народї власне те, що Зубрицький топтав ногами. З таких людий назву лиш Якова Головацького, який ще 1850 року видав свою „Росправу

---

[1]) Замітка Головацького в його статї Zustände der Russinen, стр. 378.

[2]) Головацкій, Денисъ Зубрицкій. Слово 1862. Ч. 10.

о южноруськім язиці" і „Три вступительні преподаванія", а вже в найблисших роках — коли саме, не вмію сказати — покидає свої переконаня і в 1856 році числить себе до „Погодинської кольонії", якої „атаманом" підписує себе Зубрицький в листі з 19 червня 1856 (Письма 597, 598).

Сумний се факт, що велика частина колишнього Шашкевичевого кружка в 50-тих роках почала приставати до Зубрицького і його ненародних стремлінь. З великим трудом такі люди як Головацький успіли продержати ся зі своїми переконанями до 1848 року. Рік сей не лише скріпив їх привялі надії, але дав їм надію на поміч і опіку уряду, що доси був їм противний. Але коли за другим наворотом політичної реакції уряд в особі ґрафа Ґолуховского знов накинув ся на народний руський рух і став йому ставити перешкоди, а сам рух показав ся в літературі таким бездарним і не міг оперти ся на свої питомі сили, підсьвіжені на хвильку надії згасли і з Головацького, товариша Шашкевича, став Головацький, товариш Зубрицького й Погодина! Поляками ті люди не могли і не хотіли бути; в нарід, серед якого жили і якому доси служили, перестали вірити. Але все-ж таки від руського імени вони не відступали; покинувши нарід вони вчепили ся власне за імя як потапаючий за бритву. Окрім їх мужицького руського народа їм від давна такі люди як Зубрицький, а через нього й Погодин показували иньший руський нарід, не приневолений і не упокорений як вони, але могучий, самостійний, з сильним царством і з доволї розвиненою літературою. До сього руського народа вони й пристали тепер. Хоч як би пішли політичні обставини в Галичині, все таки їм лишила ся та відрада, що через те ще Русь не загине, бо Русь велика і могуча, і ніякі галицькі клопоти й нещастя не годні зломати її сили. Щó значать галицькі вороги руського народа проти такої сили як Русь від Камчатки до Чорного Моря? Навіть сьмішно порівнувати!

А при тім відступлене від дотеперішного народа не було в їх очах навіть відступленем. Їм позволяли прецінь лишити ся при нім; адже-ж не лиш вони, але й цїлий їх нарід був лиш частиною, атомом тої великої Руси, хоч правда, частиною попсованою, скошлявілою, ополяченою, яку треба було очистити і яку лиш підневолене під велику Русь могло правдиво відновити і відродити. Баламутні листи Максимовича писані до Галичан з початком сорокових років дуже влекшували їх відступлене. В листах

тих що найменче не було жадної льоґічности. Ми Українці, писав Максимович, прийняли яко свій народній літературний язик — язик Великої Руси, пишемо і говоримо ним, так що у нас не може бути навіть бесіди про українську літературу, а можуть бути лиш віддільні книжки писані по українськи. Лиш у вас Галичан література жива мусить бути на вашім живім народнім язиці. Чому-ж лиш у Галичан? Чому і не в Українців? А коли в Українців ні, то очевидячки і в Галичан ні. Давніще, в сорокових роках, коли жив іще Маркіян і живі були надії на відроджене мужицької Руси, сі недобровільні двозначности Максимовича не звертали уваги; але тепер на них мож було покликувати ся, і в пізнійщих роках Головацький справді покликував ся на них. Що таке відновлене і відроджене через велику Русь мусить допровадити в Галичині так як тепер допроваджує на Україні до духового каліцтва і смерти того руського мужика, якого вони самі хотіли піднести і відродити, про се їм тоді було байдуже. Най мужик руський гине; Русь велика все таки не загине!

І от доволї з'ізольований до недавна Вінява із Зубриці Зубрицкий побачив коло себе невеличку громадку людий, зломаних вправді, прибитих і нездібних уже до ніякого енерґічного діла, але за те тим покірнійщих і услужнійщих.

Але й се друге ненародне стремлїнє, великоруське, годї було перепровадити в цїлій його теоретичній чистоті. Бо не лише для читаючої публїки воно було зовсїм новим, так що її треба було до нього прилагоджувати, але й ніхто з прихильників його не вмів по великоруськи. Навіть Зубрицький немилосерно калїчив великоруський язик. А крім того вони не мали й відваги виступити публично зі своїми переконанями. Рекомендуючи 1856 року Погодинови Шеховича яко редактора Семейної Бібліотеки Зубрицький так каже: „Мы нуждаемся въ сего рода дерзкомъ смѣльчакѣ. Правительство не запрещаетъ откровенно издавать журналецъ на чистомъ, сколько намъ возможно, русскомъ языкѣ, но оно покровительствуетъ кириллицу и хохлацкое нарѣчіе, желая внушить, что мы иный русскій народъ, а не тотъ который въ Россіи, и потому небрежно было бы человѣку имѣющему состояніе или чинъ выставляться на неудовольствіе, а можетъ быть и гоненіе, такому же какъ Шеховичъ вертопраху все равно — а намъ хочется имѣть журналецъ". (Письма, 596.) Хоч мораль у сих словах не дуже висока, але вона показує, що й прихильники великорусизму, хоч їх погляди на око

дуже енерґічні і сьміливі, мусіли рахувати ся з обставинами і ховати кінці в воду. Обставини зложили ся так, що їм се дуже легко було зробити. Прихильники церковного стремлїня самі бачили, що ввести церковний язик до лїтератури годї. Аби зробити його хоч троха стравнїщим, треба його конче було підбавити народнїми словами. Вийшло отже в результатї таке, що хоч вони слїпо тримали ся уряду і урядової народности, для якої мінїстерство казало видавати окрему ґазету, звісний „Вѣстникъ для Русиновъ Австрійской державы“, хоч вони відкидали однаково і 15 і 60 мілїоновий нарід і знали лиш нарід руський 3-мілїоновий, що жие в Галичинї і має кождочасному урядови бути вірним і послушним, то все таки писати стали язиком подібним як кружок Зубрицького, з яким їх ще до того лучила ненависть до демократичних, народних стремлїнь.

Ще більше зближили ся оба кружки, коли против їх стремлїнь піднеслись протести з боку народнього і вивязалась між прихильниками і противниками народнього стремлїня горяча язиково-правописна полеміка. Аби устояти ся против стремлїня, яке публїка конець-кінцем усе таки ще найбільше розуміла і любила, яке мало таких поважаних представителїв, як Йосиф Лозїнський, Антін Могильницький, Лука Данкевич, Устіянович і иньші, треба було виступати разом.

О скільки я міг прослїдити, полеміку, з якою нам тепер приходить ся близше познайомити ся, викликав 1850 року Яків Головацький, тодї ще, здаєть ся, прихильник народнього стремлїня. Русини сподївали ся, що руський язик буде допущений до урядів, і тому Головацький опублїкував в Зорі Галицькій в статї „Дещо о дѣловôмъ языцѣ у насъ на Руси“ (ч. 17) дві купчі грамоти Снятинські з р. 1625 і 1750 як образець дїлового язика малоруського і додав до них ось яку замітку: „Языкъ (сих грамот) чистый, народный, ясный; форма докладна, такъ що може омаль и нынѣшнымъ писарямъ громадскимъ за образецъ дѣлового слога служити... Правописанье також одностайне, малымъ ся розличає ôтъ правописанья, якого мы нынѣ во обще уживаємъ. Отъ и пересторога для нашихъ декотрихъ радикалôвъ въ правописанію (притик до Лозїнського, що мав свою правопись і писав без ъ), котрî голову ломлятъ надъ тымъ, як бы видумати новый совсѣмъ доси въ словенщинѣ невиданый способъ писанья, не уважаючи, що такымъ новымъ правописаньємъ перервалибы нитку, котра насъ изъ старымъ бытомъ народнымъ вяже, безъ уваги на словопроиз-

веденіє, на аналогію другихъ словенскихъ языкôвъ, безъ взгляду на давніи забытки языка изъ тыхъ временъ, коли языкъ нашъ мавъ ширшу просторонь, коли бувъ ближшій своему кореневи; котрѝ пôдслухуютъ простолюдина въ своимъ рôдимôмъ селѣ, и на тôмъ лѣплятъ утлу будову грамматики свого родимого закутка, называючи его народнымъ, простуютъ пôдля свого не завсѣгды правого слуху або мудрованя слободно ростущу на широкôмъ словянскôмъ пни былинку руского языка, незважаючи, що тымъ простованьемъ, обрѣзованьемъ прешкаджаютъ взростови народного руского языка. Зъ другои стороны въ сихъ грамотахъ могутъ мати поученіе въ другу крайнôсть впадающѝ грамматикове (притик до Йосифа Левицького), котрѝ такъ страшно горофжатся на „въ“ въ правописанью зам. „лъ“. Най ся тіи подивлятъ, що еще передъ стома и двѣстома лѣты въ минувшôмъ времени не тôлько выговорювано, але и писано „въ“: признавъ, уживавъ, садивъ. — Словомъ суть сіи грамоты дуже важнѝ — е то новый доказъ, що можна такиже словомъ (ще свѣжимъ) рускимъ хотьбы заразъ продолжати судоведенія по русски — якъ тое намъ пограничный меже давною Польщею а Волощиною, меже Уніею а Православіемъ городъ Снятынъ въ живôмъ корени доховавъ, на которымъ нынѣ свѣжо защеплена лѣторосль возрастати мае“.

В статї „Пересторога для перестереженых“ (З. Г. 1850, ч. 20) відповів насамперед Лозїнський від імени „радикалів“. „Видит нам ся“, каже він, „же никто думати не буде, якобы в котрим будь живим языцѣ ортоґрафія або колись давнѣйши осягнула, або колись пизнѣйши досягнути могла совершенности, бо ту нема ничого досконалого, ту лиш поступати можна... И тое не потребуе доказу, же давнѣйшіи писма рускіи не держали ся бесѣды народнои але ортоґрафіи книг церковних. Тое уже былобы достаточное переконати каждого, же давнѣйших писм ортоґрафія як тогды не вѣдповѣдала народнôй бесѣдѣ, так тим бôльши для нас взором быти не може... Що-ж то ест тая нитка, о которôй Вôн споминае? Так як мы всѣ тепер пишемо, не писано давнѣйши, одже тая нитка уже перервана, але тое ест корыстев для языка, же покинув старіи и невѣдповѣдаючіи му формы, а старіи писма на тим ничого не утерпѣли... Необмеженный ужиток (етимологіи) запровадив бы нас совсѣм слѣдственно до ортоґрафіи инних нарѣчій и затер бы характер нашого нарѣчія... Як то, мы не для себе, не для хосна нашого народа пишемо, але для подôбности с дру-

гими?... Та щож ми з того, же єсли напишу отъ, то мя Москаль лацнѣйши порозумѣє, коли мя мôй брат Русин не порозумѣє? Чи чтирнадсять міліонив народа мaєся виречи самостоянной правописи для аналоґіи с другими?... Що ся пише, то ся пише для хосна жіючого народа, а не для хосна старих книг... Нехай никого не лудит слободно ростуча былинка руского языка на широкий словяньский пни, бо єсли ся давнои ортоґрафіи держати будемо, то нема для тои былинки свободы и поступу; а єсли вона свого вѣдличія и характеру не удержит, то на широким пни словяньским совсѣм щезне — межи инним гильом знати єй не буде... Всѣ, которіи сут за поступом (радикали), чуют потребу держатися общои устнои бесѣды... Але реакціонери, которих засадою давнôсть и навикненьє, сут найбильшими таманми одностайности в писмѣ и в правдивим поступѣ. Пишит як хочете, але народна бесѣда за вашов ортоґрафіов не пôйде...“.

Левицький, що основою своєї малоруської граматики поставив був, як він каже, „язик народний, який здоровою критикою треба відріжнити від того, що в декотрих сторонах через кілька віків спольонізовано“,[1]) своєю здоровою критикою так прочистив народний язик, що він мало в чім ріжнив ся від язика церковників. На замітку Головацького він сказав, що „именемъ всѣхъ приверженцѣвъ тои системы (що пише лъ зам. въ) мае честь почетному авторови наганутого артикула вôтъповѣсти, що тіи два документа недоказуютъ правильности граматическои, лишь суть доказомъ, що и въ тое время самоуки не мѣли розрôжнять время прошедшое... вôтъ дѣепричастія... и втогды Снятиньскій самоукъ зле пôдслухалъ ся и не читалъ авторôвъ русскихъ передъ собою, котрыи лѣпшій мали слухъ, и лишь въ дѣепричастію — въ — чули. Грамматы приведенныи добре писани, но не со всѣмъ; бо „Вѣстникъ для Русинôвъ австрійской державы“ лѣпше пише; тому за єго повагою тра намъ добремыслящимъ ити...“ (З. Г. 1850, ч. 24). А одному дописуватели з Перемишля, що йому закидав, що викладає язиком маловрозумілим (також ч. 25), відповів гнївно, „що умѣєтнôсть вченого языка домагає ся; простымъ же языкомъ вче-

---

[1]) Lewicki Joseph, Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien. Przemysl 1834. (Грамматика языка русского въ Галиціи. Grammatyka języka ruskiego w Galicyi.) стр. XX.

ному Русинови простоитъ лишъ на єдинѣ съ простолюдиномъ говорити. Мы идемо за прикладомъ Поляковъ, и незважаємо такъ якъ и они на простаковъ; бо на щожъ было брати ся до языка русского, сли лишь жарґономъ быти має, а не щирорусскимъ, основающимъ ся на живыхъ формахъ народныхъ и выраженіяхъ библійныхъ или церковныхъ? Таже хочемо, щобы языкъ літурґическій сробити срозумѣльшимъ, якъ до сихъ поръ го священники розумѣли; щобы знали, що спѣваютъ и читаютъ, а народъ розумѣлъ, що слухає. А можежь быти лѣпшій способъ, якъ тотъ, сли натомѣстъ польскихъ употребляємо церковныхъ выраженій?..." (також ч. 29)

Против того, щоб іти за язиковою повагою тодішніх віденських Русинів, виступила різко дописъ „Зъ подъ Галича" (також ч. 28). „...Смѣємо ся нынѣ, и дуже справедливо, въ нашихъ необразованыхъ рекрутовъ", каже вона, „але же переводчики вѣденьскіи позваляютъ собѣ на подобіе писателей за великого Петра языкъ питомый казити, вычудовати ся не можемъ. Чому то они не хотятъ ити за голосомъ языка малорускогo? чи не познаютъ єго богацтва и практичности, же ажъ въ другихъ языковъ барбаризма берутъ, абы лише найотвѣтнѣйше малоруске не употребити, бо хахольске? Якже думаютъ, сли намъ обывателямъ рускимъ прыйде въ судѣ стати, чи будемо тогди за Шмидтовими словарями глядѣти, аби тамъ яке слово незрозумѣле Малорусинови вынайти? Тымъ дѣломъ жадного народови хосна не принесутъ, а народъ якъ бувъ такъ и надаль буде безъ словесности, сли мѣсто свого питомого або чужій або давно вже змерлый языкъ образовати ся буде... Чи може они высшіи розвинули понятія и думаютъ, же народъ нашъ, ихъ высокоумными писмами восхищеный, перейме ся ихъ духомъ и покине свой питомый языкъ — языкъ чей не малого народа, языкъ звучный и чудесный, — а возьме ся чѣпати чужого або змерлого? То не стане ся! Мы, которіи для народа хочемо дѣлати, будемъ плекати єго языкъ, той, которій въ устахъ многихъ милліоновъ живе, въ которомъ звенитъ духъ народа и єго історія, которій єсть великимъ, глубокимъ жереломъ покрѣпляющимъ и засолоджающимъ силы наши въ благополезномъ образованью єго... Колькожъ то лѣтъ языкъ церковный общословеньскій употребляєся въ церквѣ и въ наукахъ церковныхъ, а однако народъ своимъ говоритъ языкомъ и по нашомъ мнѣнію вѣчне нимъ

говорити буде. То єсть доказомъ, же малорускій языкъ становитъ свою свойственную цѣлость и своє властивоє пятно має, и хоче яко особа одна, окромѣшна свою осягнути цѣль, до которои всѣ народы зближаются. Также булобы уже на часѣ, печатати буквами гражданьскими.“ („Мы вже на тоє давно були готовî, лише ведля денекотрыхъ рускихъ гарцопфôвъ задержалисьмо доси кирилику“, додає від себе Редакція Зорі Гал.)

Погляди ненародніх стремлїнь стали з особливим натиском виповідати ся в Зорі Галицькій, коли вона від 1852 року перейшла в їх руки. „Не утаиваємъ обстоятельства такого, котороє ставится великимъ препятствіємъ къ развитію нашой словесности“, пише Михайло Малиновский в статї: „Могутъ ли Галицкіи Русины имѣти свою словесность?“ (З. Г. 1852, ч. 17.) „Сіє обстоятельство не єсть чтось новоє, у насъ единственно возникшеє. Съ такимъ же вреднымъ обстоятельствомъ боролися и борются также иніи народы. О немъ велся уже споръ въ обоихъ часописяхъ нашихъ. Оно касается самого языка нашего и правописанія. Думаютъ пуститися старо-славянского языка, пуститися всей древной словесности нашой, всей помощи отъ иныхъ словянскихъ языковъ, пуститися филологического и исторического правописанія и зануритися въ простонародіє, въ языкъ простого народа, дабы тамъ, якъ кажутъ, изъ самого источника, отъ самого корѣня почерпнути слова и способъ писанія. Тутъ, кажутъ, все богатство, и вся достаточность. Но примѣчаємъ, что никто иный, а они дали причину говорити на насъ, что мы хочемъ ввести linguam plebeam (се його найбільше болїло і гнївало), тѣмъ самымъ недостаточну и опасную для высшой науки. Если бы простонародный нашъ языкъ имѣлъ всю достаточность для наукъ, то понеже слова суть свидѣтельствомъ степени просвѣщенія, народъ нашъ стоялъ бы уже на высочайшомъ степени просвѣщенія. Почто єму тогда наукъ? Не значитъ ли то, превозносити нашъ народъ надъ всѣ народы, когда и безъ наукъ вся знаєтъ, и ничего учитися не имѣєтъ? И такъ, по такому мнѣнію готова уже вся словесность, готовы всѣ книги науковыя, а однако никто изъ тѣхъ крикуновъ еще и не началъ ихъ писати! Qui multum demonstrat, nihil demonstrat.

„Боятся и кажутъ: „Высокоє правительство можетъ намъ подозрѣвати, если мы не ограничимся на самый языкъ простого нашего Галицко-русского народа и на єго выговоръ.“ Але чи-ж австрійські Нїмцї або австрійські Поляки ограничують ся лиш на

літературу австрійську і на язик їх простого народа?... Кажуть: „Словесность не пріймется между народомъ, когда не будетъ основаніемъ єй языкъ простого народа.“ Алежъ кто усуваетъ сіе основаніе? И мы хочемъ созидати словесность нашую на нашомъ народномъ языцѣ. Однако не хочемъ опирати ся на томъ, что и между народомъ не есть общое. Также то, что есть между народомъ, хочемъ оперти на общія филологическія правила, дабы такъ составити согласіе выговора и писанія... Славянскій языкъ книгъ нашихъ церковныхъ есть къ нашему въ самомъ ближайшомъ сродствѣ и онъ въ теченіи вѣковъ уже водворился у насъ. Честніи Господинове! Потребно конче учити ся и не оставати ся въ простонародіи. Дерево природное тешутъ, и тогда оно гладкое. Уже не видати по хатахъ столовъ и лавокъ изъ неотесанного дерева. Generosos animos labor nutrit; laborem si recuses, parum esse potes. Non est viri, timere sudorem, сказалъ Сенека“.

Ще виразніще зазначив становиско сього стремлїня Іван Здерковський в статї: „Наше стремленіе при образованью языка“ (также ч. 39). „..Щобъ вводити церковно-славянскій языкъ въ цѣломъ его объемѣ между народомъ яко литературный, о томъ не мыслити болѣе. Днесь бо неспособность совершенного употребленія помянутой мовы русскимъ ученымъ столь явная, що хоть бы якъ жаркою панегирикою кто за него приговорювалъ и самого Демостена краснорѣчивыми даже молніями ю защищалъ, однако не воспалитъ онъ, ниже преклонитъ когда нибудь кого зъ нихъ къ своей мысли... Столько же мало видится полезнымъ успѣваніе нашихъ новомодныхъ писателей, задумавшихъ изъ нагой такъ называемой повѣтовщины безъ пособія старославянщины языкъ народный устроити... Но къ счастію розвывается на полянѣ родимой словесности просторнѣйшій, болѣе умѣренный и отъ множайшого количества ученыхъ подкрѣпляемый успѣхъ, именно образованіе языка народного на основѣ старинной Славяньщины. Рѣшившіеся къ сему концу не чуждаются со всемъ церковного языка; ибо пребываютъ въ удостовѣренію, что чѣмъ онъ такъ народное нарѣчіе есть отросткомъ произшедшимъ изъ означенной старословенщины и ради воздвиженія тояже соками должно кормитись и что способъ образованья мовы простонародными употребляемый писателями, не въ силахъ успѣвати къ высшему воспоренію изяществу кляссицизма...“

„Кой то у Васъ несчастникъ Єрмака Хомякова на только изорудовалъ?“ — каже врештї один угорсько-руський дописуватель,

(также ч. 50), якому Скоморівський своїм переводом Єрмака, а Могильницький своїм Скитом Манявським допік до живого. — „Якій то языкъ? Якая грамматика? Не выйдемъ ли мы никогда изъ експериментовъ найпаче столь соблазнительныхъ?... Предословіє къ „Скиту" являєтъ сочинителя єго ужаснымъ финстерлингомъ. Такъ то намъ салоны исключити въ образованіи нашего языка? и трудамъ прочей русской словесности и жизни для насъ мертвыми оставатися? ...Такъ намъ изъ букваря и букварной литературы никогда не вытти! ...Намъ двигати языкъ изъ порока сельской грубости, не утопати въ грязи фразеологіи мужиковъ, такимъ образомъ намъ на всякія десять села особной грамматики и особнаго словаря нужно."

А редакція Зорі Гал. додає: „Вся нужда въ томъ, что не различаютъ высшаго, школьнаго ученія отъ простонародныхъ книгъ. Первоє ученіє требуєтъ строгаго наблюденія правилъ етимологическихъ, и также помощи старославянского языка и письменной нашей литературы, именно древной. Лишати Русинови себе сей помощи значитъ, отнимати себѣ возможность высшаго литературнаго житія. — Касательно простонародныхъ книгъ, то и въ тѣхъ хотѣти писати по простонародному значитъ, никому не угодити, понеже въ простонародіи каждая страна, каждыя десять села имѣютъ своя собственная, и равноє право къ своєму собственному. Тогда нѣсть литературы... И такъ намъ или имѣти литературу по правиламъ етимологическимъ на основаніи древной пребогатой литературы и на основаніи общого употребленія, или не имѣти... хотяй будутъ многія книги, якъ и безъ труда єсть самородныя хопты, бодаче и тернина."

Таким способом вела ся завзята полєміка між народнїм і ненароднїм стремлїнєм; таким способом виявляло ся поволи се остання, переважно великоруське, з своїми гадками. Але воно на полєміцї не стало; позитивною працею воно старало ся доказати свою живучість і перевагу над стремлїнєм противним. Маючи за собою Зорю Галицьку воно справдї опанувало лїтературне житє в Галичинї; народнє стремлїнє замовкло майже зовсїм.

Узявши на себе від 1853 року редакцію Зорі старав ся передовсїм Богдан Дідицький, що вже перед тим пробував своїх сил у лїтературних працях, провести і спопуляризувати гадки свого кружка між читачами Зорі, яких число було зрештою дуже мале.

Але він хотїв іще більше. Обережним, делїкатним поступуванем він хотїв, о скільки можна, злагодити завзятість полеміки і навіть пригорнути й противників до своїх переконань, про яких правдивість був щиро переконаний. О скілько ті переконаня позволяли, він старав ся не дразнити противників, хвалив навіть часом те, що їм було дороге й миле, хвалив народні пісні, навіть українських писателїв. Розуміеть ся, се було можливе лиш до певної границї, бо оба стремлїня були такі противні собі, що й найтонша дипльоматія нїчого не могла помогти. Але й на тій границї, на якій конче треба було признати ся до свого переконаня, він ще немов би жалує, що не може стати по сторонї симпатичного йому зрештою противника, сподїваючи ся може, що коли потому висловить свої справдїшні погляди, противник порушений таким обєктивним поступуванем стане приступнїщим для його арґументів і перейде на його сторону. „Я потвердилъ мнѣніе Пана Раевича касательно Маруси", велить він говорити О. Ігнатієви, героеви своєї повісти „Отецъ Игнатій" — „которую всегда уважалъ за найлучшую повѣсть, яку доселѣ произвела не только Украина, но и вся Русь Малая. Сожалѣлъ однакоже надъ тѣмъ, що вся новая украинская словесность заключается толко въ сказкахъ, повѣстяхъ и пѣсняхъ; и не смотря на то, що въ Кіевѣ писалъ Несторъ и ины славныи дѣлатели старинной нашой словесности, новѣйшіи украинскіи писатели не старались обогащати языкъ свой неизчерпаемымъ сокровищемъ староруского, не тщались сдѣлати его соотвѣтнымъ высшому требованію нынѣшного просвѣщенного вѣка. И того ради не появилась на Украинѣ дотоль ни одна вѣдомственная книга, ни одинъ вышестепенный учебникъ, съ той только, думаю, причины, понеже украинское нарѣчіе, переховано лишь простолюдиномъ, испорчено къ тому вліяніемъ сосѣдного, не подасть уже нынѣ словъ къ высшимъ понятіямъ."

І немов би на те, щоб о скільки можна злагодити той тяжкий засуд, на який по його переконаню історичні обставини засудили Україну й її малоруський язик, він велить другому героеви сеї повісти, галицькому письменникови Раевичеви виснити причини сього конечного засуду, приложити цїлющої води до рани і предложити їй свого рода лїтературний компроміс. „Хотяй много правды въ томъ вашемъ замѣчаніи, достойный Отче", каже Раевич, „однакожь я, яко преданнѣйшій любовникъ всего, що касается Украины, боронити ю долженъ передъ вами. Украина сдѣлала уже такъ много

для словесности и общого просвѣщенія, що желати отъ ней больше не можно. Въ старину былъ Наддпѣпрянскій край средоточіемъ всего образованія и могущества Руси; къ сожалѣнію, благосіятельное свѣтло Кіева потухло вскорѣ подъ насиліемъ Монголскихъ дикарей. Но въ другой половинѣ средовѣчія возсіяла Украина свѣжимъ блескомъ славы и просвѣщенія; ретивыи сердца Козаковъ защищаютъ милую отчину отъ вліянія и нашествія Литовцевъ и Поляковъ, а меже тѣмъ Бурсаки Кіевскіи засѣваютъ широкое поле Руси сѣменами ученія и благочестія. Украина, столь вѣковъ борющаяся за свой бытъ, за вѣру праотцевъ, истощилась наконецъ совершенно и въ груди ей остала только великая тоска и глубокій жаль за погибшою свободою, которыи иногда вырывали ся изъ подъ сердца тяжкимъ вздохомъ и тужливою пѣснію. Къ тому выдала Украина довольно знаменитыхъ людей, заслужившихся въ новѣйшое время и у своихъ сосѣдовъ. Помяну только про Богдана Залеского, Гощинского, Максимовича, Срезневского, Бодянского, а сколько еще прочихъ! Ото великіи заслуги и подвиги Украины, котора поле умствованїя радо уступаетъ Галичанамъ, придерживая собѣ всегда пѣти на свой прекрасный ладъ и пѣніями своими восхищати племена сосѣдственныи. И такъ: да вѣчно поетъ Украина, а разумуютъ Галичане!"

„Я ничѣмъ не могъ опровергнути рѣзкихъ доказательствъ приведенныхъ во оборону Украины Паномъ Раевичемъ и призналъ ему неоспоримую правду" кінчить отець Ігнатій (З. Г. 1853, ч. 5).

Застерігши собі таким способом „поле умственности" Галичани — а під ними Дідицький розумів прихильників свого кружка — справді взяли ся скоро до літературної праці і то тим скорше, бо треба було доказати свою здібність до такої праці і показати позитивні результати. Праця була дуже трудна і велика, але „non est viri timere sudorem", сказав уже перше Михайло Малиновський і сам дав доказ на се. Ще в Зорі з 1852 року він помістив кілька своїх росправ: „О судѣ человѣческомъ и Божіемъ", „Обозрѣніе исторіи церкви Русской", „О обществѣ державномъ или гражданскомъ", „О мірѣ", які показують нам многосторонність його таланту і літературних заходів. О скільки його працями збогатила ся наука, особливо науки державно-політичні та астрономія, побачимо найліпше, коли прочитаємо собі хоч би невеличкі уступи з них.

Ось уступ із державно-політичних наук: „Начало обществъ державныхъ или гражданскихъ. Общества державныи или гражданскіи ведутъ свое начало отъ Бога, который положилъ заповѣдь въ природѣ, въ сердцѣ человѣка, и обвѣстилъ оную ветхимъ и новымъ завѣтомъ: „Чти Отца твоего и матерь, да благо тебѣ будетъ и да будеши долголѣтенъ на земли". На сей чести и власти отца надъ родиною, родоначальника надъ племенемъ, почиваетъ устройство державное или гражданское и по слову св. Павла „нѣсть власти, аще не отъ Бога, и сущія власти отъ Бога учинены суть". (Рим. 13, 1). Такъ Богъ есть виновникъ общества гражданского и верховной власти его, а тая заступаетъ Єго мѣсто. (Прем. 6, 4. Сир. 10, 4. Іоан. 19, 11, 1. Петр. 2, 13.) Слова въ титлѣ владѣтелей „Милостію Божією" означаютъ начало власти ихъ, и въ нихъ содержится основаніе союза между владѣтелемъ и гражданами (З. Г. 1852, ч. 34).

А ось уступ із астрономії: „О томъ, что реченіе „міръ" означаетъ. Реченіе „міръ" (Іоан. 1, 9, 10, 17, 5, 1. Кор. 7, 31, 1. Іоан. 2, 17) означаетъ землю, луну или мѣсяцъ солнце и звѣзды или зори и въ совокупности и въ частности и со всемъ въ нихъ. Сіе реченіе пишется двояко: „міръ". и „миръ", и теснѣйшое значеніе его есть тоеже самое, якое реченій: покой, согласіе, благоустройство. Дабы же употребленіе его точнѣе определити, то оно писанное буквою „і" имѣетъ употреблятися къ означенію земли, луны, солнца и звѣздъ, а писанное буквою „и" имѣетъ употребляти ся къ означенію покоя, согласія и благоустройства... Суть и иныя названія міра. И такъ онъ называется: „небо и земля" (Быт. 1, 1. 2, 1. Іс. 33, 5. Одиссея 1. 52—54. Иліада 15, 189—193) „небо и земля и море и вся, яже въ нихъ, и все исполненіе ихъ" (Быт. гл. 1 и 2. Пс. 115, 15. Дѣян. 4, 24. 14, 15. 17, 24, 2. Петр. 3, 7.). Реченіе „небо" означаетъ, воздушное и водною парою и мракою исполненное пространьство, окружающое землю; также означаетъ луну, солнце и звѣзды; также означаетъ Ангеловъ, Святыхъ и жилище ихъ блаженое (Быт. 1, 1. 2. Кор. 12, 2.), понеже они яко твари ограниченныя не суть подобно Богу вездѣсущими и надъ всѣми"... (также ч. 43).

В Зорі з 1853 року визначив ся знов иньший письменник, Турян, своїми літературно-критичними розправами „Беллетристика" і „Афорисмы о народной словесности". Мусимо і з ними познайомити читача:

I. Народная мова. „Вола рогами, человѣка словами; — а человѣка и человѣка бесѣдою...

„Чимъ краснѣе будешъ говорити, тѣмъ тя будутъ просвѣщеннѣйшимъ человѣкомъ почитати. И что скажется о одномъ лицу, то само будетъ говоритись и о всемъ коимъ либо народѣ.

„А и мы Русины народъ, и о насъ можетъ нѣчто сказатись... но лучше будетъ, коли въ передъ сами о себѣ будемъ сказывати... впередъ пріукрасимъ собственный дворокъ, чтобъ насъ входящій чужоземецъ не осудилъ...

„Досыть насъ судили... досыть учили, куда путь въ горохъ !... а мы познали куда путь до словеснаго просвѣщенія.

„И что намъ остало?...

„Нѣсколько книжокъ, на коихъ ломимъ голову, чтобъ разумѣти ихъ — днесь завтра было уже и мовы отрекати ся матерныя, — учити ся ей мало, а образывати ю никто не хотѣлъ...

„Но она однакожъ зостала.

„И теперь приходитъ намъ пора, поймати ся до ней, безъ которой всегда только останемъ amphibium, кое днесь червакъ, завтра бабка, повавтру приберется иными барвами и будетъ мотыль, а на четвертій день останетъ progenies nos vitiosior.

„Тая по крайней мѣрѣ судьба наша, ежели до народной мовы не поймемся и движеніями ея движеніе словесности и побѣду просвѣщенности не произведемъ.

„Но гдежъ найдемъ поприще, на коемъ бы можно выступити и боротись съ чужедушнымъ провинціялизмомъ словеснымъ?

„Где найдемъ великій словарь для словесности, который намъ не слова єще, но и предѣлы употребленія ихъ появитъ?

„Где найдемъ источникъ, съ коего неоскудѣваємо почерпивати будемъ вещество нѣкое — якбы оливу — на непреривное блестаніе просвѣщенія словеснаго?

И поприще и словарь-оливу знайдемъ въ литературѣ.

„II. Литература.

„Что єсть то за чудо?

„Єсть ли то орелъ, который летитъ прямо до солнца, и летитъ до высоты человѣку недозримой?

„Нѣтъ. Литература не двигается выше людей, и блескъ свой вмѣсто блистательныхъ солнечныхъ лучей въ темныхъ комнатъ, спорошеныхъ музей, и отъ одныя малоцѣнныя свѣщи получаєтъ...

„Єстьли то ачей золото, кое богато и цѣнно, — и можно ли нимъ даже цѣлаго человѣка покупити?

„Нѣтъ. — Литература не есть только про богатого, як золото, — и нею не будешъ скоро богатымъ, хотя банкротировати можеш...

„Что же за чудо она?

„Зри тамо!

„Зри тое поле великое и пространное; предѣла нѣтъ! Где поглянешъ, цвѣтъ и опять цвѣтъ... Но зри, се приходитъ двое твореній животныхъ. Одно летитъ рябыми крилами — другое маленькое и презрѣнное двигается на маленькихъ крилцяхъ, а третое спускается зъ былини на былину.

„Зри далѣй!

„Тыя три творенія животная становляются на цвѣтахъ, и кушаютъ ароматы ихъ... равное лакомство, равныя плоды земли, и коли повертаютъ домовъ, то несетъ пчелка солодкій медъ... паукъ горкій ѣдъ отравы... а пестрый мотыль якъ пришолъ такъ пусто ссалъ...

„И то есть Литература! — . . . .“ (Зоря Гал. 1853, ч. 5.)

І то література! скажемо й ми. І такими та тим подібними працями ненароднє стремлїнє брало ся доказати свою живучість і свою здібність до піднесеня народа й його осьвіти в упадку!

А надії кружка були не малі. Особливо Зубрицький сподівав ся богато з його заходів. „Что касается нашей литературы, образованія и другихъ обстоятельствъ, — пише він Погодинови — не взирая на препятствія, запрещенія и недостатокъ книгъ, хотя и медленно, все поступаетъ къ лучшему, и будущее поколѣніе сулитъ намъ прекрасные плоды. Юношество читаетъ съ восхищеніемъ русскія книги, вникаетъ въ языкъ, понимаетъ его и подражаетъ ему, и теперь хотя бы и запрещено было преподавать русскій языкъ, что можетъ быть и послѣдуетъ, то уже разъ возникшее стремленіе не остановится... Изъ отличающихся у насъ русскихъ учителей есть Яковъ Головацкій, онъ преподаетъ языкъ и словесность, Малиновскій и Гушалевичъ обучаютъ въ гимназіи и университетѣ законъ Божій. Они священники, употребляютъ по части церковный, по части чисто Русскій, а чтобъ избѣжать упрековъ, по части и хохлацкихъ словъ...“ (Письма 588) „...Мы надѣемся, что когда-то

и на нашей улицѣ будетъ праздникъ, — ибо не взирая на препятствія отъ своихъ невѣждъ и отъ чуждыхъ, число молодыхъ любителей русскаго слова и русской словесности, хотя и мало по малу, но все таки умножается. Въ Университетѣ преподаетъ нашъ Яковъ Головацкій русскій языкъ и словесность на довольно чистомъ нарѣчіи. Въ другихъ училищахъ обучаютъ закону Божію и грамотѣ по русски, какъ кто можетъ и умѣетъ. Многіе студенты превосходятъ уже своихъ учителей. На сей часъ довольно и того, а въ сравненіи съ прежнимъ очень много..." (Также 590).

Найбільше-ж сподівав ся і кружок і сам Зубрицький успіху для своїх стремлїнь від Зубрицького Історії Галицького княжества. Бояв ся він лише, „чтобы меня не пренудили передѣлать или выпустить нѣкоторыя статьи или же печатать Кирилицею и переодѣть свое сочиненіе изъ Русскаго въ Хохлацко-польское платье; а я старалъ ся по возможности избѣгать и Хохлацизмовъ и Полонизмовъ." (также 585, 586). „Главнымъ намѣреніемъ писать ее было познакомить Галичанъ и съ Русской Исторіей и, сколько возможно, и съ Русскимъ языкомъ." „Если же мы успѣемъ бросить въ народъ нѣсколько сотъ екз. Исторіи, тогда мы упрочимъ на всегда русскую стихію" (также 588). А Іван Здерковський каже про сю Історію в Зорі Галицькій: „Еще къ радости нашой увѣнчается въ скорости послѣдное успѣваніе знаменитымъ сочиненіемъ, которое безспорно полярною будетъ звѣздою для колеблющихся, а въ одно время свѣтлостію, изясняющое имъ путь и мѣру къ выдѣливанію языка народного, безъ чего словесность наша въ мрачный и необятный хаосъ потонути грозитъ. А такое дѣло въ нашой разодраной литературѣ, и мужъ такій чѣмъ оного сочинитель приобрѣвшій себѣ посреди русской Вальгаллы напередъ неувядимый вѣнецъ... суть теперь ея найбольшимъ сокровищемъ и защищеніемъ." (З. Гал. 1852 ч. 39).

Блискучі надії одначе зовсім не сповнились. Не лише Зубрицькому не вдало ся „упрочить русскую стихію", але цїлий кружок, а з ним і його стремлїнє, розбив ся і розпав ся скоро. Книжка Зубрицького розходила ся слабо. Перший том мав ледви 400 пренумерантів; дальші не мали навіть і по 200. Ще в 60-тих роках лежала більша половина в маґазинї Ставропигійського Інститута не розпродана.[1]) А хоча в Росії її читали „на расхватъ" (Письма

[1]) Головацкій, Денисъ Зубрицкій. Слово 1862. Ч. 11.

594), то се не могло заступити невдачі в Галичині, для якої вона переважно була призначена.

Інакше не могло й бути, бо стремлїнє се, поминувши не дуже зрештою великі переслідуваня з боку уряду, само в собі носило зароди смерти. Розуміє ся, ми не хочемо праці Зубрицького класти на рівні з працями його літературних прихильників. Він був чоловік справді очитаний і вчений; найбільше може вчений між усіма галицькими Русинами, і був для них великим авторітетом. Але не зважаючи на всю археольоґічну вченість книжка його була також мертвою працею. Була в нїй ученість, але не було житя; було знанє оперте на історичних памятниках, але скривлене невірними поглядами на історію рідного народа; не було врештї тої внутрішної, потягаючої сили, що пливе з житя і будить житє, що не лише ширить між читачами знанє сухих історичних фактів, але підносить їх духовий сьвітогляд і загріває до живої, громадської працї. Зубрицький був лиш археольоґом, а не був історином як Костомарів, якого книжками плекалось ціле новіше поколїнє української інтелїґенції. І коли галицька молодїж 50-тих років хотіла живіщої історичної страви, то мусїла шукати її не в Зубрицького, а де инде: „Теплѣ историчнѣ спѣвы за часы князѣвъ галицкихъ польского поета Морґенбессера вызвали въ моѣй души бôльше патріотичного чутя, нѣжь Зубрицкого „Исторія“, котру я лишь на силу читавъ“... „У Крыницкого (у Віднї) дôставъ я Енгеля „Geschichte von Halicz und Wladimir“ и „Geschichte der Ukraine und der ukrain. Kosaken“ — и сѣ дѣла були для мене неначе якимсь объявленьемъ“, оповідає нам у своїх споминках Корнило Устіянович.[1]) А треба знати, що Корнило Устіянович сам тоді був прихильником того стремлїня що й Зубрицький і його товариші.

Так отже не з яких внїшних причин — от хочби й урядових переслїдувань — але задля своєї внутрішної бездарности і мертвоти стремлїнє се завмерло. „У насъ бѣда! Едва ли зараждавшееся литературное движеніе увядло уже,“ — скаржить ся Зубрицкий Погодинови. „Нѣтъ уже ни одного русскаго журнала въ Галиціи, и календарь даже не издается. Мы съ Головацкимъ были слабые двигатели, и кромѣ насъ три-четыре молодыхъ человѣкъ,

---

[1]) Корнило Н. Устіянович, М. Ѳ. Раевскій и россійскій панславизмъ, споминки зъ пережитого и передуманого. У Львовѣ 1884. стор. 9, 11.

которые увидѣвъ много препятствій а мало хлѣба, оставили безполезное опасное ремесло" (Письма 608).

Із нашого представленя змагань народнього табору ми вже бачили, що й його представителї не богато висше стояли здібністю та високістю своєї осьвіти. Власне їх нездібність зробила се, що противні стремлїня могли піднести голову і на якийсь час опанувати лїтературне житє в Галичинї. Та сама нездібність зробила ще й те, що коли Ставропиґія веденє Зорі Галицької при кінцї 1854 р. знов віддала в руки прихильників народнього напряму, то й тепер, за два роки свого господарованя в Зорі (1855 і 1856), вони не годні були внести в лїтературу нїчого нового, здорового, живого. „Журналы „Зоря" и „Семейная Библіотека"[1]) кончились... отъ чахотки естественной смертію" справедливо пише Зубрицький до Погодина (Письма 611).

Та Зубрицький мало питав про причини сього невідрадного положеня галицької інтелїґенциї. Він звалив усю вину на урядові переслїдуваня і на тім успокоїв ся. Його фантазія надгороджувала його за галицькі злиднї тим блиском, що осьвічував житє державне його закордонської Руси. Чим більше розпадалось і завмирало руське житє в Галичинї, чим більша зневохота і розчарованє опановували галицьку інтелїґенцію, тим більше роїли ся в його голові фантастичні образи державної могутности Росії, де він бачив єдине щастє народа, єдиний розумний ідеал доброго патріота. „Вниманіе мое обращаю я отъ нѣсколькихъ лѣтъ преимущественно на среднюю Азію, на Аральское море, на Сиртъ и Аму Дарью — туда, гдѣ хватъ Огаревъ одержалъ почти баснословную побѣду. Тамъ-то, тамъ, на побережью того моря и рѣкъ усилившись и покоривъ Кокандъ, Хиву и Бухарію, будетъ Россія располагать судьбою не только Азіи, но и Европы. Тамъ надо построить крѣпости, основать при Аму-Даріи торговый городъ, въ который бы русскіи фабриканты отправляли свои произведенія, а купцы завели свои конторы. Десять тысячь регулярныхъ рускихъ богатырей съ подвластными Киргизцами и Башкирцами будетъ достаточная сила покорить тамошнія мелкія владѣнія. Усилившись тамо, съ флотиліею на Аралѣ и сообщеніе съ Каспійскимъ моремъ облегчится. Ни-Ан-

---

[1]) Семейну Библіотеку почав був видавати з порученя кружка Шехович против Зорі Гал., що перейшла в руки народнього табору.

глія, ни Франція, ни самъ чортъ не въ состояніи помѣшать тамо Россіи. Персія, Афганистанъ и пр. будутъ повиноваться, а Англія о свои колоніи трепетать. Торговля съ среднею Азіею чрезъ Требизонтъ и Синопу, о которой европейскія державы столь усильно суетятся, будетъ въ русскихъ рукахъ. Слава проложившему линію сообщенія чрезъ Киргизскую степь!...“ (Письма 591). „...Читалъ съ слезами восторга застольныя рѣчи (въ честь сѣв. моряковъ), радъ бы былъ прижать къ сердцу и увѣчнаго Поля и богатыревъ братьевъ Попандопало, и счастливца Бѣлкина, и всѣхъ, и всѣхъ! — Читалъ воспоминаніе о Ломоносовѣ и воздалъ честь памяти преобразователя русской словесности, коего портретъ есть у меня. Хотѣлъ бы быть вмѣстѣ съ Севастопольскимъ путешественникомъ, находиться въ подземельной конуркѣ молодца Мельникова и въ преисподней пріемной героя Новосильскаго и помолиться предъ Св. Иконой между блиндажами, посреди пуль, ядръ и бомбъ. . Для Россіи только въ стратегическомъ отношеніи очень важна и нужна желѣзная дорога; пусть она окончитъ петербургско-варшавскую, и того покуда будетъ достаточно. Она можетъ тогда извнутри государства быстро бросать арміи и военные припасы къ западнымъ предѣламъ. Еслижебы устроилась русская, не чужестранная компанія и проложила дорогу въ Нижный Новгородъ и прорыла каналъ отъ Царицына въ Донъ, тогда уже устроилабысь совершенная оборонительна и наступательная военная система“ (Письма 599, 500, 602). „Духъ мой паритъ отъ острова Сахалина по Амуру, по Шилкѣ, поза озеро Балкашъ, по подножію снѣжныхъ горъ Ціанъ-Чанъ, по Сыръ Дарьи и все далѣе и все далѣе черезъ Азію до Чернаго моря, отъ залива св. Владиміра до поста св. Николая. Кланяюсь въ ноги расторопному Муравѣву, рыскаю верхомъ на пространствѣ 3000 верстъ съ молодцомъ Катенинымъ, поздравляю съ побѣдой Евдокимова у источниковъ Аргуна, катаю на Салатавѣ камни для воздвиженія крѣпости, на снѣгами покрытыхъ утесахъ Дагестана, сѣтую при смертномъ одрѣ удалаго Веревскаго...“ (Тамже 610)

В порівнаню до того великого простору, куди „парив“ дух Зубрицького, земля і нарід, серед якого ми живемо і якому служимо, не дуже великий. Нам нікуди тікати від народніх злиднів, що давлять наш нарід і не дають йому прийти до здоровля й сил. Наш нарід не лише не має самостійної своєї держави і не піднеболює иньших народів, але сам стогне в ярмі і в неволї. Ми не

кланяємось у ноги, не плачемо при смертній постели „героїв“, що завойовують чужі землї і народи, і наше серце не бє живіще в радости, коли бачить, що знов якийсь нарід попав ся в ярмо, в якім нашому питомому народови так важко дихати. Нї, при таких фактах лиш більша ще болїсть давить наше серце, запирає нам дух. Бо ми знаємо, що весь той внїшний блиск, усе те поверхове могущество держави, то лиш нові кайдани на народи, яких воно не допускає до свобідного внутрішнього розвою, до вільного громадського житя, до морального і матеріяльного гаразду. Той день, коли обставини присилують ту державу, щоб вона перестала вганяти ся по далеких краях за кервавою добичю і звернула ся до мирної працї над свободою і культурою своїх народів, ми повитаємо як новий період поступу і цівілїзації не лиш усїх иньших народів, але й нашого рідного.

І тому ми не підемо за хоробливими і фантастичними мріями Зубрицького Не там, де він, ми будемо шукати відради і відпочинку по громадській працї та її невдачах, але в себе дома, в своїм народї, між яким нам судило ся родитись і жити. Для доброго патріота, думаємо, більше відради повинно бути в тім, аби по кождій невдачі совісно шукати за її причинами, а знайшовши їх старати ся їх усунути і на місце невдалих змагань поставити працю розумну і пожиточну.

По упадку руських ґазет у Галичинї лїтературне житє галицьке майже зовсїм завмерло. Як би не урядовий „Вѣстникъ“ і його лїтературні додатки, то можна би сказати, що завмерло зовсїм. На всї боки інтелїґенція руська поривала ся до дїланя, але нї в однім не вміла витревати до кінця і зробити щось хосенного. Лиш те одно вона винесла із своїх змагань, що ясно виробила в собі почутє національної відрубности від польського народа і пильно стерегла її, хоч іще сама не знала, що під тою відрубністю розуміти.

Як раз у сю саму струну народнього почутя вдарив несподївано тодїшнїй намісник ґраф Ґолуховский, викликавши в самім розгарі італїянської війни 1859 року памятну азбучну баталїю.[1] Напад сей так заняв і затурбував усїх без ріжницї Русинів,

[1]) Головні фази сеї боротьби враз із урядовими її актами поміщені в виданій Я. Головацьким книжцї „Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien. Lemberg 1861.“

що на відвернене грізної, як бачилось, небезпеки вони обернули всю енерґію, на яку ще могли здобути ся; супроти сеї небезпеки затихли навіть усї ріжниці поглядів, які доси були між ними. Єдинодушному напорови руської інтелїґенції удало ся відвернути атентат ґрафа Ґолуховского на руську азбуку. Побіда над польським ґрафом-намісником була зрештою доволї легка, бо система полїтична, що тримала його на ґубернаторськім стільцї ві Львові, хилила ся після нещасливої італїяньської війни до упадку. Ґолуховский став вправдї мінїстром державним і видав звісний жовтневий диплом, від якого починають ся конституцийні експерименти в Австрії, але він не довго продержав ся в мінїстерстві і мусїв уступити Шмерлїнґови. Зі Шмерлїнґом починаєть ся властивий час конституцийного житя, його перший період — конституцийно-бюрократичний німецький централїзм.

IV.

Конституцийний перелом у державнім житю австрийськім робить перелом також у житю галицьких Русинів. З ним, думаю, кінчить ся період урядової кураторлї над народом, що тягнув ся майже сто лїт, 1772 – 1862, коли уряд був усьо, а нарід нїчого, коли кожда, навіть найдрібнїща справа публична була в руках уряду. Тепер зачинає ся друга доба, яку я назвав би добою самостійних поривів і змагань. Оба сї періоди не виплили із внутрішнього житя і розвитку самого народа; спровадили їх внїшні впливи і обставини, а нарід наш грає в них лише ролю пасивного діяча. Ставши частиною великої держави, що мала свою відрубну історію і відрубні інтереси, і запутаний в круговорот її полїтичного житя, він, малочисленний і полїтично нерозвитий, не годен був свою судьбу утримати в своїх руках, анї навіть на стільки вплинути на полїтичне житє держави, щоб обернути його на користь свого питомого розвитку, але мусить, по крайній мірі доси з резиґнацією приймати всьо, що воно йому приносить. Так приймив і переніс він на собі час Йосифових реформ і час пізнїйшої реакції, що не лиш не дала розвинути ся його духовим силам, але ставила його розвиткови великі перешкоди; так перешумів над ним голосний 1848 рік і перейшла друга реакція 50-тих років; так врештї приймив він і часи конституцийного житя. Не як результат борби з противниками, що гартує нарід і виробляє полїтичні характери, але як несподїваний гостинець упала на нарід полїтична свобода, для якої він

був неприготований і яку не годен був ані оборонити проти своїх ворогів, ані використати на свій пожиток.

Але випущений з під дотеперішньої курателї і полишений сам собі він рад не рад мусїв робити ужиток із тої свободи і дбати про свої справи та права. Було богато таких, що старали ся використати се непорадне положенє його і справдї немилосерно використували його, — але не було нїкого, хто-б умів або хотїв навчити його, як із сею свободою поводити ся і як її ужити для виборення собі рівноправного положеня з иньшими щасливійшими народами. Тай таких учителїв у полїтичнім житю не буває нїколи. Учителями його були тепер ті, що використували його слабість; а публичне житє стало для нього великою, тяжкою школою, в котрій він, штурканий, битий з усїх боків, звичайне як мужицька дитина, мусїв збирати собі ті досьвіди і науки, які зі збитої механїчно до купи маси роблять живий орґанїзм, самосьвідомий нарід.

Тому-то сей новий період полїтичної свободи розпочинає для галицько-руського народа період самостійних поривів і змагань, якими він, опинившись серед могучих противників, старав ся знайти вихід із тяжких обставин, в які фатальним способом поставив його дальший розвиток публичного житя. Перший, хто схотїв використати на свій пожиток непривичних до нового положеня Русинів, був уряд. І тому перехід у нові обставини відбув ся доволї легко і гладко. Вони пригадали Русинам по части недавнїй 1848 рік, бо уряд, не хотївши робити великих концесій Полякам, зблизив ся троха до вищих кружків руського попівства, зґрупованого коло митрополїта і консисторії. Він хотїв через те зробити Поляків смирнїщими і почав удавати симпатії для народнього руського руху.

Зближенє мінїстерства додало пониженому за часів Баха-Ґолуховского вищому попівству руському нової сили і скріпило його надії. Мінїстерство признало його моральним представителем галицько-руського народа, а конституцийне житє отвирало для нього широке поле дїяльности. Побіду азбучну воно уважало початком дальших і ширших успіхів полїтично-національних, а сподїваний алїянс із урядом позволяв надїяти ся, що успіхи ті будуть такі-ж легкі і прийдуть скоро.

Та не лише загал руського попівства, але й вищі кружки його не були однородною масою з ясно виробленими полїтичними переконанями і не вносили в публичне житє анї формальної рутини по-

літичної, анї досьвіду, анї великої самостійности. Із попереднього оповіданя ми бачили, як вироблювала ся і під якими впливами виростала руська осьвічена верства. Те, що тепер під сим іменем вступало в конституцийну еру, складалось отже з дуже ріжнородної збиранини. Були тут остатки Маркіянового кружка, що симпатизував із мужиками і хотїв відродженю руського народа надати мужицький характер. Але сї остатки були розбиті погромом трицятих і сорокових років, знеохочені до краю часами по 48-мім роцї, так, що їх колишнї симпатії видавались їм тепер непрактичними і дитинячими мріями. Вплив державних і полїтичних обставин цїлим тягаром звалив ся на них, затер у них усьо сьвіже і живе і підірвав віру в себе. — Були тут і люди з кружка Зубрицького-Погодина. Але поминувши те, що сам той кружок складав ся по части з дезертирів Маркіянового кружка і був виразом полїтичного упадку, то й сей кружок був дуже слабий і мізерний, потерпів у тільки що минулім десятилїтю велике фіяско на полї лїтературнім, був так само як остатки Маркіянового кружка дуже здеморалїзований і мусїв ховати ся зі своїми гадками. — Були врештї й люди, що вправдї не могли жалувати ся на ніякі невдачі і не потребували ховати ся зі своїми гадками, але лиш для того, бо ніяких гадок не мали, нїколи за жадними ідеалами не вганяли ся. Сих, розумієть ся, було найбільше; вони були, так сказати, центром руської інтелїґенції, надавали тон усьому публичному житю руському. То були безумовні прихильники уряду.

Та при всїй тій ріжнородности маса інтелїґенції мала багато спільного. На кождій її частинї абсолютизм попереднїх років поклав свою печать; навіть ті переконаня, які кожда з них виробила собі в питанях язикових і національно-полїтичних, носять на собі глубокі слїди виховання і атмосфери сього довголїтнього підневільного житя. Брак енерґії, ініціятиви і самостійности в справах публичних, безумовне ідолопоклонство перед кождим, хто в данїй мінутї має урядову власть у руках, — се характеристичні риси всьої осьвіченої верстви, що мала тепер у своїх руках полїтичну судьбу галицько-руського народа. Найважнїщі справи народа і всї свої наукові і полїтичні переконаня вона задля того завсїди в рішучих хвилях стелила під ноги не то держави, але кождого хвилевого уряду, не зі злої волї, а для того, що випущена несподівано на свободу і покликана до важної полїтичної

ролї не знала, що з собою робити і природним способом оглядала ся на те, що скаже недавній опікун. Повний брак полїтичного образованя і практики не дав їм пізнати, що дотеперішнїй опікун тепер при змінених обставинах перемінив ся на полїтичну партію, яка яко партія зовсїм була рівна їм, представителям руського народа і мала свої відрубні партийні інтереси і лиш тим ріжнила ся від иньших полїтичних партій в Австрії, що мала урядову власть у руках.

Другою спільною прикметою всьої сеї осьвіченої верстви було неприродне, згірдливе відношене до маси народньої, до мужика, і його інтересів. Найменьше воно виступало між невеличким числом колишнїх товаришів Маркіяна Шашкевича, але й тут на місце давньої симпатії стала холодна байдужність. Решта мало чим ріжнила ся від поглядів польської шляхти, була на скрізь панська. В сїм запізнаню своїх природних відносин до мужицької маси відбив ся найяркійше нездоровий вплив соціяльних і полїтичних обставин, серед яких руській осьвіченій верстві довелось розвивати ся і вирости. Під їх впливом не лише вище попівство, але й його загал, не памятаючи на своє мужицьке походжене, з'ідентіфікував своє положене в народї з положенем шляхти; як шляхта уважала себе не тільки єдиним представителем свого народа, але самим народом польським і з гори дивилась і на простий нарід, який використувала і на свою інтелїґенцію, так старало ся зробити і руське попівство. Руським народом у властивім значіню воно уважало лише себе; оборону своїх інтересів і свого вигідного положеня уважало обороною інтересів народних; а мужик був в його очах лише матеріял, основа, на якій мала вирости свобода народня. Такий погляд утвердило в руській осьвіченій верстві дотеперішнє полїтичне і економічне положене руського мужика. Цїлий майже дотеперішний час мужик не був нїчим иньшим, як лише живим інвентарем шляхти; не мав нїяких особистих, анї полїтичних прав; був темний, нїмий. За тих кілька лїт, що минули від часу знесеня панщини, відносини мужика мало чим змінили ся; при полїтичній реакції і при повнім браку публичного житя він не мав нагоди зрозуміти і вияснити собі своє нове положенє і свою важність у полїтичнім житю та комбінаціях полїтичних партій, не міг отже при отвореню конституцийного житя з потрібним натиском виступити як самостійна ґрупа з відрубним від иньших ґруп інтересами. Мужицьке поколїнє, що тепер мало вступити в полїтичне житє, було

те саме, що перед кількома ще роками на панських ланах робило панщину; привикши до того, аби хтось старший давав йому розкази, привикши до сліпого послуху, воно в трудом вживало ся в положене вільного горожанина і йшло сліпо за чужим проводом, чи то уряду, чи попівства. І „вищі" верстви, привикши розказувати йому, слабо освоювали ся в фактом, що мужик уже не невольник, але рівний їм і вільний як вони горожанин. Се пасивне положене руського мужика могло лиш укріпити руську осьвічену верству в її шляхоцьких поглядах; покірне і послушне мужицтво зовсїм піддавало ся проводови попівства, а се й утвердило ся в переконаню, що воно властивий нарід і для того маловажило справи й інтереси мужицтва думаючи, що положене мужика зовсїм природне і тривати буде во віки. Пізнїще се маловажене тяжко пімстило ся; але тепер воно було дуже вигідне, забезпечувало високе полїтичне значінє попівства як верстви, котра одна вміє в руках тримати і керувати ту масу.

Воно й використало се положенє, хоч, жаль сказати, не так, як повинна була використати керуюча верства патріотична, з ширшими поглядами, зі врозумінєм свого становища. В своїм ограниченю і засліпленю та нерозлучній з сим зарозумілости воно вміло використати своє незвичайно корисне положенє лише для своїх особистих амбіцій і для своїх партикулярних інтересів, часто дуже дрібних і дитинячих.

Зразу інтелїґенція руська навіть не годна була поміркувати ся, як грали ся з нею міродайні сфери. Октройована ординація виборча централїстичного уряду, що нарід руський, більшість краю засуджувала на безсильну меньшість у соймі, викликала була вправдї невдоволенє, але заявивши ще перед тим безумовне довірє мінїстерству духовенство дало себе швидко зацитькати і успокоїло ся обіцянкою, що уряд боронитиме нарід руський. Йому досить було й того внїшнього, формального значіня, яке воно мало тепер. Все-ж таки і тих кількадесять голосів, що мали Русини в соймі і в віденській радї державній, показували, що вони щось значать і що коли не самому урядови, то хоч Полякам можуть бути небезпечними. Своїм поступуванєм вони старали ся дати се пізнати їм, але так безтактно, що через те лише дразнили їх без потреби, забуваючи, що вони все таки сильнїщі і зможуть за те відплатити ся.

Самостійну діяльність парляментарну руська інтелїґенція зробила собі відразу неможливою, спустивши ся на медоточиві слова

уряду і віддавши ся йому безумовно. Навіть самі німецькі лібе-ралп, на яких користь ся служба руських послів виходила, про-звали їх за те міністеріяльними мамелюками. А коли прийшло ся їм упімнути ся за яке народне діло, як напр. в справі сервітутовій, то вони з давної привички, замісь використати своє досить вигідне положенє парляментарне, брали ся залагодити його покірними су-плїками до уряду або до монарха, поминаючи парлямент, так як би його не було. Розуміє ся, що уряд сю наївність старав ся використати як найбільше; на суплїки не звертав нїякої уваги, а руські голоси посольські використував немилосерно. Тим руські посли не лише приносили безпосередну шкоду народови, якого справи обовязані були боронити, але робили ся сьмішними перед цілою Австрією, а передовсїм дразнили і визивали представителїв иньших славянських народностий, підпираючи слїпо ворожу Славянам централїстично-ґерманїзаторську полїтику Шмерлїнґа. Се особливо було на руку Полякам, що зі свого боку те-ж старали ся використати так богату на помилки парляментарну полїтику руську. Безтактне поступуванє Русинів у значній части оправдувало перед очима Славян антіруську полїтику Поляків, які ставлячи на кождім кроцї перешкоди народним стремлїням руським могли оправдувати ся тим, що вони борють ся не проти руського народа, але проти клїки противної свободї, поступови і розвоєви братнїх славянських народів.

Але публичне житє не обмежує ся на парлямент. Велика, можна навіть сказати, найбільша і найважнїща частина його відбуває ся по за стїнами парляменту. Народня просьвіта, рух лїтературний, орґанїзація народнїх сил, — се все справи домашної, внутрішної роботи, що усуває ся в свобідній державі з під впливу уряду. Тут проводирі руської інтелїґенції пущені були зовсїм самопас і полишені лише на свій власний розум. Коли в законодатних справах не мож було добити ся нїяких успіхів, то треба було піддати убогій на полїтичні ідеали публїцї руській якусь справу, яка могла би заступити місце полїтичної проґрами, стати осередком публичної дїяльности, оживити сили, що рвали ся до житя і не дати їм розстрілити ся і змарнувати ся в неважних дрібницях. Се тим більше було конечним, бо власне між польською людністю житє публичне піднесло ся було до незвичайної високости. Не лиш полїтична свобода і парляментарна борба заняла була польську інтелїґенцію і шляхту, але друга, для них далеко важнїща справа

напружила була всї їх моральні і матеріяльні сили. Лагодило ся польське повстане 1863 року. Коли вже і без нього Поляки показали ся в порівнаню з Русинами далеко сильнїщими і від давна стояли на вищім ступнї розвою, то повстане, борба за самостійність державну, мусїло їх в очах кождого мислячого чоловіка піднести дуже високо по над руський нарід, який не тільки не сьмів навіть і снити про такі справи, але не мав загалом нїякої полїтичної проґрами, нїякого ідеалу, що міг би запалити народню масу і визвати велику моральну і духову діяльність. Перед великим рухом, який в роках 1862—63 появив ся був між Поляками, Русини зовсїм губили ся і зникали.

Де-ж Русини знайшли таку справу і пориваючу до живої діяльности проґраму? Коли собі пригадаємо, що вся майже осьвічена верства руська складала ся з самого духовенства, що справи церковні при недостатку сьвітського образованя і сьвітських ідеалів з давен-давна грали переважну ролю ві всїх змаганях галицьких Русинів, що вихована в шляхоцьких поглядах інтелїґенція руська маловажила собі мужицьку народню масу й її інтереси, то врозуміємо, чому й тепер проводирі руської інтелїґенції поставили на денний порядок як найважнїщу річ справи церковні. В борбі за права руської церкви вони мали найбільше вправи, — ся борба загрівала їх батьків, дідів і прадїдів — в нїй вони виросли і стали тим, чим були, дослужили ся своєї полїтичної карієри, — коло церкви і тепер крутили ся всї їх думки й ідеали. З церкви отже вони й тепер, як із бойового арсеналу взяли оруже до дальшої борби з історичними своїми противниками — Поляками. З довголїтнього, важкого відродженя свого народа вони до тепер винесли лиш одну ясну як сонце правду, що вони — не Поляки, що отже передовсїм і в публичнім житю треба рішучо відгородити ся від усього, що заносить польським духом, польським впливом. Про те, що на місце польського поставити, вони не дбали.

„Очистити ся“ від усїх польських примішок, що протягом віків затерли чисто-руську вдачу руського народа, було отже дїлом першостепенної важности і таке дїло руські проводирі знайшли в справах церковних. Від коли настала „унїя“, в руську церков під впливом неприхильних для неї обставин налетїло багато латинських примішок, що чим раз більше затирали східний характер руської церкви і надавали їй характер західний, римський. Се стало ся проти виразних приписів унїятської угоди з Римом, але все-ж

таки стало ся і то під впливом латино-польської церкви і польського уряду. В тім чим раз більшім зближеню до латинського обряду пробивала ся виразно ціль, аби унію переміните на повну латинїзацію і при її помочи ополячити униятську часть руського народа. Очистити греко-руський обряд від тих примішок значило знівечити довголїтню підступну працю противників, було отже дїлом патріотичним, якого сповнене належало до патріотичного руського духовенства.

Таким способом піднесено голосне в своїм часї обрядове питане. Як показав досьвід, питане се стало в Галичинї незвичайно популярним і довгий час майже виключно займало руські уми, панувало в публичнім житю галицько-руськім. В той час отже, коли польська інтелїґенція проливала кров за свої патріотичні мрії, галицько-руська інтелїґенція переміпила ся на табор богословських диспутантів і реформаторів. Почавши від старих дїдів, а кінчачи на малих хлопцях, уся письменна Русь кинула ся до чищеня обряду.

Тїсно звязана з сею справою, близька її духом і формою була й лїтература, в якій проявило ся духове житє руської інтелїґенції сих років. Поминувши обрядову полемічну лїтературу в публїцистиці, що старала ся зробити публиці зрозумілими поодинокі обрядові деталї, переважна часть ученої лїтератури трактувала просто про обрядову справу. Посмертне видане Гарасевича Annales Ecclesiae Ruthenae, Малиновського Die Kirchen- und Staats-Satzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen, видана Яковом Головацьким книга Бродовича Widok przemocy na słabą niewinność srogo wywartej, яка — нечувана в Галичинї річ — дочекала ся двох видань,[1]) усе се або збірники історичних памятників до історії русько-униятської церкви, або самостійні оброблення тих памятників. Окрім того велика часть наукових розправ і публїкованих по наукових і лїтературних журналах історичних памятників стояла в безпосереднім звязку з порушеним питанем церковним.

---

[1]) Властиво в-друге виданий був лише один том, тай се мабуть було лише »титулове видане«, себ-то книжка була давня, а передруковано лиш титул — для реклями. *І. Ф.*

Окрім наукової вартости, яку видані памятники мали самі собою, вони мали також иньшу, посторонну ціль, бо піддержували і скріпляли церковний рух, робили для нього пропаґанду. Хоча видані без порядку і без критичного змислу, грубими, невигідними до читаня томами, вони читали ся дуже охочо і йшли з рук до рук; не було нї одної руської хати, де-б їх не було, нї одного руського чоловіка, що не читав би їх і не провадив над ними завзятих і страсних дебат, чи то з противниками чи з прихильниками справи.

Видко, що справа обрядова була для руської інтеліґенції справдї живою, бо инакше не могла би була стати такою популярною, не могла-б була в так високім степени опанувати патріотичний рух, стати справою народньою par excellence, перед якою зникали всї иньші справи і питаня. Але видко також, на якім низькім ступнї стояло образоване руської інтеліґенції, в яких тісних границях тримав ся її сьвітогляд, коли власне ся справа, в ґрунтї річи така дрібна, могла для неї набрати такої ваги. Як слабо мусїв бути розвитий у неї змисл для живих потреб публичного житя, як мало вона розуміла, де лежить властива суть народнього руського питаня, коли для розбудженя патріотичного руху мусїла ґальванїзувати такі на пів мертві справи! І не вважаючи на все оживлене і широку аґітацію проводирі все-ж таки не осягнули нїяких позитивних результатів; цїлий рух обрядовий скінчив ся майже на нїчім. Бо й се питане вони брали ся полагодити не через нарід, але вигідною, давно утоптаною канцелярською дорогою. Коли би нарід був живий, полїтично дозрілий, сьвідомий своєї сили, то такі питаня він залагодив би одним потягом пера. Але нарід треба було ще оживити, втягнути в полїтичне житє. Сього не можна було зробити анї суплїками до уряду, анї консисторськими курендами, а до иньшої роботи проводирі не були здібні. Вони навіть не були здібні використати як слїд того незапереченого факту, що нарід сам щиро любив свою церков і що в релїґійних справах знаходив поки що заспокоєнє висших своїх моральних потреб. Від часу, як Маркіян Шашкевич почав був перекладати євангеліє на мужицький язик, минало двацять лїт і нїхто не догадав ся довершити се дїло. Коли вже зайшла річ про церковні справи, то чому духовні проводирі народа, яким як раз припадало зробити сю роботу, не взяли ся тепер до неї і не дали тим порушеній справі обрядовій широкої, загально-народньої підкладки? Ах! де їм було

до такої роботи! Вони так мало розуміли її культурну важність, що не лише переклад Шашкевича пустили в непамять, але своєю вузкоглядністю дали собі вирвати з рук ініціятиву в сій справі ґрафови Ґолуховскому! Як на сьміх порушив був іще в 50-тих роках тодішній ґубернатор справу перекладу Письма Сьвятого на народній язик, певне сам не догадуючись, яку небезпечну для своїх цілий гадку він піддає руському духовенству, покриваючи її до того урядовим авторітетом. А руські патріоти відкинули сю гадку від себе і тепер, почавши чистити обряд, навіть і не згадували про неї, хоча вона одна могла також між мужиками спопуляризувати їх змаганє і була найліпшим оружєм проти польонізації.

Але се була справа справдї жива; її перепровадженє було би справдї великою церковною реформою і по неволї було-б усю руську інтеліґенцію втягнуло в широке море мужицького житя, мужицьких потреб і інтересів, та поклало-б було основу до правдивої народньої просьвіти. А проводирі народа від нїчого так енерґічно не відвертали ся, як від народа, перед нїчим так не ховали ся, як перед живим житєм.

Як у справах церковних і звязаній з ними лїтературі, так і в справах сьвітських проводирі не вміли вдарити в живі струни, але звертали очи в далеку, мертву минувшину. Не демократичні ідеї Маркіяна Шашкевича, але скорше шляхоцькі погляди Зубрицького і його кружка руководили сьвітськими змаганями руської інтеліґенції. Рідко можна було знайти такого письменного Русина, щоби не стидав ся своєї мужицької мови і мужицьких традицій, щоби не маловажив собі всьо те, що простий нарід зробив для збереженя своєї народности і для заспокоєня своїх громадських потреб. Міродайні сфери руської інтеліґенції нїколи й не мали великих симпатий для тої мужицької минувшини свого народа. Відродженє руського народа вони представляли собі радше як відродженє тих часів, у яких нарід був полїтично і державно самостійний, мав своїх князів і боярів, — і де й для них у суспільній єрархії припадало високе, прівілейоване становище. До тих давнїх часів горнуло ся їх серце, в них знаходило воно відраду за своє теперішнє вбожество і коли не могло само уживати панських роскоший, то радувало ся хоч тими роскошами, що панували колись у князївських та боярських теремах, тїшило ся їх золотими скарбами, їх пишними одежами та паволоками.

Сї споминки не були тільки сантіментальними історичними споминками. Випливаючи з духа й атмосфери, в якій вихована була руська інтеліґенція, вони у внутрішній гармонії з сим духом розвили також політичний і суспільний погляд на теперішність. Вернути часи князївсько-боярської самостійности руської було годї; але дух, суспільні ідеали тих часів були сильні ще й тепер, як се наглядно показувала суспільна орґанїзація переважної части теперішнїх народів, а особливо польського народу, під якої впливом виросла також руська інтеліґенція. По взірцям сеї суспільної орґанїзації задумали проводирі руського народа відтворити також колишню суспільну орґанїзацію галицької Руси, а не маючи під рукою руської суспільної верстви відповідної шляхтї, вони на місце шляхти хотїли поставити самих себе і заступити таким дешевим способом руську шляхту. Бо не вважаючи на національну антипатію до Польщі, суспільні ідеали руської інтеліґенції, а особливо вищих її кружків, були зовсїм польські; їх рвала до себе блискуча поверховність польської шляхти, їм бажалось стати на рівнї з нею і перенести її роскішне житє під попівську стріху. Їм хотїлось не рівноправности маси, а панованя над нею. Вони з такою самою погордою дивили ся на прості і нужденні обстанови мужицького житя, з якою дивила ся на мужика і на них самих шляхта.

Тому-то замісь серіозної працї над народньою просьвітою руська інтеліґенція кинула ся до слїпого, часом зовсїм дитинячого і сьмішного наслїдуваня панських обстанов житя. Найкращу характеристику такого поступуваня подає нам лист Якова Головацького до петербурської „Основи“ 1862 року: „Поклонїть ся панові П. Ал. Кулїшеві і єго чесній сопрузї, — пише він, — і скажіть їм, що той стишок („Нинїшна пісня“ В. Шашкевича) голошений був при отвореню нашого народнього касина під имям „Руска Бесїда“ в Народнім Домі, в тім кутї, де за його бутя ві Львові закладали ся фундаменти і звідки він узяв собі на памятку камінчик. Тепер нехай би вони, чесні, побачили розмальовані і красно устроєні комнати з воскованими паркетами, украшені зеркалами та меблями, осьвітлені ґазом; коби, сердешні, були приїхали хоч на пробу танців в „Бесїдї“, або і на наш руський баль, котрий відбув ся в редутовій салї на вдивовижу всего Львова; най би шановний пан Кулїш побачив, як то гарно по козацьки (!) поубирали ся наші молодцї студенти, та гуляли з нашими львівськими красавицями козака і коломийку, побрязкуючи брязкачами! Ех, сказав

би сердега: еще не вмерла козацькая руськая мати! Нашим публичним виступом показали ми нерадивим ворогам і недоброжелателям нашим, що Русини суть і жиють своєрідним (!!) житєм в древній столиці руського князя Льва“.

Відповідно до сих внїшних прояв суспільного сьвітогляду розвивала ся і сьвітська лїтература в той спосіб, аби серед пишно-умебльованих сальонів не разила дісонансом. Мужицькою вона розуміє ся не була, але й зовсїм благородною не могла бути, бо не мігши бути польською, мусїла-б бути великоруською. А сему стояло на перешкодї не лиш теперішне зближенє руської інтелїґенції з урядом і перевага прихильників 3-міліонового австроруського народа, але і скандальна невдача кружка Зубрицького-Погодина в 50-тих роках. Кружок сей мусів отже по-неволї пристати на компроміс лїтературний, який не допускаючи на тепер його поглядів язикових, все-ж таки не перешкаджав йому манівцями йти до своєї цїли. Таким способом язик лїтературний руської інтелїґенції став тою дивоглядною мозайкою язиковою, яка вже сама собою засуджувала всю лїтературу на неминучу погибель, і як у державно-полїтичних, церковних і суспільних помислах міродайних сфер руських очевидно доказувала, що і в лїтературі інтелїґенція руська, вихована в часах абсолютизму, не вміє здобути ся на щось живого і справдї плодотворного.

Певне, що факт сей дуже сумний і не обіцював нїчого доброго для дальшого розвитку народнього. Але він так вірно відповідав вимогам образованого загалу, так конечно випливав із дотеперішних історичних обставин, що того скривленого напряму публичного житя нїхто навіть не завважував. Яке воно було, то було, але все-ж таки було. Порушено було багато ріжнородних справ і питань і живий інтерес, який образована руська верства показала для них, не допустив, аби експанзивний національно-польський рух затягнув як давнїщими часами і Русинів у свої сїти. Різко і рішучо віддїлене було тепер публичне житє й інтереси обох народів; і ідеалами своїми і способом перепровадженя вони так противорічили собі, що по крайній мірі в сїм відношеню проводирі руської інтелїґенції могли бути задоволені зі своєї роботи. Змішати Русинів із Поляками тепер не могла вже нїяка сила.

Се була річ такої великої ваги, що навіть молодїж, яка звичайно в своїх переконанях і поглядах іде далї, в першій хвилї зовсїм піддавалась ідеям старшого поколїня. Вона з запалом під-

хопила обрядове питане і кинулась до аґітації церковної; в таким же запалом приймала і читала книжки нових письменників руських, яких уважала апостолами нової літератури і подвижниками народнього відродженя.

Але вся ся робота старшого поколїня була переважно неґативна і при тім така вбога на нові думки, що на довго не могла вистарчити молодіжи. Літературні твори старшого поколїня будили вправдї симпатію, але не задля свого змісту, а задля того, що були писані руським письмом, і як казали старші, руським язиком. Таку саму симпатію будила одначе сама руська азбука, перший лїпший руський буквар. Загріти своїм змістом могла мало котра руська книжка. Молодїж не могла собі зразу вияснити причин, але чула інстінктово, що чогось тим книжкам нестає, що з них віє якимсь холодом. Або справа обрядова. Певне нї один львівський крилошанин не знав лїпше від нас, студентів, усїх деталїв обрядових, і не провадив завзятїщих диспут над ними, як ми з нашими шкільними товаришами-Поляками. Але в ґрунтї річи ми відчували дуже добре закид, який нам робили Поляки, що преці народне житє не кінчить ся на церкві, але має ширші і глубші границї. Справдї, — свій патріотизм показувати дїлом, а не словами, молодїж могла лише в церкві. Там вона могла самовільно ховати дзвінки, не клякати, стоячи причащати ся зі зложеними навхрест руками і т. д. Але що вона мала дїяти вийшовши з церкви? До чого звернути свої сили, що рвали ся до якоїсь патріотичної дїяльности? В чім на сьвітї показати свою любов для руської справи? Нїчого такого не було. І як ми нераз завидували Полякам! Правда, й їх патріотизм крутив ся багато коло церкви. Але се було зовсїм иньше дїло. Вони в своїй церкві робили патріотичні демонстрації не церковного, але полїтичного характеру; співали патріотичні піснї, слухали патріотичні проповіди, з амвони церковної їм розказувано про недолю братів, що проливали кров за незалежність народа, про мучеників катованих у тюрмах і на Сибірі. І коли вони уповні патріотичними ентузіязмом виходили з церкви на сьвіт, то чекала їх тут кипуча дїяльність революцийна. Було се одним словом житє з глубоким, внутрішним змістом, у котрім кождий, старий чи молодий, мав що робити, мав чим заняти розум і серце.

Дрібним і незначним було в порівнаню з сим житєм руське житє і чим далї тим більше молодїж руська мусїла се відчувати.

Пригадую собі дуже добре, як мене упокорив був закид одного товариша-Поляка, коли я в великодний піст вертав із церкви з „поклонів“. Було се в сам розпал обрядової боротьби і для нас, молодих студентів, не було солодшого патріотичного обовязку, як строгим сповнюванем усїх церковних функцій публично манїфестувати свою приналежність і любов до руського народа. Вертав я, признаю ся отверто, в тім переконаню, що сповнив як слїд свій обовязок і був доволї щасливий, хоч від поклонів, яких я вдарив був щось коло 200, голова мене дуже боліла. Як же гірко укололо мене в серце, коли здибав мене товариш-Поляк і з злобною насьмішкою крикнув до мене: „Oto patryota ruski! My krew przelewamy za niepodległość, a oni w prochu się walają!“ Розуміє ся, що я не переніс спокійно сих слів і відповідь моя показала йому, що й „ruski patryota“ вміє при нагоді робити відповідний ужиток із своїх кулаків, але конець-кінцем закид був гіркий і вовсім справедливий. Не лише що до обєму, але й що до внутрішного змісту патріотичне житє руське було далеко нижче як польське; воно не вміло збудити щирого ентузіязму між молодїжю, було більше поверховним і не годне було порушити до самої глубини душі.

А окрім того вже одна їх патріотична лїтература, якої предмети відносили ся безпосередно до полїтичної теперішности народа, і яку першостепенні таланти піднесли були на рівню з иньшими европейськими лїтературами, давала польській молодїжи таку богату поживу, якої ми, руська молодїж, при найлїпшій волї не могли знайти в своїй лїтературі. Правда, що поезії Федьковича й Устіяновича робили на нас живе враженє, особливо Федькович, але їх було мало і не чути було з них того огню, який виходив із грудий Міцкевича або Словацкого. А що-ж говорити про иньших! Коли польська муза сьмілою рукою малювала польському народови героїв борби за народню свободу і в недалекій будущинї показувала образ національної самостійности, головний представитель галицько-руської музи співав лиш:

Былъ князь на Руси хоробрый, славный,
Въ Курску имѣлъ онъ престолъ державный...

Добре, був князь на Руси, але вже нема і від того часу минуло кількасот літ. А що-ж нам, його потомкам, дїяти тепер?

V.

Окрім тої відповіди, яку на се питанє давали провідники руської інтеліґенциї, Галичина сама із себе, із свого житя, не могла дати ніякої иньшої. Але бо й Поляки із одної лише Галичини не багато могли витягнути здорового і живого, що їх публичному житю надало-б було вищий полет, окрасило-б його вищими ідеалами. Бо хоч вони безперечно стояли вище від Русинів, жили в дуже вигідних матеріяльних обставинах і мали, по крайній мірі в порівнаню з Русинами, досить високу культуру, то полишені самі на себе вони теж не багато би були розумнїщого вигадали, як і галицькі Русини. Їх ратувало те, що не вважаючи на державно-політичний упадок Польщі інтеліґенція польська ніколи не тратила моральної звязи і що ві всїх трьох частинах вона жила одним духовим житєм. В моральнім відношеню польська інтеліґенція по роздїлї мала навіть ту велику користь, що знайшла в плянї реставрації своєї держави проґраму, яка нерозривним вузлом лучила всїх осьвічених Поляків, де-б вони не жили, що-б не робили. Се вийшло на пожиток також і галицьким Полякам, які що до осьвіти і культури стояли і доси ще стоять найнизше посеред польської інтелїґенції. Бо хоч польська лїтература в Галичинї так само мертвіла як і руська, то блискучий розвиток еміґрацийної лїтератури не дав галицьким Полякам закошлявіти під деспотизмом і упасти. А крім того безперестанні революції польські, хоч не осягали безпосередної своєї цїли і з одного боку навіть ослаблювали польську інтелїґенцію, то з другого боку пролитою за державну свободу кровю і великим мартирольоґом робили таку сильну пропаґанду національно-патріотичну, що й пасивну галицьку Польщу підтримували на моральній високости решти польського народа.

Сього всього не могли мати галицькі Русини. Державну самостійність Русини давно вже стратили, а довговікова боротьба за народні права так була ослабила нарід і інтелїґенцію, що тепер, прийшовши ще раз під чуже панованє, вони зовсїм підпали під вплив культурного житя тих держав, під які дістали ся. Такої моральної звязи як польська інтелїґенція, руська не могла мати і довго не мала; кожда частина жила иньшим духом і під иньшими

впливами вироблювала свій полїтичний і суспільний сьвітогляд. Моральна звязь між руською осьвіченою верствою в Галичині і на Україні могла отже виробитись лише з часом, із поступом свободи і культури в обох державах, де жив тепер руський нарід. А що галицько-руський нарід найдовше жив у польській неволї і найбільше утерпів у народнїм відношеню, то й брак моральної звязи з рештою руської інтелїґенції найтяжше дав ся йому в знаки, бо ще більше як галицькі Поляки від решти польської інтелїґенції залежні були галицькі Русини від духового житя рідної їм закордонної України. І навіть тоді, коли й Україна поволи стала еманципувати ся з під впливу державної великоруської культури, плоди її духового руху слабо знаходили вступ до Галичини.

А про те вже тоді Україна мала великий вплив на лїтературний розвиток галицької Руси, якій піддавала свої ідеї, свої традиції і свій науковий матеріял. Доки той вплив удержував ся, доти й рух між галицькими Русинами якотако держав ся не вважаючи на утиск і переслїдуваня з боку міродайних сфер. І хто знає, як би не катастрофа Кирило-Методієвого брацтва в Київі, може й лїтературний рух галицький не був би так знидів і ми не дожили би були до поновного виданя „историчного перекенчицтва Малорусинів“, як каже Богдан Дїдицький, що знайшло вираз в утвореню кружка Зубрицького-Погодина.

Велике щастє для народнього відродженя Галичини, що якраз тоді, коли конституцийні реформи в Австрії викликали в Галичині щирше полїтичне житє, відновлений народнїй рух на Україні уділив ся також Галичанам. Бо коли хто, то лиш одна Україна могла заспокоїти інстінктове стремлїнє галицької молодїжи до висшої, справдї живої і народньої дїяльности, могла справити його на добру дорогу і не дати йому вивітріти ся в самих церковно-обрядових демонстраціях.

Придавлений на короткий час деспотичною рукою царя Миколи український народнїй рух, користаючи зі свобіднїщих полїтичних обставин почав тепер розвивати ся з новою енерґією. Тепер він підкріплений історичними і етноґрафічними працями Костомарова та Кулїша став навіть більше упорядкований, більше сьвідомий своїх народнїх і суспільних цїлий. Тай прихильний демократичним ідеям напрямок публичного житя в Росиї в перших роках царюваня Александра II додавав народньому рухови україн-

ському багато моральної сили. Випущеного на волю Шевченка приймала Велика Русь як поета народньої свободи і горячого противника кріпосного права в дуже великим поважанем і щирими симпатіями; „Народнї оповіданя“ Марка Вовчка, написані в сам розгар аґітації проти кріпосного права, переведені Турґеневим на великоруський язик збудили між великоруською публїкою щирий ентузіязм. Вроджений українському рухови демократичний, мужицький напрям не лиш доказував його животність, але й популяризував його між проґресивною верствою російської суспільности.

Сей демократичний напрям удїлив ся скоро й галицькому народньому рухови, увільнив його від полу-мертвої церковної схолястики і надав йому здоровий внутрішний зміст, звертаючи його безпосередно до мужика і мужицьких інтересів.

Як знаємо, симпатії для мужика, демократичні ідеї не були для галицького народнього відродженя річею зовсїм новою. В сю саму сторону братня Україна вже раз звертала його за часів Маркіяна. Ідеї ті були придавлені, але зовсїм не завмирали нїколи. Представники руської інтеліґенції оживлені революцийним рухом 1848 року зараз собі їх пригадали, хоч лиш на хвильку. Тай ширша публїка не без симпатій відносила ся до них у тих часах. Передрукована в 1849 роцї ві Львові Квітчина „Маруся“ дочекала ся в Галичинї в короткім часї двох видань. Навіть в упадку лїтературнім 50-тих років ті ідеї не вигибли і були хоч на стільки сильні, що в значній мірі ослабили противний мужикови і його бесїдї кружок Зубрицького і причинили ся до його упадку. Появляли ся навіть нові письменники, що старались оживити Маркіянові традиції саме в той час, коли загальне знеохоченє додало було неґативному напрямкови Зубрицького таку силу. В Зорі Галицькій 1854 і 1855 року перший раз виступили в лїтературі галицькій Ксенофонт Климкович і Евгеній Згарський, що в своїх поезіях і оповіданях старали ся разом із старшими народовцями, як автором „Недібраної жінки“, „Недібраного Мужа“, з Й. Лозїнським і иньшими писати народнїм язиком і не дати загинути прихильним для простого народа стремлїням. Але чи за-для загального упадку і розчарованя, що в 50-тих роках так сильно загнїздило ся було в руській публїцї, чи за-для того, що народнї письменники окрім доброї волї мало що більше вносили в свою дїяльність і не годні були перебороти загальну апатію, — досить, що при обновленім

житю народнім із початку 60-тих років безпосередного сліду їх діяльности не було видко. В піднесених проводирями руськими справах демократичних ідей не було.

Все-ж таки діяльність народних письменників 50-тих років багато причинила ся до того, що кружок Зубрицького не зовсїм опанував лїтературний рух; а хоч вони не годні були перешкодити утвореню „сальоново-попівської“ лїтератури, то бодай з початку не дали їй загнати ся там, куди вона хотїла. Найлїпше видно се на типічнім представителю сеї лїтератури, на Богданї Дїдицькім. Між його дїяльністю в 50-тих роках, його редаґованем Зорі Галицької в 52 та 53 роцї, його Отцем Ігнатієм і Конюшим, а його редаґованем Слова в першій половинї 60-тих років і його Буй-Туром така велика ріжниця, що можна би подумати, що се два зовсїм иньші письменники. Фанатичний прихильник кружка Зубрицького-Погодина не лише сам зміяк і свого Буй-Тура заправив хоч гомеопатичними дозами народньої бесїди, але видав поезії Миколи Устияновича, ба й поезії Федьковича; в переднім слові до остатнїх жалував ся навіть на історичне перекинчицтво Русинів, що гонить їх то в польський, то в російський бік і не дає утворити ся самостійному малоруському науковому язикови, та тїшив ся, що і в Галичинї появив ся Федькович, „самородный генїй людовои поезіи, который мовъ фениксъ на противоположномъ кранци Малои Руси возлетѣлъ изъ родинныхъ горъ, абы новымъ житьемъ засіяти по надъ пепелища, въ которыхъ скрыто недавно посвятныи останки Тараса Шевченка.“ А в „Слові“ і в видаванім під його й Якова Головацького редакцією „Галичанинї“ 1862 р. поміщувались не лише поезії і патріотичні повісти українських письменників, часто навіть фонетичним правописом Кулїша, але навіть острі політичні статї проти московського централїзму полїтичного й лїтературного. Певне, що до сього причинювало ся багато побічних причин, особливо алїянс старшого поколїня з урядом, але говоріть що хочете, метаморфова все таки була велика.

Чи вона була щира, чи нї, в те не входимо; констатуємо лише факт. Анї Богдан Дїдицький, анї Яків Головацький, анї нїхто иньший через цїлий сей час не мали відваги чи не хотїли виступити публично і отверто проти демократичного, мужицького руху на Українї, що став тепер переходити і в Галичину. Часто навіть через самого Богдана Дїдицького!

Бо й того не треба забувати, що крім дуже невеличкого числа отвертих противників і отвертих прихильників народнього стремлїня загал галицької публїки не мав у справах лїтературних і народних ясно вироблених понять, які-б могли керувати письменниками і полїтиками галицькими. Виступити рішучо з одною або другою проґрамою значило виставити ся на можливу невдачу і зробити ся неможливим між публїкою. Тим більше мусїли отже письменники старшого поколїня оглядати ся на всї боки, не виступати нїде так різко, щоб зробивши один крок наперед не можна було вже вернути ся назад і більше приватною нїж публичною аґітацією робити для своїх переконань пропаґанду. З сеї також причини випливає та обережність, змінчивість і дволичність у поступуваню старшого поколїня тепер і в дальших кількох роках.

На кождий спосіб демократичний рух, що переходив тепер із України до Галичини, не знаходив між старшим поколїнем отвертої опозиції, хоч не знаходив і багато отвертих приятелїв. Руська публїка, що в патріотизму приймала кожду книжку писану руським письмом, кожде стремлїнє, скероване проти польських претенсій на руський нарід, приймила також і мужицький напрям у лїтературі, хоч може з меньшими симпатіями, як стремлїнє „книжне“, більш відповідне галицькій атмосфері і безпосередно витворене нею. У декотрих „могіканів“ Маркіянового руху, що лишили ся вірні його традиціям, рух сей будив навіть милі спомники недавної, повної надій бувальщини.

За те серед молодїжи українська лїтература зробила цїлковитий переворот у думках і поглядах. Тут вона майже від разу знайшла рішучих приятелїв і викликала щирий ентузіязм. Але тих молодих людий, до яких безпосередно став доходити вплив із України, було зразу дуже мало. „В роцї 1860 — оповідає один із них, мб. Володимир Шашкевич — двох тільки було з людий молодших зі Львові, которі вже тодї думали, але тілько думали о принятю українського нарічія за основу дальшого розвитку нашої лїтератури і о введеню у нас української правописи. Пригадуємо собі як нинї, з яким ентузіязмом читали ми тодї переписаних кілька пісень Котляревського, которі яко спадщина нам дістали ся, — або уступи з Шевченкового Кобзаря, которого пильно переписував Танячкевич. Якось тодї переїздив через Львів сердешний наш друг, покійний Бернатович, Українець з тілом і душею. Він їхав з Києва на ку-

пелї, опісля в Париж і до Праги. В тїсній піддашній комнатцї прочитували ми твори великого нашого ґенія Шевченка, подоповнювані з манускриптів рукою покійника і дивлячись на живого живісінького Українця — першого, которого ми пізнали — ми слухали, задержуючи в памяти кожне його слівечко про Тараса, київську громаду, про тамошні порядки, чудували ся красотї його мови — і мужніли. Опісля прибули до Львова п. Заревич, п. Згарський а далї і п. Климкович, і бач, вони були щирими народовцями! А найти в ту пору народовця, которий явно і голосно виповідав свою гадку, значило найти який то дорогий брилянт, яку то заховану перлу. Стала нас отже мала громадка, громадка з пятьох людей..."

Розуміється, виробивши собі зовсїм иньші переконаня про народню лїтературу і народ, нїж ті, які словом і дїлом пропаґувало старше поколїнє, мала ся громадка, повна доброї віри в сьвяте дїло, не могла довго ховати ся зі своїми гадками в тїснім кружку. Коли гадки ті мали весь лїтературний розвиток галицьких Русинів справити на нову, єдино-здорову дорогу, то перша річ була, познайомити галицьку публїку з ними і робити для них пропаґанду. Користаючи з полїтичної свободи громадка задумала ширити свої ідеї журналїстикою. Саме тодї переїхав був із Самбора до Львова Юлїян Лавровський. Довідавшись, що ся громадка хоче поставити незалежний орґан із чистим народно-руським прямованєм, він сам узяв ся за те дїло: підпомагав молодих лїтератів руських грішми і радою; у нього сходила ся громадка на лїтературні поговірки, і перед нею він складав свою полїтичну сповідь. Окрім сеї горстки з пятьох людий, що зрештою тодї не мала ще нїякої орґанїзації, бував на тих поговірках і др. Осадца, проф. Шараневич, проф. Лавровський і иньші. Радили там про всї важнїщі справи народнї, укладали гарні пляни. Задумане було видаванє нового полїтичного народно-руського орґана „Руська Правда", щоб енерґічно виступити проти Слова, зложенє нїмецько-руського Словаря і таке иньше. Але пляни розбили ся мабуть через особисті інтереси Юлїяна Лавровського.

Тодї молода горстка почала видавати „Вечерницѣ", те-ж відай з початку за підмогою Лавровського. Основателї нової ґазети і партії поступали з великим тактом і оглядно. Вправдї свою лїтературну проґраму вони поставили досить отверто і ясно. „На-

саиперед ми запитали себе," каже редакція в переднім слові, „хто се ми, і що за народ? Учені сказали і доказали, що ми словянського дерева, восточної росохи, руського конара, малоруська галуза. Таких галуз, як ми, є більше на словянськім дереві; одні уже посохли, другі марніють, а треті розбуяли і глоском ростуть, процвитають. Ми собі в других — марнієио, а понад нашою галузою, із давна ломаною і загуканою сильними вихрами, росте близька великоруська сестриця так пишно та буйно, що з-за неї ніхто уже нашої і не бачить. Тому-то деякий і каже: руський конар — то одна галуза. А вони і не бачуть, що наша бідолашня на силу витягає рамена, щоб і на неї ясне сонечко цілим своїм видом, та не крізь сестрине листє, подивило ся; вона-б і віджила... Що теє сонце, від которого відживають народи і приходять опять до гаразду і сили — є саме просьвіченіє, то уже всякий знає. За просьвіченієм довжен і наш малоруський народ прийти колись єще до своєї долі і осягнути в людськім мірі своє призначенє.. Кождий народ говорить своїм язиком, кожда галуза на племеннім дереві є народом, кождий варід і язик уважати належить за неділежну цілість, хоч би на ній замічати було ще иньшії вітки і гилечки. Такий то вам і той наш малоруський народ. Зріс він собі на свою питомену стать, як кождий иньший; єго такого виховало время, і уже єму зрости ся з яким небудь иньшим народом не зможно. З єго особним розвоєм розвив ся і єго язик — самостатно, а з того єго питоменного язика має розвити ся єго письменная словесность, на которій єму належить подати просьвіченіє. Се є головна гадка, на якій основує ся наше діло. Ми загадали видавати письмо для образованя руського народнього язика в письменности, котора повинна як найблизша бути живому народньому слову..."

В осібних статях редакція обіцювала виложити, в який спосіб гадає осягнути свою ціль. Се треба було тим конечніще зробити, бо не вважаючи на своє умірковане вона в старшім поколїню викликала була вправді затаєне, але тим більше невдоволенє. Що прихильники засади „руський конар, то одна галуза" не могли симпатизувати з новими гадками, се кождий розуміє, хто собі пригадає, в якою погордою „отаман Погодинської кольонії" Денис Зубрицький дивив ся на народ, народню бесїду і просьвіту. Але не меньше невдоволені були й апостоли „тверезої науковости", як каже Дідицький, які виробляючи малоруський науковий язик

зробили з нього дивоглядну мішанину, де всьо було окрім „твере-зости“ та „науковости“. Проти обох сих кружків звернені були опублїковані в першім річнику Вечерниць одна за другою статї: „Народ і словесность“, „Руський язик“, „Небувальщина тай невидальщина“, „Гадки ученого о руській словесности“, де з тим запасом наукового образованя, на який могла здобути ся тодїшня галицька молодїж, доказувано самостійність малоруського язика в родинї язиків славянських і конечність розвивати відроджене письменство малоруського народа в язицї малоруського мужика. Хоч без великої оріґінальности, але з тим більшою іронїєю написана статя „Руський язик“, де автор боронить самостійність руського народнього язика від польського і великоруського словами „Розправи о южноруськім язицї“ Якова Головацького, який сам від давна вже вирік ся був своїх народнїх переконань і тепер у часах Вечерниць належав до заввятих противників малоруської самостійности, хоч, як усї противники народа, крив ся зі своїми гадками і навіть писав українофільські листи до петербурської Основи. Свої змаганя старали ся зрештою Вечерницї навязати до традицій Маркіянових, надїючись таким способом, а також і уміркованем своїм позискати собі здоровіщу частину осьвіченої руської публїки. Се їм по части удало ся, коли судити по числї передплатників, яких вони мали в першім роцї коло 900.

Певне, що ті лїтературно-язикові статї мали також вплив і на молодїж і причинили ся до виясненя лїтературних відносин Русинів до польського і великоруського народа. Але самі собою вони не могли би були зробити того перевороту в переконанях молодшого поколїня, який відвернув його від поглядів поколїня старшого і виробив із нього в короткім часї відрубну партію. Не було в них тої глибокої оріґінальности, того огню, що пориває за собою і своєю внутрішною силою ломить вкорінені старі погляди і на місцї їх ставить нові ідеї. „Нам треба писати по народньому, по мужицьки, бо ми мужицький народ“, була головна гадка сих статей. Не вважаючи на Маркіянову дїяльність, анї на те, що гадка ся не була зовсїм нова, нас молодих людий вона зразу дуже здивувала. Писати по мужицьки? Яке нам дїло було до мужиків? Кождий знав, що між иньшими людьми є на сьвітї також мужики, кождий бачив їх що-дня, але що він мав спільного з ними? Положенє мужика і по знесеню панщини не багато поправило ся, його соціяльне і полїтичне упослїдженє робило на нас таке саме вра-

жінє, як і на наших батьків. Ми бачили, як мужик у нїмій покорі хилив ся перед кождим чоловіком із „вищого“ стану; ми знали, що ми паничі, бо так називав нас мужик; ми надїяли ся, що й самі колись будемо „ксьондзами“ або панами і мужик і перед нами буде в покорі хилити ся; ми були переконані, що так воно мусить і повинно бути. Нїхто доси не казав нам нїчого иньшого.

Правда, в наших руках були видані недавно поезії Федьковича, що швидко став найпопулярнїщим галицьким поетом. Може то особливо ми, молоді, дуже полюбили його задля того, що він, хоч слабо і несьміливо, вдарив у симпатичну, живу струну, що його устами перший раз заговорив до нас чоловік, якого серце „сардаком ся крило, під бланев ся кохало, під ременем било.“ Сердечним, тужливим голосом скаржив ся він на недолю, на тяжкі обставини житя що не дають йому як слїд жити, за тїсні на його серце і душу. Але в його поезіях пробивала ся більш індівідуальна недоля поета; а там, де він відкривав перед нашими очима картини народнього житя, картини ті тримали ся в тїсних рамках жовнярських злиднїв і слабо звязані були з загальним положенєм народа. Тому-то й не зробив він глубшого впливу і так само як Вечерницї не годен був викликати перевороту.

Переворот у поглядах молодїжи зробив аж могучий талант Шевченка. Тепер і гадки Вечерниць не показали ся нам дивними, і Федьковичеві піснї ми побачили в правдивім сьвітлї. Внутрішний неспокій, інстинктове невдоволенє зникло як роса перед сонцем. Новий, нечуваний сьвіт отворив ся нам із „Кобзаря“ і молоде, сьвіже, незопсоване серце від разу полюбило його. Зовсїм инакшим показав ся нам тепер мужик. Погорджений і зневажаний до недавна він нараз підніс ся на висоту народнього ідеалу і став в очах молодїжи нїмим, довготерпливим мучеником, якого всї били, катували, надуживали, а який своєю довговіковою боротьбою за свободу, за віру і правду уратував перед судом історії честь українського імени. Не мужик нам, а ми мужикови повинні були служити, не мужик, а ми заслугували на погорду і зневагу.

Чого ми так довго не знали сеї великої правди і замісь під мужицькою стріхою шукали свого народа в давних розвалинах князївських замків, між боярами та владиками, між усякими Владимірами, Игорями та Данилами? Бо так нас учило старше поколїнє і його лїтература. І ми почули глубоку ненависть до всїх тих

людий і книжок, що наш розум кормили такими гадками. Читаючи Шевченкові поезії, нам тепер хиба те було дивно, як ми могли від разу не пізнати ся на нашій дотеперішній літературі і брати за поважні літературні роботи те, що не варто було шматка того паперу, на якім було надруковане...

Все наше дотеперішне поведене видало ся нам якимось великим народним гріхом, якого не можна инакше відкупити, як лиш безмежною любовю до того скривдженого мужицького народа. Щирість молодих душ, які так швидко і міцно прилипли до нової правди, показувала, який здоровий і неспожитий іще цілий наш нарід. Без проводу, без науки, в глухім занедбанім кінчику руської землї молодіж розбуджена голосною кобзою поета встигла прорвати грубу греблю схолястичного неуцтва і пробрати ся в атмосферу якогось ширшого, людського житя, хоч троха похожого на житє европейське, яке до руської дитини в Галичинї майже ніколи не доходило і про яке ніхто у нас не мав найменьшого понятя.

Шевченко для тодішнього поколїня був не тільки великим поетом, але й історикою, із якого всї вчились своєї історії. А мав він тим більший вплив, бо рідко де можна було його дістати. Надрукованих поезій було лише стілько, що в Вечерницях. Решту кождий мусів переписувати собі з присланих зі Львова відписів. Де-не-де лише видко було петербурські передруки з Кобзаря. Коли з'явив ся був 1863 чи 64 року в Станїславі один екземпляр „Гайдамаків“, присланий одному школяреви якимсь добрим чоловіком зі Львова, то його за пару день майже на шматки рознесли. Всїм годї було дати нараз прочитати і за властителем тягнув ся все по школї цїлий рій хлопців, яким він на голос мусів читати цїлу поему, поки не охрип. Потому виривав йому другий книжчину з рук, і на корідорі в ґімназії, або на вулици, або де будь, зачинав читати далї... Всїх голосна Муза великого поета як клїщами тягла до себе і всї ми тодї поробили ся горячими хлопоманами. Аж дивно згадати, як одна ґазета і кілька книжочок у короткім часї перевернули весь наш сьвітогляд до гори ногами і зробили формальну революцію в наших головах.

Точного наукового корму молодїжи нї звідки було брати. Наукових книжок тодї і на лїкарство не знайшов би нїхто. Кормилась отже молодїж переважно поезією і белетристикою, оповіданями Федьковича, Вовчка і Квітки, яких одначе також досить тяжко

було дістати. Лиш часом дістав ся декому то який том Записок о Южной Руси, то яка книжка Основи, то Маркевича Історія Малороссіи, то Костомарова Богданъ Хмельницкій. Найщасливішою в сьому огляді була ще ґімназія Самбірська і Перемишль. Решта молодіжи мусїла помагати собі то переписуваними історичними думами, то фраґментарними виписами з якої будь книжки про українську історію. Та молодіж помагала собі як могла. Не так у холодних наукових розправах, як більше в пориваючих серце і фантазію поетичних творах шукала і знаходила вона заспокоєне своїх духових потреб. Українські оповіданя показували їй теперішній мужицький сьвіт і то до сліз поривали описуючи злиденне житє робучого чоловіка, то чаром напоювали малюючи ідиллію сільського житя. А історичні думи, а особливо Шевченкові поезиї майже живими клали перед її очи героїв козацьких, що бороли ся за свободу свого народа, терпіли і умирали за нього. І всї сї книжки, із мужиками і козаками, із ідилліями і глубокою журбою, із веселим сьміхом і гіркими сльозами, із бренькотом шабель і потоками крови зливали ся в її душі в один хаотичний образ і перемішували ся так, що нічого виразного не можна було в них розпізнати. Але цїлий той хаос преспокійно уживав ся в молодих головах. Він був сам у собі самостійним сьвітом, повним пишних іллюзій, поетичної краси і як раз відповідав настроєви молодіжи, яка так липне до всього, що через свою неясність лишає вільний простір фантазії, чого розумом не можна зрозуміти, а хиба лиш серцем відчути.

Одно лиш було ясне молодіжи: що всї дотеперішні змаганя галицькі для освободженя народа не робили ся так як треба, бо не було нікого, хто-б у ті змаганя кинув здорову гадку, хто-б тлїючу в душах щирих людий искру любови розпалив і загрів до щирої громадської роботи... Аж Шевченко показав ту дорогу, якою мож дійти до народньої свободи. І молодіж, зрозумівши серцем ту дорогу, посьвятить себе совісній працї народнього освободженя і просьвітою і патріотичними змаганями підойме нарід із погибелї. Вона почувала ся до сил — перебороти усї трудности, які стояли їй на дорозї і на всї перешкоди відповідала енерґічними словами: „Дамо собі раду, як схочемо дати“.

І як поезією кормила своє серце і свої ідеали, так і поезією відзивалась до сьвіта, говорила до себе і до других. Поетичними

словами вона й дала відповідь Шевченкови устами Климковича, який вірнїсінько представив у піснї „На вічну память Тарасови“ душевний настрій і полїтичну исповідь галицької молодїжи, що виливала ся лише в загальних чутях і ще не вспіла виробити ся в ясно сформуловану проґраму. Пісня ся була свого часу дуже популярна і цїнилась майже на рівнї з поезіями Шевченка. Усї майже знали її на память і деклямували, бо всї знаходили в нїй вірний образ того, що самі гадали. Тому я й подам важнїйші уступи з неї, хоч може сього не повинно бути:

Сходило сонце, заходило:
Воно не гріло, не сьвітило, —
Його не бачили у нас...
Явив ся віщий наш Тарас
І бач! заплакана родина
Всьміхнула ся у перший раз,
І нинї стало жити в нас:
В умі засьяло, бєть ся в груди, —
Є гадка, є серце, є люди!

Як сам нарід винен свому горю, бо сам віддав ся ворогам на поталу, самі люди відцурались свого роду, ті Москвою повернулись, ті Ляхами стали, так сам він і зможе піднести ся зі свого упадку, коли полюбить свободу, яку кождий може досягнути, хто її щиро бажає, коли пробудить ся з довгого сну. А коли нарід стане свобідний, то чия се заслуга? А вже-ж Шевченкова.

Твоя отсе, наш Тарасе,
Твоя отсе слава!
За се-ж тебе вся родина
Батеньком назвала;
За се-ж колись твоя слава
Піде на край сьвіта,
Що ти збавив од затрати
Свій люд, свої дїти,
Що сиріток розійдущих
Зібрав у громаду,
Що ми таки свому лиху
Дамо колись раду...

Дамо йому раду, дамо — хоть би всюди,
На сьвіті, край сьвіта знїкчемніли люди,
Здоптали всю правду, зрекли ся свободи;
Дамо йому раду, — хотя-б всї народи
Невольні на вольних хотїли вставати;
Дамо йому раду — як схочемо дати!
Хиба що остатнїй із руського люду
Одцуравсь роду і правду забуде,
Забуде одвічний завіт України, —
Тодї хай загине — хай люд той загине,
Слїду не оставить... хай звалять ся гори,
Днїпро нехай висхне, і виступить море,
Й затопить ті люди — бездушні потвори!
Но доки на горах, край моря і в полї
Народ наш великий, пропащий без долї
Живе-проживає милуючи правду —
Дамо собі раду, дамо собі раду!
І — з попелу фенїкс — з тієї руїни
Таки ще воскресне доля України!

І як би того жару, який підсипувала під молоді душі Шевченкова муза, ще було за мало і наш Федькович став обертати ся до молодїжи з патріотичними зазивами. Під впливом Шевченка розвив ся й його поетичний талант, став більше сьвідомий і розширив свій поетичний виднокруг. Поезії, які він написав тепер, в часї Вечерниць і початків народнього руху в Галичинї, найкращі, які коли-будь вийшли з під його пера. З щирою симпатією молодїж читала його рукописні і друковані поеми, з гордощами називала його галицьким Шевченком, своїм дорогим Кобзарем. Не стояв він так високо над нею як Шевченко, бо й сам він як і вона називав його своїм „Татом"; але й він був немалий талант, показав, що й наш маленький куток годен породити правдивих поетів і тим підіймав нас у наших власних очах. Тому то й він знаходив у молодїжи щирий відгомін, коли співав:

Доки маю сьвітом нудить,
Доки маю люди гудить,
Доки маю дожидати,
Заки Галич зможе встати?

Тай чи встане, чи не встане?
Лїпше сам я рано встану,
А сповївшись щиро Богу,
Займу воли круторогі,
Тай з'орю гори, долину,
З'орю свою Буковину,
Як наш Тарас, як мій Тато
Научив мене орати;
І віру, любов, надію
Буковинов скрізь посїю.

VI.

Та оживлений народнїй рух, переданий з України Галичинї, і розуміє ся, головно Тарас Шевченко не лиш показав молодшому поколїню галицькому спосіб, як брати ся до освободженя народа, не лиш підніс його в власних очах і з інстінктивого потягу до народа зробив зближенє більше сьвідоме, але й у прикладї до галицьких відносин підніс значінє і внутрішню вартість народнїх руських змагань. Передовсїм у відношеню до Поляків. Не без підстави закидували доси Поляки галицько-руським патріотам культурну низшість їх полїтичних ідеалів, вузкоглядність і убожество їх лїтератури. І хоча те згірдне відношенє наших противників різко кололо нас у серце й будило лиш більшу неприязнь до них, то все таки нікуди було правди дїти, факт лишав ся фактом, хоч як був гіркий. Тепер наше положенє морально сильно піднесло ся. Не лиш вони одні вміли проливати кров за народню свободу. Проливали й ми її і більше як вони і за кращі як їх ідеали. Тепер мали і ми ґеніяльних письменників і поетів, що не лиш згадували про нашу колишню славу, про наші кріваві борби за самостійність народа, але й ті славні спомини навязували до живих питань теперішности, загрівали до дальшої борби за правду і волю і чаруючими красками малювали недалеку щасливу будущину народа, яку виборoти мали власне ми. Не лиш рівними, але далеко висшими

чули ми себе тепер над Поляками і їх ніби-то демократичними змаганями.

„Що-ж ви на все те скажете, вельможні пани Ляхи?“ запитував їх у Вечерницях 1863 року головний представитель тодішньої молодїжи, Грицько Будеволя. „Чи все-ж вам таким сьмішним здаватиметь ся, коли-б ми замісь Міцкевичевих шляхоцьких епопей слухали сумних Тарасових дум? А коли так, то ми собі міркуємо, що той ваш сьміх не йде вам із серця, не походить із радощів, а трохи гіркий мусить бути. Ви бо видите, що вже не довго устоїть ся ваша брехня на нашій землї проти сьвятої, непорочної правди; ви міркуєте, що коли ми витаємо в наших семях праведного нашого батька-пророка Тараса, то вже не снять ся нам ніякі московські цяцьки, не бажаємо добра для себе в ніякому поганому деспотизмі, хоч би се був і сусїдньо-славянський, а бажаємо волї, ще кращої від вас, кращої по правдї, бо не хочемо дурити сьвіт, що ось ми буцїм спокохали свободу, а душимо бідного брата, де но гаразд вдасть ся; ви вже вбачаєте, що робота нашої рідної України — се не робота для якого поганого вконтентованя (як у вас панства!), а для цїлого сьвіту... Тїште ся, доки ще у вас снаги на нашій земли і величайте ся і вашим всесьвітним мучеництвом і народолюбством і волею; бо незабаром, коли ту сьвяту ідею, для якої посьвятив Тарас і свою душу і своє житє, порозуміє у нас всяка людина, як до тепер порозуміли її наші молодята, — то й тїшити ся вже не буде гаразд чим; і дасть Господь, зі Львова який одинокий пустельник занесе до Варшави недобру вість, що „literacka czynność u nas żadna“, як то тепер Tygodnik-ови Illustrow-аному ваші братя з рідної нашої України дописують! Пишіть іще й про нашого батька, що се „Гайдамака“, „піяк“ і чорт-зна-що, бо коли, як ш. Горжалчиньский каже, „cały świat uczci wieśniaka-poetę“, тодї вже не буде сему пора... А як ви може схочете на те доводів, то ми вам на тепер скажемо тільки одно. Зробіть ласку, витолкуйте нам, яким чудом стало ся, що ми, молодята, не знать звідки так щиро приголубили безсмертного Тараса, що піддали ся під його закони, що огласили ся за його дітий, що спізнали тілько в однім наше спасїня т. є в щирій роботї для добра нашого бідного народу? Нї не чули ми за се анї словечка дома, анї словечка в школї, а підшептачів ніяких до нас Тарас не висилав, щоб нам про нього і про нашу сьвяту правду говорили. А від чого-ж се стало ся? Знаємо, ви зараз готові

з відповідею, що „młodzież olśniona kozackiemi dumkami marzy o samoistnej Rusi“, як то вже у ваших ґазетах написали. Як то вам усе кумедно здаєть ся! Чому не роздивите ся ліпше, чому не прочитаєте з більшою увагою Тарасові пісні? Там ви знайшли-б такі слова, що: „козацька Україна на віки, на віки заснула,“ що: „козацтво не вернетця“ і иньше. А як би до того ще заглянули до нашого Куліша, то й таке там прочитали-б: „Анї козацтво, анї гетьманство нас тепер не вдовольнило-б, а громадські порядки осьвітою добувають ся“, що „наша доля не позад нас, а перед нами, ясна як сонце, аби ми тілько її всею громадою дослугували ся.“ От видите і ся ваша думка — чиста брехня! — Пождіть, ми скажемо вам властиву причину тої появи. Ото сам Бог дунув животворним духом в наші молоді душі, щоб ми спізнали в Тарасї нашого народнього мученика, пророка і добродія, — ото він сам наказав, щоб ми вступили на ту дорогу, котру він Тарасовими устами для нашого народу назначив; ото він сам нам натякнув, щоб ми в Тарасовім співі почули запізнану нашу народню правду, в його голосї почули голос замогильний наших старих батьків. Ось вам властива причина...“

Тай борба Поляків за їх нниму свободу народню показала ся тепер молодому поколїню в зовсїм иньшім сьвітлї. Становище, з якого публїцистика руської молодїжи тепер стала дивити ся на ту нещасну революцію, дуже понизило моральну високість бутних польських революціонерів в очах кождого чесно мислячого чоловіка. Бо не за свободу свого народа, а за пановане над другим, руським народом, Польща тепер проливала кров. Молоде поколїнє руське мало в особі Ксенофонта Климковича дуже розумного і ясно мислячого публїциста, який безперечно належав до найздібнїщих публїцистів у Галичинї без ріжницї народности. Він то й пояснив у Метї 1863 року становище Русинів до польського повстаня в статї „Становище Руси супроти лядсько-московської борби“. Вийшовши з того, що польська ворохобня знайшла собі великі симпатії в Европі, він каже:

„Нам треба перше всього пояснити, поза-кілько сей вирок, що в теперішному лядсько-московському спорі правда по сторонї Ляхів, єсть справедливий. Придивившн ся до нього близько, не можна нїяким способом безусловно йому притакнути, а тодї вже зовсїм нї, як би показало ся, що публична европейська опінія представляла собі в сьому питаню лиш одних Ляхів яко народ бажа-

ючий для себе волї і лиш одних Москалїв яко народ, чи яко правительство, котре душить волю одних тільки Ляхів. Як би се так, що тут заходила-б справа між двома народами славянськими, лядським і московським, із котрих перший бажає свободи, а другий топче свободу, тодї й не трудно-б рішити, по чиїй сторонї правда. Видить ся нам, що тодї не знайшлось би народу в Славянщинї, котрий не вступивсь би за обидженого слабшого брата. Но дїло не те. Лядсько-московський спір не єсть справа двох народів, страждущого і гноблящого; єсть то спір двох ґеґемонів славянських над третим братним народом. Один з тих ґеґемонів, силою дущий, переміг було давно ґеґемона слабшого, володївшого над людом третим і панує однаким побитом над знївеченим ґеґемоном і над його гельотом. Знївеченому ґеґемонови надоїла вже його гельотська доля; він рветь ся за волею так само, як колись то від його рвав ся неволений через нього народ руський. Отсе єсть гранична точка, до которої сягають іще симпатії славянських народів для знївеченого ґеґемона, а навіть симпатії колишнього його невольника. Но Ляхи переступають сю граничну точку; борючи ся за свою волю обявляють вони, що для них нїчого не значить воля без панованя і що границї їх панства мусять сягати по за край того люду, котрий колись то всїма силами зо своїми панами боров ся, а з котрим вони до нинїшнього дня не хотять помиритись. Се коротка, но вірна характеристика лядсько-московського спору: єсть він зовсїм ґеґемонської натури...“

Здираючи таким способом облудну маску свободи з лиця польської революції молодше поколїнє руське мусїло схарактеризувати відношенє свого народа до обох братнїх народів славянських і вияснити, о скільки се було можливе при сїй спосібности, свою національно-полїтичну проґраму. Се й зробив автор у дальших уступах своєї статї. Яка-ж діяльність руського народа серед сих обставин? питаєть ся він і відповідає, що вона лежить у скромнїщих границях. „Хіснувати зі всїх спосібностей, які народови подає його теперішне положенє полїтичне в цїли дальшого народньо-полїтичного розвою, працювати невтомно над просьвітою цїлого гурту народнього, щоби відзискати опять із самого народнього кореня ту силу, котора через відступленє його вищої верстви затеряла ся, то єсть сама переднїйша й головна задача тих людий, которі сей народ і його діяльність репрезентують; а той обовязок вкладає на них загально-людський поступ і людська осьвіта, которими вони

гурт свого народу випередили. Найменьше-ж може бути задачею сих заступників народних, думати вже нинї о відбудованю якої політичної особности, або навіть, слїдуючи за приміром лядської акцийної партії, брати ся обіруч за таке дїло, не знаючи, що на те скаже народ, або й знаючи, що народ тому противен. Виконати совісно задачу теперішности, а не брати ся до дїл призначених до сповненя часам будущим, то єсть головне правило, которе поступова часть руського народу нїколи з очей не спускає. Сего жадає від неї сьвідомість реального патріотизму, который один зберегає народи від таких нещасливих подій, які від цїлого майже столїтя навіщають народ польський, а приспоряє народам щасливійщу долю."

„На якім же праві," каже автор далї, „опирають Ляхи й Москалї свої претенсії до руського народа? Обоє опирають їх на двоякім праві, природнім і историчнім... Ляхи яко народ не мають до Русинів яко до народу так само як і вони самостійного, нїякого природного права. Їх претенсії єсть чиста напасть... О историчному праві Польщі яко держави не може бути й гадки, бо Польща яко держава вже нинї не существує на сьвітї. І Москалї яко народ не мають того природного права до Руси, що до Архангельської або якої небудь иньшої ґубернії, де живе народ московський..."

„Від усїх прочих в тім спорі не замотаних людів славянських ожидати належить найбезсторонньйшої справедливости в оцїненю природних прав народу руського і його справедливого опору проти геґемонїчних претенсій до него народів лядського й московського. Кілько ті оба народи своїми несправедливими претенсіями від найдавнїщих часів завинили, сего вичисляти не будемо; була би то дуже невдячна праця, котру й так уже публїцисти сих обох народів, уважаючи нас Русинів яко свою власність, а кривду, котору ми то від одного то від другого поносимо, неначе їх людови висьвідчену, аж надто ясно висьвітили. Хто хоче знати, чим проти руського народу завинили Ляхи, нехай тільки читає собі письма публїцистів московських і на відворот. Лядська журналїстика аж так далеко загоняєть ся, що навіть деяке добро, за часів московського panованя Русинам висьвідчене, як н. пр. знївечене унії, в темнім сьвітлї для того тільки представляє, що тим знївечена вікова, хоч і недокінчена робота з часів лядського над Русею панованя; а ворохобний уряд лядський єсть навіть на стільки наївний, що в своїх відозвах, завзиваючих Русинів до удїлу в те-

перішнім повстаню, виступає з обіцянкою, що унія назад поверне ся!...“

„О руськім народї скажемо лиш тілько, що він... не тільки що змоги, але й ніякої охоти до відбудованя Польщі в історичних границях не має, хоч відбудованю її в природних границях, т. є як далеко польський люд сягає, противен не був би. Сей стосунок руського народу до задуманого Ляхами відбудованя Польщі конечно би їм узглядняти і свої геґемонїчні претенсії, хоч се їм і дуже прикро прийшлось би, зовсім раз на завше пожертвувати. Тодї тілько зискають вони опять для свого патріотизма реальну підставу, тодї тілько вони увидять усю величину працї, до якої їм ще взяти ся треба. Що й як вони тодї робити повинні, сього обясняти їм не будемо. Зробимо тілько сю примітку, що найлїпше було-б їм ступити на сю саму дорогу, на которій Русини їх уже кількома гонами випередили, т. є взяти ся в першу за просьвіту свого люду, зискати його довіре і таким побитом вирівнати сю пропасть, яка роздерла народ лядський так, що нема сьому приміру на всю Славянщину, — пропасть між шляхтичем і хлопом. Тую пропасть становить ненависть; ненависть єсть скуток — глядїть за його причинами! Друге єсть: не дати себе знїмчити в Познанщинї, розбуджаючи в людї, як роблять Чехи, скрізьньою просьвітою самовіжу народню, а буде то вдячнїйша праця, як забажане зляшене Руси...“

„Московське абсолютичне правительство своїм поступуванем проти руської народности доведе дїло, не дай Боже, туди, куди довела Польща: до борби народньої, одному й другому на погибель. Нехай Москалям не здаєть ся, що руська народність занадто ослабіла, щоб коли будь прийти могла до якогось значіня в мирі полїтичнім і що памятні слова чеського патріота Гавлїчка о потребі для людів славянських такої держави як Австрія єсть пуста фраза. Австрія е с т ь — і треба тільки одного зоркого полїтика, котрий, уторопавши її славянське посланництво, зумів би похіснувати ся національним прінціпом, піднесеним нинї між Славянами до найвищого значіня, похіснувати ся федераційно-автономними засадами людів славянських, ...щоби в наручну пору зробити з Австрії сю осередню точку для Славянщини, яку московське правительство для славянських народів знайти не вміє на востоцї. Ся пора нагодилась би може при першім зворушеню руського народу, яке при тенденцийнім гнобленю його народности на великий розмір

закипіти й прочих Славян проти Росії заворушити могло би; а тоді лиш і треба докинути на вагу Славянщини тих 15 міліонів руського люду, щоб їй можна, з виглядом на успіх, стануги до борби проти сіверного геґемона... Одною з причин лядсько-московської борби... єсть власне та околичність, що питане руської народности в Росії до нинішнього дня не рішено. Як би московське правительство не приймало собі за задачу омоскалене Руси, то нічого-б сьому було її лякати ся. Но тому, що воно сеї задачі держить ся й ніколи її покинути не хоче, видить ся народ руський природним ворогом, готовим кождої хвилї до союза з Ляхами. Таке предположене єсть зовсім мильне, бо вороже становище Руси буде тільки наслїдком московського поступованя, опертого на тім мильнім предположеню..."

„Не знаємо напевно, коли й яким способом розвяжеть ся се питане руське, але й не буде то пуста вичванка, коли скажемо, що розвязка сего питаня, яким небудь способом вона не наступила-б, принесе великі наслїдки для всеї Славянщини. Руський народ єсть і тепер причиною великих подій в Славянщинї, іменно причиною борби двох народів, которі досі бють ся над тим, кому з них доведеть ся, оперши ся на силї руського народу, заняти геґемонїчне становище між Славянами. Мислящя часть руського народу, знаючи хорошо його стосунок до сторін спорящих і стосунок тих сторін між собою, придивляєть ся супокійно тій борбі, в которій він зовсїм не завинив, анї навіть їй запобігти не міг би. Ляхи й Москалї бють ся без відомости Русинів, которих не признають обоє. Який небудь конець візьме теперішня борба, то неприготованими він нас не застане. Но поки-що не бачимо ще нїякої потреби участвувати в плянах революцийних, все одно лядських чи европейських, або бавити ся ідеалом якоїсь нової полїтичної системи на свій щот власний. Поки-що ми, Русини, бачимо перед собою велику працю около народньої просьвіти і оддаємось їй в такій мірі, яку при теперішній системі правленя в тих двох державах, которим судьба нас підчинила, для себе находимо, но памятаємо завше й на те, що наше місце зайве, що наша доля не з-заду нас, но перед нами, і що ми тодї аж доберем ся до неї, як займем своє місце в сем'ї славянській."

Скоро отже, ще, так сказати, в пеленках, серед працї над внутрішною орґанїзацією, над виясненем свого положеня до народа молода народна партія мусїла під впливом історичних і полїтичних обставин ясно і виразно виложити свої державно-полїтичні погляди

на відносини до сусїдних народів славянських. Не можна заперечити, що се було конче потрібне, хоч воно фатальним способом звертало публичну працю більше розвитих людий серед молодїжі на питаня теоретичні, а відвертало від справ практичних, котрі більше як що иньшого могли скріпити молоду партію.

Ще більшу увагу звернули на себе відносини молодої партії до старшого поколїня. Умірковапий тон, що панував у перших часах Вечерниць, не дав ся довго утримати. Ві всїх питанях уже порушених дотеперішними провідниками народа, а також і в справах, які приносив із собою дальший розвиток публичного житя у нас і на Українї, чим раз яскравійше стала зазначувати ся ріжниця поглядів, котра тим більше мусїла розширювати ся, бо провідники старшого поколїня вже само істнованє неоднакових із їхнїми поглядів уважали майже непростимим бунтом проти свого авторітету.

Але що-ж було діяти? Під впливом ідей, які знайшли собі приступ з України, під впливом троха близшої знайомости з історією власного народа всї змаганя старшого поколїня видали ся страшенно мізерними і половичними. Половичність показувала ся особливо в головнім питаню, піднесенім старшими провідниками, в питаню обрядовім. Справа очищеня грецького обряду від латинських примішок мала не тілько виключно церковне, але й народно-полїтичне значінє. Очищуючи обряд провідники старшої інтелїґенції хотїли тим самим очистити нарід від примішок польського впливу і вернути йому колишню чисто-руську вдачу. Але хотївши се зробити, — хибаж доста було очистити обряд? Хибаж сама унїя не була найтяжшим слїдом польсько-єзуїтського впливу? Аджеж не за унїю робив нарід український свої революциї, не за унїю бороли ся церковні брацтва православні на Українї і в Галичинї, не за унїю борола ся хоч би й сама Ставропіґія львівська. Навпаки, — кров руська проливала ся не за, але проти унії, і в тій борбі проти унії а за віру православну Галичина поставила таких знаменитих борців, як Йов Борецький і иньші. Молодїж не дивила ся на церковні традиції і переконаня теперішного галицького попівства, наскрізь униятські, але брала річ зі становища патріотичного і з сего становища питала: чому-ж не потягнути консеквенцій, які сама історія піддає руському патріотови, і взявши ся до рішучого освободженя народа руського з під польського впливу не кинути всю унїю і не вернути до віри православної?

Гадка ся була така природна, і так напрошувала ся сама собою, що знайшла навіть по части вираз у поетичній літературі. Між тим, що мало вернути народови батьківську волю і славу, було також і повернене Галичини до православної віри. Федькович надіяв ся, що вернеть ся вона до Галичини з Буковини. В віршику „до Олекси Чернявського, що збудував міст на Черемши в Ростоках“ пише він:

Мости, брате Олексику,
Мости ти мій друже,
Єднай нашу Буковину
З Червоною Русев!
Най Черемош запінений
І чорний і білий,
Із братію, із руською,
Нас більше не ділить.
Най возьмем ся однов силов
До одноï справи:
Добувати батьківськоï
І волï і слави.
Най загостить з того боку
На наше подвіря
Руська щирість, а від нас знов
Православна віра
Най вернеть ся в Галичину,
Най засьвітить ясно,
Щоб римського Антихриста
Туманища згасли,
І знов правда повернула
На тамтой бік в гостï —
Все по твоïм, пане брате,
По тисовім мостï.“ (Вечерницï 1863, Ч. 14.)

А в поемі „Новобранчик“ автор жалує смерти нещасливого вояка-Русина, бо він не побачить, як незабавки вернеть ся гаразд і свобода на руську землю, як „у Львові на церкові по Ляхах задзвонять і поклоня-сь Господеви до Єрусалиму.“ Але сï православні симпатиï швидко розвіяли ся, коли галицька молодіж побачила, як православне духовенство на Украïнї з ненавистю стало на поперек народнього руху і народньоï просьвіти. Від го-

лосів, що доходили з України, від кореспонденцій напечатаних у Вечерницях і Меті 1863 року бурило ся серце кождого патріота. Не лише православні семінарії замісь щирих слуг Христових і народнїх патріотів виховували самих пявок і кровопивців народних, але саме православне начальство духовне, сам митрополит київський, об'їзджаючи епархію, рукою власною розганяв у місточку Мошнї школярів із школи пастирським посохом. Сей же сам митрополїт наказував залежним від нього попам писати доноси на народнїх учителїв, що вони пяничать, ведуть безпутне житє, бунтують селян проти панів; і вислав циркуляр до попів, щоб вони не давали читати хлопцям книжок писаних по українськи і щоб відбирали ті українські книжки, які тільки будуть у селї. І почали православні попи говорити до народа казаня, що книжки писані своєю мовою — єресь, що правдиві книжки пишуть ся тільки по московськи, — а далї почали силою відбирати українські книжечки у хлопців, як у містечку Іванкові, в селї Самгородку і в богатьох иньших. Навіть казаня не позволено говорити по українськи!

Нї, нї, не за таку православну віру боров ся нарід український. Українська православна церква була громадська, народня, демократична, в якій нарід через брацтва церковні сам управляв своїми церковними і народньо-просьвітними дїлами, в якій піп був слугою громади, а митрополїт стояв під надзором брацтв і не сьмів normrвати ся на народнї права. А теперішня, урядова православна віра була такою самою ознакою полїтичного підневоленя народа, як і галицька унія. Чи-ж варт було заходити ся, щоб одно ярмо міняти на друге?

Стало ся отже, як і мусїло стати ся: не могла молодїж симпатизувати з положенем руської церкви в Галичинї, але не могла симпатизувати також з її положенем на Українї. Її запал церковно-патріотичний скоро остиг і мав лиш ту користь, що показав ясно як на долони, що упослїджене народньої церкви в Галичинї і на Українї єсть тільки конечним наслїдком народньо-полїтичного упослїдженя і щоб усунути наслїдки, треба перш усього усунути причину. Коли нарід у своїх питомих руках держати-ме свою полїтичну долю, то потрафить і церковні дїла упорядкувати так як схоче. А підневоленому народови переміна унїї на православіє який зможе принести пожиток? А чи уніятський обряд буде меньше чи більше занечищений, се була при таких обставинах річ зовсїм

другорядної ваги і розпочинати для такої дрібниці великі баталії церковно-політичні стало в очах молодіжи по просту сьмішним. Таким способом критика церковного питаня допровадила молодіж до байдужности в справах церковних. Провідники старшого поколїня, яким питане церковне в тій формі, як вони його поставили, лежало дуже на серці, були з сего дуже незадоволені. Вже те, що молодіж важила ся до справ церковних, де вони вважали себе непогрішними авторітетами, прикладати мірку свого сьвітського розумованя, було в їх очах проступком. Що вона вийшовши з історичного становища почула з початку симпатії до православія як до правдиво-національної віри руського народа, се було другим проступком. Що вона незаспокоївши ся православними симпатіями, які все-ж таки стояли на ґрунті церковнім, сьвітську критику посунула до питаня церковного взагалї і підпорядкувавши його питаню національному спрофанувала церковні справи і байдужно від них відвернула ся, се був третій, ледви чи не найбільший проступок. Незадоволене почало з часом виходити різко на верх, але в спосіб невідповідний для людий поважних, яким уже волос на голові сивів. Коли молодіж львівська хотіла в уніятській церкві відправити службу за Шевченка, консисторія рішучо не позволила на се, бо Шевченко — „шизматик". А коли молодіж узяла ся відправити службу в церкві православній, то один крилошанин ходив до полїції просити, аби відправу заборонити, бо молодіж звертає ся до „шизми", хоч знав добре, що в сїй відправі не було ніякої церковної, лиш народна демонстрація. Сего було ще мало. Проводирі захотїли зовсїм відділити ся від народньої молодіжи. Вона належала так само як і старші до „Руської Бесїди". Доки була надія, що буде можна утримати вплив на неї і відвернути її від демократично-українських симпатій, доки молодіж на Бесїдї лиш танцювала козака та коломийки „побрязкуючи брязкачами", доти старше поколїне терпіло її у себе. Тепер же, коли ті надії показали ся даремними, їй заборонено вступ на Бесїду, хоч давнїще сам голова Бесїди запрошував академіків, сам особисто вишукував їх по домах. Найбільше-ж звернув ся гнів проводирів на Шевченка, головну причину всїх сих „роздорів". Не тільки виділ Бесїди не хотів обходити роковини його смерти декляматорським вечером, але викинув навіть його портрет із Бесїди. І справдї! В заведеню, де надавали тон уніятські крилошани львівської консисторії, не було місця для автора „Гайдамаків" і „Івана Гуса".

Се викидуване портрету повтаряло ся nota bene кілька разів, бо навіть тут проводирі старшого поколїня не вміли бути консеквентними. То раз їм стидно було викидати портрет найбільшого поета руського з Руської Бесїди і тодї вони його знов вішали на стїну; то злість на молоду партію і уніятські антіпатії перемагали почутє народньої гідности і тодї вони знов викидали його...

Лїтературно-полїтичні питаня ще більше заострили відносини між обома руськими партіями. Умірковане поступоване Вечерниць не помогло на довго, бо невирозумілість старшої партії та її неприхильність до всього, що пахло мужицьким духом, не дала довго удержати ся в границях обєктивности. Можна навіть сказати, що та обєктивність тим більшу будила ненависть, бо давала ідеям молодїжи доступ і до старшого поколїня, побільшувала шанси успіху демократичного стремлїня, а тим самим усувала поволи ідеям Зубрицького-Поґодина ґрунт зпід ніг. Але публично годї було що вдїяти. Молодим людям не можна було нїчого закинути, хиба лиш любов для народа. З тим більшою силою розвинула ся отже аґітація тайна, приватна проти стремлїнь молодої партії. Розписувано листи до пренумерантів Вечерниць, аби їх відстрашити від пренумерати, витягано приватні стосунки визначних людий із молодїжи, особливо редакторів. Один із противників нової партії хвалив ся, що він сам один написав сто листів аґітацийних проти Вечерниць; зі Львова старша партія вислала осібного аґента на провінцію, Площанського, який їздив від села до села і аґітував проти нових стремлїнь і їх орґана. Аби скорше доїхати кінця антипатичним „Вечерничникам“, стали їм закидувати, що вони — польонофіли! Закид був дуже сьмішний, бо тим самим польонофілам закидували перед поліцією „шизму“, але він справдї обіцював великі користи, як би знайшов віру в руській публицї. Бо се найтяжчий закид, який можна зробити Русинови.

Розуміє ся, що й молодїж на такі закиди не хотїла дивити ся байдужно. Вечерницї в першій половинї 1863 року перестали виходити, до чого по части причинили ся аґітації старшої партії. Але на їх місце почала виходити того самого року Климковичева „Мета“, яка не лише що до своєї внутрішної вартости стояла далеко висше від Вечерниць, але й заговорила різким, енерґічним, хоч усе таки поважним голосом. Спосіб, як вона заговорила про відносини Русинів до польського і великоруського народа, а який ми навели передше по части, відбирав усїм покутним закидам під-

ставу й імовірність. Тай з цілого її поступуваня можна було заключати, що молода партія не лиш не впала під напором противника, але матеріяльно і морально кріпшала.

Не домашні, галицькі обставини причинили ся одначе до того скріпленя, але розвиток народнього житя на Україні, а властиво несподіване придавлене сього житя через росийський уряд. Українська література, якій галицька молодіж мала завдячити своє духове і моральне піднесене, зістала заборонена. Замісь тихої, культурної праці над народним поступом, просьвітою, українських патріотів може знов як в 40-вих роках чекали переслідуваня і тюрми. Вже й тепер Костомарова за збиране гроший на друк українських книжок виганяли за границю. Україна, яка на своїх плечах винесла була весь тягар борби за народню свободу в попередніх віках, показала ся тепер галицькій патріотичній молодіжи, знов в ідеальнім сьвітлї національної мученицї; нарід, якому під позором освободженя від кріпосного права уряд відбирав останній шматок землї і віддавав польській шляхтї, якому запирав дорогу до просьвіти, видав ся їй засудженим на неминучу погибель.

Кореспонденції з Київа писані під першим вражінєм катастрофи і друковані в Метї, будили глубокий смуток. Що-ж тепер діяти? Як помогти рідній землї в такій недолї? Як не дати упасти рухови, від якого залежала будущина всього народа, а особливо народне жите галицької Руси? Очевидно передовсім тим, що перенїсши народній рух український до Галичини не дасть ся йому загинути, але користаючи з конституцийної свободи подасть українським письменникам можливість продовжати патріотичну роботу. Хоч як тяжке було положене руського народа в Галичині, але полїтична свобода давала бодай можливість борби, можливість упімнути ся за народні права. Поява „Мети“ була почасти переведенєм сеї гадки і почуте, що Галичина таким способом стає ся остатнїм прибіжищем покривджених прав народних, збільшувало моральні сили галицької молодіжи, додавало гарту її надїям. Із пасивного дїяча Галичина ставала активним і хоч почасти сплачувала Україні свій моральний довг.

При сих піднесених почутях тим більше мусів вразити молодіж той холодний, майже злорадний тон, яким старше поколїне говорило про се нещасте української братії. Хиба-ж люди, у яких кожде друге слово говорило про любов до народа, про патріотизм,

так повинні були глянути на факт, що 12 міліонам їх рідних братів заборонено було говорити й писати рідньою мовою? Хиба-ж мали вони яко руські патріоти право бути байдужними, коли найбільшій половині їх народа грозила знов на довгі часи, може на віки духова темнота?

Перед сими гіркими гадками зовсїм щезало те колюче терне, яким старша партія обкидувала дома в Галичинї своє власне молодше поколїнє. Що супроти сего можна було оправдати враженою особистою амбіцією або звичайним легковажним поводженем старших людий до молодших, недосьвідних, то супроти України являло ся очевидним народним злочином. Бо там, а не в Галичинї, лежала будучність народа, і кому байдуже було до нещастя головної части руської землї, тому мусїло бути байдуже до долї всього народа, той не мав для нього нї серця нї любови.

Такими почутями кермувала ся тодї порушена до глубини душі молодїж; такими почутями кермувалась особливо її публїцистика, коли заговорила про сю справу. Звертаючи увагу на придавлене народнього житя на Українї і на його історичну важність, показуючи, як щирий Русин повинен дивити ся на нього, Грицько Будеволя, автор голосного в своїм часї „Письма до Громади“, поміщеного в однім із останнїх випусків Мети за рік 1863, терпкими словами протиставить йому бездарність галицького старшого поколїня, безплодність його заходів коло піддвигненя народа. Сим письмом Будеволї, тодїшнього провідника молодої партії, молодїж рішучо зірвала зі старшим поколїнем і віддїлила ся в окрему партію.

„Чи не видите“, каже автор, „як скрізь по сьвіту бореть ся сліпа власть із добуваючими ся на волю, мов би з під землї, народними правами; як у сьвітї важить ся питане: чи давна тьма, чи вольний дух народний має панувати на землї? Чи не вбачаєте, як у сусїдстві коло нас борють ся оба томителї наші, як Ляхи підняли розпачливо оруже напроти царату? Чи не дочуваєтесь ридаючого голосу від братії нашої? Москаль нас немилосерно катує, славна Україна від Москаля гине... А все се, зміркуйте, домагаєть ся і від нас голосного одізваня: маємо показати, що ми народ вольний і милуючий волю; маємо виявити, що ми не вбачаємо для себе добра нї з Ляхом нї з Москалем, а що в своїй хатї знаємо і свою правду; маємо довести появно цїлому сьвітови, що ми

справді народ великий, знаючий себе, народ, що перелічив свої голови і дозрілий говорити за себе; а так обявившись вижидати супокійно і без ляку хоч би яких перетворів політичних. А заступить усе те один акт, величний, поважний, а то: поміч наша духовна, яку занесемо несправедливо і безвинно від Москаля катованим братям нашим...“

Звертаючи ся до галицького теперішного руху автор питає ся: „Чи появились і в нашій народній жизни хоч би маленькі такі зароди, що невгомонно виробляючись і розвиваючись, обіцювали-б сьвітле будуще?“ і каже: „Гляньмо... Уживаеть ся всяких можливих способів, нераз так мізерних, щоб-то в'єднати собі купку поклонників — найбільш тут турбуєть ся молодіж, — а за їх поміччю щоб добити ся до поваги, звідси прямо до авторітету, а тут уже отверта дорога до достойности (непародньої!)... Щоб ні видумалось від кого небудь, хоч би як невартного та ледачого, друкуєть ся і виходить під назвою нового значного літературного плоду; а так обявившись друком дістає всяка книжка свою похвалу... Кілько то у нас надиблеть ся людий, що їм всяка книжка буде руською, яка-б ні написана славянською буквою; приймають вони і щиро-московські річи, аби тільки не було в них тих ярких московитизмів; хоч у кого витравность добра, той приймає їх і з ними... Видимо, що заводять ся у нас касина, построюють ся театри, виготовлюють ся балї; а спитаймо, чи маємо ми добрий буквар для руської дитини, чи є в нас хоч би одна добра школа сїльська, чи маємо ми такий заклад, де убога молодіж знаходила-б притулок?... Чи не могло-б на тім самім місци, де построюєть ся велика саля для театру, бути кілька теплих хат для вбогої молодїжи?... Ми тїшимо ся і вдовольняємо ся чим небудь: квіт або просьба славянською буквою написані, почуте яке то руське слово з уст хитрого Німця-урядника, становить ся у нас найбільшим щастем; се у нас називаеть ся „Русь підносить ся“. Ми радуємо ся, що у деякій низшій ґімназії традують по руськи, а не прийде нам на думку, що там, на тій руській ґімназії, не почує наш хлопець анї словечка про те: де то ті божі Русини на сьвіті жиють? кілько то їх є? що то з ними діялось? яка була їх доля тай яка надія?... А що дієть ся з сїльськими нашими школами? Чи не по більшій части вони тілько на папері? А як і єсть де яка шкілка, чи не переходить більша половиця часу на писаню ката-

льоґів, що треба відсилати до декана і де там ще, як на науці?...“

„Поглянім на наші інститути і товариства! Яка користь з Народного Дому? чи та, що ще недокінчений? Яке добро з Ставропиґії? чи те, що кілька хлопців навчать ся добре бідувати тай якось там з часом задякувати, тай що вийшов сего року місяцослов? Що-ж наконець касино із своїми вечерами та „прийдіте поклонімо ся“? чи се те огнище, при якому розгрівалось би правдиве і сьвіже житє народне?...“

„Чи представляємо ми, що розділились один від другого особистими користями і інтересами, таке товариство, котре проникнула-б одна поважна орґанїчна мисль, — котре жило-б і працювало б не для себе тілько, но і для дальших поколїнь? Чи діяня наші, що сповняють ся тілько для хвилї і по конечности, мають таку довговічну вартість, що становили-б тверду підставу під нашу будучність і вбезпечняли-б нам наше бутє народнє? Нї!... А чим же єсть така жизнь народня? Єсть то безмовне блуканє по якімсь недоходнім шляху, де ми тілько тодї обзиваємо ся, як нас хто зачепить! І чого-ж то ми блукаючи шукаємо?... Ми шукаємо (нашої народньої) мети, бо ми не знаємо, яка наша мета, не знаємо, де нам іти, до чого нам прямувати!... Ми хочемо, здаєть ся, перенести всю зледащілу западню осьвіту до себе, щоб у нас був свій Париж, свої палати, свої сальони, — щоб за нами, мов за тими ґрафами, походжали льокаї, щоб для наших дам переведено всї романи з французького, кілько їх там нї єсть; — щоб наші дами, вивчившись гарненько перебирати своїми нетиканими, ніжненькими пальчиками по фортепянї, вигравали нам що дня по смачному обідї при чорній каві з Don Juan-a або Rigoletto; — щоб ми забравшись з фамілїєю виїхали до столиці, де власне представляно-б нову з французького на руське переведену комедію, а наші люди, пріючи при роботї, дивились та пальцем показували: „Он дивись, Івасю, новий пан їде“... А дух наш руський, ґенїй наш народний, той, знаете, обдертий, голодний, той в латаній свитинї, що блукає по селах, — чи і він того домагаєть ся? — Оглянім ся: чи тут на сьвятій Руси місце на нові палати, де навкруги тебе розложились неперелїчені убогі хати? чи тут місце на ті шовки та убраня коштовні, де видиш тілько лати, де сам бореш ся з бідою?... Увійдім до сусїдної убогої хати, зазирнім душею в душу нашого селя-

нина; розберім всяке чуте, яке-б у ній ні заворушилось; роздумаймо: від чого се мати, колишучи новонароджене дитя і піснею засипляючи, слізьми заливаєть ся? чому се батько і мати, коли віддають їх сина у рекрути, мов по вмерлому заводять? від чого се в нас при найвеселїщім сьвятї т. є весїлю не радість, а смуток пробиваєть ся? від чого се половиця нашого люду до смерти запиваючись від ледащиці у коршмі гине? від чого се він так недовірчиво на всяке панство споглядає і нікому не виявить ся, хто йому перше свого серця до ґрунту не отворив? Скиньмо луду з очий наших, а споглянім на оце все ясно, щиро, не згорда, а тоді може нам відкриєть ся, що щось незвичайного із тим людом діялось, якісь страшні дії в його память вбились, коли чудний він такий вийшов...“

„Роздумайте: як приймались у нас ті дописї з України, ті щирі слова, що братя наші, виголубивши їх у своїм серцї, до нас засилали? як принялась та остатня допись, що розкрила нам той страшний образ недолї братньої? Розберіть ще раз ті слова, якими вона в сьвіт пущена тай скажіть: чи се голос милуючого брата? Згадайте, як ми пошанували Тараса, того Тараса, що перед ним і вороги поклоняють ся, того Тараса, що певно і для нас співав? Чи не видите, як тут при ваших очах розвелись розсадники нового духа, ті громади молоді, ті цьвіти пахучі, що ви засадили їх у ваших теплицях, а вони де зійшли? Їм було душно в вашому штучному воздусї, вони покохали вольне небо, те небо роскішне, що розпростерлось понад нашими горами, що розложилось понад степом українським. І як же ви думаєте, чи при них, чи при вас будучність?!

„Коли один чоловік, вдовольняючи частим попитуваням молодїжи нашої за українськими книжками, їх до нас спровадив і удав ся в зглядї розпродажі їх до тих то добродіїв (людий старшої партії), негодували вони дуже роботї його, (довідав ся я се з уст самого того чоловіка) і обявили: що найперш треба-б усї ті книжки переробити, передрукувати і аж тоді можна-б їх поміж люди пустити! Правда, вони друкували і дальш дописї з України, навіть і такі, що вольно говорили про всяку біду України, але друкували їх тому, що або тут при їх боцї стояв який молодий чоловік, котрий дивив ся на те, чи вони її надрукують (а звісно, такі люди

боязливі), а як ні, то був би доніс авторам, що тут річ іде з Москалем, — або вони дістали їх на такі руки, що їм відмовити не можна було: так-то надрукувалась і та остатня допись, що коли-б вони самі про неї знали, не діждала ся-б повидіти праведного сьвіту і до суду!

„Скажете може добродії, що ви приймали всяке письмо охочо, яке-б ні попалось в руки від братів наших? А де діла ся допись „Одвіт московським і ляцьким публіцистам Сторожа з-над Дніпра“?... А чому, дальше, вийшла Кулїшева допись напроти московських панславистів но упливі більш як одного року і то тільки частиною? Чи ви може того не вбачали, що тоді, коли прислана вона була до вас, найгорячійша була потреба її надрукувати, було вимагане братньої любови, коли-б яка була?...“

Так отже обставини публичного житя в Галичинї і на Українї присилували народню партію в самих перших хвилях істнованя не лиш ясно виложити свою національно-політичну проґраму в відношеню до великоруського і польського народа, але й у відношеню до старшого поколїня. Се багато причинило ся до того, що нова партія тим сама собі вияснити мусїла свое положене серед ворожих елементів і серед самого народа; виявивши свої цїли і порахувавши ся з своїми силами вона збувала ся великої части своїх дотеперішних іллюзій що до старшого поколїня, що до розвитку народнього житя на Українї і помочи, якої вона звідтам сподївала ся. Показало ся конець-кінцем, що великих надій покладати на яку будь поміч від старшої партії вона не може; що при теперішних обставинах у Росії на нормальну і безперервну звязь і поміч із України не можна рахувати. Навпаки, галицькі Русини мусїли тепер дати поміч Українї, а бодай запротестувати перед сьвітом проти топтаня її народних прав, проти нївеченя її змагань над піднесенем народа. Поміч ту „Письмо до Громади“ пропонувало нести в той спосіб, аби в адресї до уряду австрийського просити його, щоб Австрія в дипльоматичній дорозї звернула увагу уряду росийського на його нельояльне поступуване з українським народом і завізвала його до пошанованя народних прав України. А щоби уже й тепер позискати сили української інтеліґенції для народньої працї, то в другій адресї Письмо пропонувало просити уряд, аби надав вигнаному з Росії Костомарову катедру української історії на львівськім унїверситетї. Молодїж мала ширити ті адреси між руською публїкою і збирати для них підписи.

Лишивши ся отже переважно лиш зі своїми питомими, внутрішними силами молодїж мусїла в теперішній хвили передовсїм оперти ся на себе саму і взяти ся до своєї внутрішної орґанїзациї. Тому то „Письмо до Громади“ Грицька Будеволї, покінчивши рахунки зі старою партією, звертаєть ся в кінцї до самої молодїжи і теплими, щирими словами кличе її до внутрішнього упорядкованя своїх сил і до витревалости в тяжких хвилях народнього житя. „Свою Україну любіть! Любіть її, бо время люте; в останню тяжкую мінуту за неї Господа моліть!“ — кінчить він свій поклик.

VII.

Будеволя знав, що його голос до молодїжи не буде голосом вопіющого в пустинї. Як який знаменитий артист зі своїм інструментом, так умів він поводити ся з молодїжю. Не для того, яко би він був хитрим диплёматом і в холодним вирахованєм умів використувати слабі її сторони й уживати для своїх цїлий. Нї, диплёматичної жилки в нього не було навіть на лїкарство; і може власне для того вплив його на молодїж був тим більший. Не вирахованєм, а ентузїязмом своїм успів він згорнути її коло себе, удїлити їй свого духа і кермувати нею безумовно. Бо й сам він був чоловік молодий, повний молодечої енерґії, молодечого запалу і всею силою своєї чистої душі полюбив він ті ідеали, які навіяла до Галичини Шевченкова поезія і відновлене лїтературно-науково житє на Українї. Так як він сам у тих ідеалах знайшов для себе вихід із тїсного і мертвого галицького житя, як сам побачив у них єдину дорогу для народнього відродженя, так ті ідеали передавав він і молодшому поколїню. Його се заслуга, що вони так швидко стали приймати ся між ним, що тяжку, невдячну роботу над піднесенєм народа і зближенєм інтелїґенциї до нього воно з запалом узяло на себе. Він був властивим посередником між Україною і галицькою молодїжю і він один не вважаючи на розчарованя і невдачі, які задля недоспілости молодїжи спадати мусїли на народню партію, потрафив у своїх руках так довго утримати її справи, поки молодїж не підросла і сама не взяла їх у свої руки.

І як із одного боку Климкович був найлїпший публїцист молодої партії в тих роках, так Будеволя був її найлїпшим орґанїзатором. Без нього ледви чи ідеї демократичні могли-б були так швидко огорнути молодїж. Публїцистика, звісно, призначена була такоже для шириня сих ідей між публїкою, а особливо між молодїжю; але пірвана обставинами в вир державно-полїтичних відносин і питань вона помимо волї віддалювала ся від домашнїх справ, робила ся молодїжи менче зрозумілою і більше говорила до чужих як до своїх. Пропасть, яка задля того конечним способом мусїла-б була зробити ся між молодїжю й її орґанами, заповняв своєю особою Будеволя, так як своєю особою він по части заповняв брак лїтератури і книжок. Він не лиш пояснював молодим студентам у приватних листах значінє порушених у публїцистицї питань і втягав таким способом незвиклі до точного мисленя молоді голови до поважної застанови над публичними справами, але переписував їм Шевченка, історичні думи, подавав короткі перегляди народньої лїтератури, історії і т. д. І не сухі, безбарвні перегляди, якими звикли трактувати студентів у школах, але написані з чутєм, повні поезії, барвінку, зелених верб, місячних ночий і цитатів із Шевченка, які говорили не лиш до розуму, але іще більше до серця. А що говорили щиро, без облуди, то й трафляли завше до серця, і виробили таку високу патріотичну температуру, якої доси певне в Галичинї не було. Хто лиш увійшов у круг її, той не міг усунути ся з під її впливу і мимоволї піддавав ся ідеям, що витворили її. Листи його були отже добрим способом пропаґанди демократичних ідей. Вони то передовсїм приготовляли молодїж до поважної громадської служби, якою мала вернути ся утрачена свобода народа і зачати ся на Українї ера братерської рівности і свободи. Вони вчили лагодити ся до рішучої хвилї, аби, коли настане час великої борби, кождий був на своїм місцї і вмів сповнити свій обовязок. А поки-що вони без перестанку звертали очи молодїжи до простого народа, вчили, що лиш пізнавши той нарід і з'єднавши ся з ним вона зможе відповісти своїм обовязкам.

Не знаю, що більше подивляти, чи ту енерґію, з якою він вів свою пропаґанду, чи той невичерпаний запас чутя, що на всї кінцї Галичини виливав ся не листами, але формальними рукописними брошурами і все таки нїколи не висихав. Той його запал патріотичний виробив собі навіть був осібний поетичний язик, який уділив ся всїм народовцям того часу. Язик сей тепер видав ся би

неприродним і разив би; тоді ніхто не годен був инакше писати. Як чутя молодіжи були високі і не подібні до того, що їх окружало дома, так і бесїда, якою вони виражали ся, не подібна була до бесїди звичайного житя, але наскрізь перейшла поезією і щирою сердечністю.

Тим то ті листи завсїгди трафляли до серця молодіжи, яка його за них любила як рідного брата, ві всїх справах слїпо йшла за ним і на поетичні та сердечні письма відзивала ся такими-ж сердечними словами. „Соловійчику солоденький, твої листочки то так як сьвяте евангеліє у нас. Коли нам лише напишеш, то нас так твої листочки поперестроюють, же годї витримати, і так би чоловік зараз у огонь скочив", пишуть до нього перемиські студенти. „Відгукнувсь Орле до тїсних границь моєї душі — наче би ясна роса впала на зівялу цьвітку! Відгукнувсь — і сильним гомоном розляглось по серці. Вітай же ми, ясна горяча душо руська з своїми радами, науками, з цілов величнов думою своєю! Пригорнусь молодецьким духом до їх, наче лебедь під крила сивого орла, і стану жить в їх новим житєм, думати новою думою"... „Думо нашої ідеї! Побратиме ясних українських душ! Вчителю нового слова віри, надії й любови! Де ти набрав тількі жару, тількі огня, що вічно говориш, вічно вчиш? О величня ця сьвята ідея, ця нарідня гадка! сьвятий цей широкий козацький край, безсмертна ця кровю-слезами облита земля України, коли вона знайшла таких щирих, офірливих, горячо любячих синів!" пише до нього Гайдабура з Самбора. „Друже мій єдиний та сердечний! По довгім, предовгім часї нашої розлуки прибуваю до Тебе, Ти моє Серденько, із сердечними привітами, поздоровленями та щирими козацькими поцїлунками! Витай ми, братчику, витай! Ходи до моєї козацької груди, най Тя до неї притисну, щобись почув, що в нїй горить для Тебе і для нашого бідного а щирого людочку... На нашій плачучій а веселій, зруйнованій а роскішній, проклятій а сьвятій землї... завше і всюди був я при Тобі і з Тобою з серцьом і з душою!... Приглянув ся я козацькій землї та пожитю наших людий. Красна та бідна землиця: тут то наша вітчина, де пшениця, ячмена, і де жита є досить, куди голод не гостить! Живуть, проживають, та гаравд ся мають люди, а чиї? Не свої. Свої? Ах, і не споминати про них! З них годованьцї шинкують кровю — от і годї. Плачуть люди, всюди лихо!..." пише з села колишнїй

його львівський товариш. „Де ся діла наша спадківщина? ховали її старі попи діди, росили слозов-бідов, щоб нам передати, а далї? Перед свойов смертев зійшли ся старі діди (сказав би хто в часї, як семинарію ґенеральну у Львові завели) порадитись, кому сей скарб передати? тай закопали го, а над ним таке списали: „Встань, коли тя полюблять, а нї, то з нами на той сьвіт.“ Таке я си подумав і вже сказав до себе: піду всюдийка, знайду могилу, розкину і буду хоть плакав, сли не змогу відрити його...“ „В Тебе єдного я живу душу побачив. До Тебе ще удаю ся, коли душа чогось так затужить за тов правдов, що її нїгде побачити. Добре не буде у нас братчику, роздиви ся, не буде. Всюда неправда, нещирість, злодїйство; звідкіль правда? Пожию то й сам на лихо злодїйом стану, і дусити-му нарід що аж задушу. Боже! коб де яким сьвітом злетїти на ту Україну а надивитись там на правду, як там люде живуть та як там зерно сіють?...“ пише товариш його, перемиський семінарист Н. з над Сяну...

Загріту такою пропаґандою молодїж легко було злучити до купи і дати їй таку орґанїзацію, щоб поодинокі сили не марнували ся, але в спілцї могли впливати на себе, піддержувати між собою раз розбудженого духа і бути з свого боку дальшими розсадниками народних ідей. Орґанїзацію цю перепровадив Будеволя заснованєм громад зі Львові і на провінції, які між собою і з головною громадою зі Львові стояли в звязи і коло яких ґрупували ся також прихильники народнього дїла, що не входили безпосередно в громади.

Заснованє громади зі Львові було конечним уже задля того, що викинена з Руської Бесїди молодїж потребувала конче якогось спільного огнища, коло якого могла би ґрупувати ся, а не була така численна і матеріяльно сильна, щоб заложити осібне публичне товариство. Але крім того зі Львова, як з осередка публичного житя руського розростав ся рух руський по всїй Галичинї; звідси почалась також вести і пропаґанда народня; тут видавали ся ґазети і книжки; тут сходили ся і звідси розходили ся діячі народнї; звідси вели ся зносини з Україною. Тут отже мусїла заложити ся громада, так сказати, сама собою. Про малу громадку 5 людий ми вже згадували; але вона тодї не мала ще орґанїзації. Аж опісля, коли прийшло до орґанїзації, заложили ся дві громади, одна з сьвітських академіків, друга в семінарії, які йшли з собою

рука в руку і доповнювали себе. Сьвітська громада була в першій половині 60-тих років слабенька, бо сьвітських студентів руських було ще дуже мало; перемагала громада семінарицька. Академіки сходили ся з разу, щоб читати Костомарова „Богдана Хмельницького“. Із тих сходин непорядних виробила ся опісля порядна громада, що вибрала собі війта і виділ громадський, обявила ся народньо-руською, сходила ся часто, радила над тим, що її найбільше дотикало, загадала була видати збірник поезій, повістий і т. д. чисто-народньою мовою під заголовком „Китиця“. Сю громаду шанувала й стара партія, нараджуючи ся з виділом громадським про роздаванє запомоги бідним академікам із фонду Ставропіґійського і часто-густо виповняючи й иньші бажаня громадян. Громадян приймано голосованєм, вони обовязані були робити малі вкладки, які обертали ся на діла громадські, повинні були після громадського рішеня одягати ся по народньому, поступати солїдарно з громадою в важнїщих річах. Приймали до громади всїх Русинів, без огляду на те, якого були переконаня — наколи тільки були людьми „доброї слави“, але виділ громадський був переважно народнїй. Та від тої хвилї, як денунціовано громаду і поліція, обступивши помешканє Сушкевича, шукала ножів, рожнів і Бог знає чого, громада була обережнїйшою в виборі людий, не тому щоб мала які тайні цїли, але тому, аби не бути без потреби нараженою на неприємности. Здаєть ся одначе, що громада не істнувала без перестанку, бо жерела, які я мав під рукою, згадують нераз про завязанє громади; значить, громада то завязувала ся, то розходила ся, коли напр. розходили ся всї її члени безповоротно зі Львова; а натомісь нові люди завязували нову громаду і брали ся далї за дїло там, де попередня громада перестала. Під проводом громади видавали ся всї виданя народньої партії, ґазети, як Вечерницї, Мета, Нива, Руська Читальня і книжки.

На львівський взірець закладали ся також громади провінціяльні, яких переважна цїль лежала в літературнім образованю громадян на народних основах, у науцї народньої історії, літератури з рукописних і друкованих жерел, які досилав Львів, у ширеню і розпродажи видавництв львівської громади, в підтримуваню і ширеню народних ідей, в збираню народних пісень і иньших памятників устної народньої літератури і в убираню по „народньому“. Громади мали звичайне свою хату, касу, що повставала з вкладок громадян і свою бібліотеку, хоч звичайне

дуже невелику. Таким способом заснували ся переважно в 63 році громади в Самборі, Перемишли, Тернополи, Дрогобичи, Бережанах, Станіславі. Самбірська громада завязала ся в 1863 році, але мала багато домашних клопотів і сильно мусїла бороти ся з противними впливами, бо Михайло Качковський, чоловік старшого поколїня і завзятий противник народних ідей, ставив молодій громадї на кождім кроцї великі перешкоди, взявши собі до помочи ще якогось Мійського, професора руського язика в самбірській ґімназиї. То-ж на нього передовсїм жалують ся громада. „Скритість загорнула усї душі, — пише вона при кінцї 63 року, — котрим тілько о те ходить, щоб тїлу свойому за доста вчинити, а об вищім ідеалї їм байдуже. Нижча ґімназія зовсїм під впливом Качковського і... так загибають молоді душі і стають ся орудієм, зачинаючи уже теперки напроти нас враждувати. Нещасна наша доля! Тяжке наше завданє! Но ми не тратимо надії на Бога. Тверда наша воля, котра не дасть де будь нагнутись і котра видержить усї набіги враждебні...“ І справдї, дїла громади скоро поправили ся. Качковський, бажаючи показати руській Самбірській публїцї, що „дух кацапський цїлком серця молодих заняв“, збирав ся дати великий декляматорський вечір, але через помилку переведенє гадки віддав у руки громадян, які тепер йому на перекір із вечера хотїли зробити демонстрацію народню, декламуючи лиш українських поетів і розвиваючи перед зібраною публїкою в осібній бесїдї, яку мав виголосити один громадянин, головні засади народньої партії. До вироблення бесїди вони упросили Будеволю, а приготовленя до вечера оживили невеличку тодї громаду, піддавши їй практичну роботу, і додали енерґії для дальшої пропаґанди. Одному противникови народнього стремлїня громадяни зробили шумну демонстрацію і вже „на другий день богато студентів, котрим громада вияснила своЇ ідеї, пристало до гурту, і обіцяло писати правописьмом фонетичним.“ Число громадян, яких із початку було 5 до 6, скоро побільшило ся і Мета мала 30 пренумерантів. „Робимо й працюємо, колись у нас Галичина щирих поборників ідеї української знайде... Ми урадили, щоб з иньшими громадами Галича зазнайомитись. Не знаю, як вони там наші щирі письма привитають! Наші козачі серця тїшились би дуже, щоб це нам хто такі засилав, щоб хто прийшов на цю гадку від своєї громадоньки щире козаче серце відкрити. На кінцї нашої родимої землї мешкаємо, далеко, далеко

від нашої мати України! Не знати, чи почує вона наш щирий голос, чи почує вона, як щире козаче серце із любви к ній тьохкає!..." пише громада до Будеволї при кінці 1863 року. Качковський вправді розпускав серед молодіжи поголоску, що самбірські громадяни і всї „Метяни" на весну підуть за Поляків бити ся, але цим громада не журила ся. Більше клопоту робило їй те, що тяжко було вбирати ся по народньому, на „український лад". Одному батько не позволив носити козацьку шапку, бо видавала ся йому гайдамацькою, другий боїть ся, щоб його син через те не стягнув на себе ненависть із гори. Одначе гадки громади приймали ся чим раз більше і Качковський не вмів собі инакше порадити, як лиш тим, що не допустив до декляматорського вечера і доніс на чотирох студентів до намісництва. Від правописьма фонетичного старав ся він відстрашити студентів тим, що називав його противним правительству, а народовців називав одним душком бунтовщиками і ляхоманами. Але не вважаючи на вражду Качковського молодіж горнула ся до народних ідей.

В Перемишлї були властиво дві громади; одна з руських богословів, а друга ґімназіяльна. Особливо богословська була численна і підтримувала духа декляматорськими вечерами. В листах від перемиської громади 1863 року подаєть ся число членів на 30—40; а в 1864 роцї заложено ґімназіяльну громаду, хоч невелику, яка робила складки на закупно книжок і на Мету.

Дрогобицька громада заложена 1864 року; Бережанська здаєть ся також. Найкраще одначе розвивала ся громада Тернопільська, що мала дуже добре упорядковану бібліотеку і касу, сходила ся три рази на тиждень, раз на науку історії, раз на літературу, а в неділю на декляманції, бесіди і диспути над тим, що попередного тижня вчили ся. „У нас у Тернополи велика єдність, нема між учениками Москаля, єсть братня любов, одна мисль, одна гадка, всї з Україною тримаємо" пишуть із Тернополя з початком 1864 року.

Багато клопоту робило всім громадам убиранє „по народньому". Поляки убирали ся по своєму, по шляхоцьки, в контуші, срібні пояси з Костюшком або з польським орлом. Очевидно і руська молодіж хотїла убирати ся по своєму, але як? От над чим ломали собі громадяни доволї довго голову. Замісь Костюшка або срібного орла польського можна було причепити собі золотого ру-

ського льва, але що далї? Конець-кінцем увійшло в звичай убирати ся „по козацьки“, „по українськи“. З України прийшов до Галичини весь рух лїтературний, отже з України мусїли прийти і моделї національної одежі. Мережана сорочка, широкі сині шаравари, „українськi“ свита звичайно з кутасом і козацька шапка з аксамітним дном і золотим кутасом, шовковий пояс синьо- або червоно-золотий і такий же „жупан“, — такий виробив ся з часом народний спосіб убираня. Але тут новий клопіт. В великій части Галичани сорочок вишиваних не носять; як тут приложити українську сорочку до народнього строю в Перемишлї або в Тернополї? Сукна синього тяжко було дістати. „У нас сукна нема такого, — жалують ся з Перемишля, — бо хлопи ходять у полотнянках, тай ще до того лиш у білих сорочках.“ З тих клопотів студенти вийшли в решті в той спосіб, що убирали ся як попало, аби лиш виглядало по народньому, бо до народнього, особливо українського привязували велику вагу, хотївши заманїфестувати ся і на зверх як поклонники народнього стремлїня. „Хлопцї у Перемишлї жиють славити Бога! Сорочки дали собі вже пошить, і я хотяй старий, а таки справдї дам ушити собі, коб ще на старість поносить доки мож буде сьвятую сорочку. Бо-ж вона й з сьвятого краю й сьвятії люди у нїй ходили! Прошу Тебе, шли минї як найскорше модель на шаравари, на свиту, бо що дня допитують ся хлопцї як буде виглядать, а я хотяй би з душі хотів одвітить, то годї!...“ пише один приятель-богослов до Будеволї з Перемишля.

Записую і сей факт, бо він хоч дрібний, але дуже характеристичний і багато причиняє ся до того, щоб чоловікови посторонному в вірнім сьвітлї представити не лиш теоретичні погляди молодих народовців на нарід, але й спосіб їх переведеня, загалом сказавши, увесь настрій тодїшної молодїжи, коли демократичне змаганє тільки-що почало в Галичинї приймати ся і народня партія находила ся, так сказати, в станї ембріональнім.

Як раз серед сего теоретичного вияснюваня народних питань, серед орґанїзаторських заходів коло провінціяльних громад і цїлої народньої партії, серед цїлої сеї оживленої дїяльности прийшла катастрофа полїтична на Українї і написане під її вражінєм „Письмо до Громади“ Будеволї, що було виразом впливу, який сей сумний факт зробив на галицькі обставини.

Очевидячки, придавленє народнього руху на Українї не зломало галицького руху. Завізванє улюбленого начальника до ви-

тревалости і дальшої праці, згадка про тяжке положене народа і про обовязки, які воно вкладає на кождого, хто раз посьвятив ся народній службі, знайшла щирий відгомон посеред молодіжи. „Заношу всім щирим козакам мій козацький поклін, всім котрі щиро покохали рідну Матір Україну, а найбільш Тобі, любий, за се щире Слово до Громади, за сю правду, що-сь так ясно висказав у „Меті“, за сю відвагу, котров мало хто чванитись може, за се, що-сь відкрив вже раз, з якою гадкою галицька молодіж носить ся і к чому вона прямує. Бо правду кажучи Тобі, любе серце України, що ми такого оклику уже від давна виглядали. Божейку благослови наші труди!“ пише від імени самбірської громади один громадянин до Будеволї. „Неувірите, з яким запалом отчитавем сію книжочку і як вона загріла мої давнїйші бажаня. Поїхавши з трема козаками на забаву до Чернелева іспивалисьмо в благобитіє братів Українців (в диво всім), многая літа співалисьмо на дай Боже, аби наш Костомарів дістав катедру на всеучилищи і розкладалисьмо кождому запитавшому ся о значенє сего. Говорилисьмо голосно тут, що на нас чекають братя Українці, абисьмо їм подали братную поміч, а то сим докажем, сли неотмовим наших підписів на адресї виготовившій ся тепер до цїсаря нашого, і много иншого для справи теперішной потрібного. Вірте, ледви щом мог одну книжицу для себе сховати, аби до дома до батька післати. О як би нам ся було більше екземплярів здало...“ пишуть до него з Тернополя. „О Христе Спасе сьвятий, коли Ти вже раз Ненї нашій лутшу долю присудиш?! чи-ж ми в віки вічні вже такі занепропащені погибати маєм? Га, що-ж робити, видно бачиш така наша доля козача, але щось в минї серденько горячо бєть ся, в великій видно надії, що Бог наш сьвятий незабаром встане! Так душечко, так ми серце віщує, та чей і не хибне! Лиш діждімо до весни, зак зоря краща на небі засіяє а Бог наш з просоня зак не встане та Добоша не знайде! А зак що ми ніби спімо, а нищечком кріпко за ручки козачі держім ся та що змога ділаймо а ділаймо!“ пише його товариш із села. „Не знаю, що тому за причина, що як лишень появить ся який лист від Тебе, то зараз і смуток усї серденька Перемиські обгортає. В кожнім Твоїм листї усе нарікання та нужда, і це справедливо. Але коб Ти знав, як прикро та гірко це читати, плакати хочеть ся... Вір менї, як єм козак, як єм хлоп, том плакав трошеньку, як спогадав на матір Україну та бідняків тамтешних за кордоном та й на нашу нужду,“ тужить лист

з Перемишля. „Я плакав і відходив з радости. Я плакав, бо Твої листи відновили в моїм серцю біль над недолев наших братів Українців, біль, котрий з кождим голосом, з кождим стоном наших братів глибше і глибше в'їдає ся в наші серця — я радував ся, бо й Ти не змінив ся, а хотяй змінив ся, но так тілько як квітка з росов в ранці, котра тим лучше розцвилась і тим краще пахне. Якже-ж менї не радувати ся, згадавши на ті щирі молоді серця, котрі пізнавши нашу народну ідею пламенїють горячою любовою до сестриці нашої України, в котрих живе дух правдивого патріотизму, котрі готові суть принести Отчинї в дарі все, що їм єсть найдорощого, навіть, слиб того треба було, своє житє, свій цьвітущий вік! Честь Вам, молодеже Руська, честь Вам, патріоти руські, честь Вам най буде за Ваші труди від усього Руського міра! Соколята... Все росте, і наші крила ростуть, а виростуть вони колись, а будем літати від Карпат аж по Чорне Море, а слава наша обє ся в остатних кінцях сьвіта!...“ (другий лист з Тернополя до Львова).

Лиш у Дрогобичи в тих часах, з кінцем 63 і початком 64 року тупо йшло дїло. „Русини не хотять ся до нїчого брати, бо хотять все слїпими бути“ пише О. до Будеволї. Молодїж там тодї ще дуже слабо була підготовлена і лиш поволи стала купувати і читати „Письмо до Громади.“ Але потому і тут дїла поправили ся, бо вже за пару місяців доносить лист із Дрогобича, що беруть ся закладати громаду, і що в Дрогобичи великий поступ.

Не даремне отже писав Будеволя свою відозву. Вона не тільки не дала упасти патріотичним чутям, але ще й піднесла їх декуди, як се видимо з наведених виписок із листів. Але проєкт адреси упав. Може він був лиш способом аґітациї, що мав піддати молодїжи і людям на провінциї якусь роботу. Декуди, як у Самборі і на селах хлопцї взяли ся збирати підписи; але на селї попи або казали: „Як нам консисторія накаже, то все здїлаєм“, або відмовляли ся тим, що вже старі і не можуть так фантазувати як молоді (лист з села Іванкова), або навіть виступали против проєкту (лист з Перемишля). Один перемиський громадянин навіть бояв ся, що адрес „Берном[1]) пахне“ (той сам лист). Та

[1]) Фортеця в Бернї була місцем, куди висилали тяжких злочинців, в тім числї й політичних. *Ів. Фр.*

й хоч би навіть усї громади були вже на стільки упорядковані, щоб могли таким великим дїлом заняти ся, то перепроваджене його було неможливе, коли погадаємо, що громади провінціяльні складали ся з ґімназіястів, яким неможливо було вести аґітацію полїтичну на великі розміри.

Щастє одначе, що Будеволя встиг хоч патріотичний запал молодїжи підтримати через 1864 рік. Бо рік сей був доволї тяжкий для молодої партії. „Мета" не могла виходити як слїд; фінансові засоби були дуже слабі і висихали. „Мета спить", жалують ся Самбірцї, „чоловік тїшив ся трошки, а теперечки що? вороги сьміють ся нам у очи, сьміють ся з наших трудів... но надія нас скріпляє, що ми одолїємо, Братїку..." Бо все таки удавало ся Будеволї листом або теплим словом підтримати молоденьких патріотів, поки його енерґічним і безперестанним заходам не вдало ся знов оживити видавництва і лїтературний рух при кінци 1864 року так, що вийшов Народний Календарь, принятий дуже симпатично, а з початком 1865 року аж три періодичні виданя: „Мета" яко орґан полїтичний, „Нива" яко орґан лїтературний і біблїотека повістий під н. „Руська Читальня". Народний рух, повидимому, підносив ся чим раз вище.

Щирий відгомон знайшов голос Будеволї також і в Станїславі. І тут були вже народовцї, хоч, о скільки можна судити з доступних менї матеріялів, добре з'орґанїзованої громади тодї ще не було. Згадуючи про тернопільську громаду, один тернопільський лист каже, що є в ній і Б... з станїславівської громади, „котра однакож, як він мовить, попереднього (1863) року ще не була уґрунтована, котру-б тільки меньше-більше от схацкою назвати-б можна". Але книжки і ґазети купувались і читались як і по иньших містах, і в 64 роцї один студент видавав навіть ґазетку „Віщун", і станїславівська молодїж, хоч не конче зорґанїзована, жила тим самим житєм і тими самими гадками, що й решта поступової галицької молодїжи, і з таким самим жаром читала листи і Письмо до Громади Будеволї.

Аж піднесений рух лїтературний 65 року допровадив і тут розкинених молодих народовцїв до орґанїзації. Думаючи, що читачам цїкаво буде вглянути подрібно в спосіб, в який тодї закладали ся ті осередки народнього житя в Галичинї і як самі молоді студенти відносили ся у себе дома до справ народнїх, я хочу подати образ завязаня станїславівської громади, раз тому, що про-

завязанє се я знаю не з листів, але бачив його власними очима, а потому передовсїм тому, що тут ми перший раз познайомимо ся з Володимиром Навроцьким, який в житю народньої партії заняв важне місце, і який подав властиву причину до написаня отсеї праці.[1]) Але описуючи перше зібранє громади я мушу признати ся, що опис свій роблю лиш з памяти, не на підставі яких записок і що особливо в бесїдах, які вкладаю в уста громадян, я старав ся віддати лиш духа, що панував тодї між молодїжю, а не дословний текст, якого не памятаю. Знаю, що сего в історичнім представленю не повинно бути і для того наперед признаю ся до гріха; але думаю, що подрібнїще представленє самих стремлїнь і духа громади, як він заховав ся до тепер у моїй памяти, в далеко яснїщім сьвітлї покаже тодїшнї змаганя галицької молодїжи, як сухе занотованє факту в листах або яких записках. Для того й відступаю на сей раз від сухого історичного сконстатованя, і вкладаю громадянам в уста такі слова, які вони безперечно в тих часах могли говорити, щоб виразити свої гадки і якими тодї звичайно ті гадки виражали ся.

Безпосередну ініціятиву до заложеня громади в Станїславі дав львівський семінарист Олекса Непоправний[2]), товариш і приятель Будеволї. Познайомивши ся літом на вакаціях із одним студентом, Іваном Заневичем,[3]) він подав йому гадку, що добре би було, коли-б і станїславівські народовцї злучили ся так як по иньших містах у громаду, коло якої як коло осередного пункта ґрупувались би порозкидані сили людий одної гадки. „Ви самі бачите, — говорив він — яке тепер у Львові і по иньших містах оживленє, як усюди робота аж кипить. Кождий, хто в такий важний час захоче дармувати з заложеними руками, приймає на свою душу великий гріх перед народом. Длятого і Станїслав не повинен лишити ся позаду иньших міст; він мусить стати ся осередком житя народньої молодїжи з Покутя і Гуцульщини. Ми на Станїславів покладаємо великі надії.“

---

[1]) Про ґенезіс працї пок. Терлецького див. мою статю »Остап Терлецький« у Записках Наук. Тов. ім. Шевченка, т. I., стор. 47—51. *Ів. Фр.*

[2]) Громадський псевдонїм звісного заслуженого дїяча о. Ол. Стефановича. *Ів. Фр.*

[3]) Громадський псевдонїм Остапа Терлецького. *Ів. Фр.*

Заневич обіцяв порушити сю гадку між товаришами і приїхавши по вакаціях до Станїслава, взяв ся зараз до діла. З аркушем паперу в кишени бігав він по цілім містї між товаришами збираючи підписи тих, що приставали на заложенє громади і хотїли до неї приступити, аґітував, говорив, поки не поставив на своїм. Робота йшла врештою легко, бо всї дуже раді були новому дїлу. Прийшов нарештї час першого зібраня громади.

Було се в осени 1865 року. На дворі вже починало смеркати. Серед лозовиня, недалеко від Тисьменицької Бистрицї сидїло на невеличкім зрубі кілька молодих хлопців, студентів ґімназії. Всї вони сидїли спокійно, лиш часом перекидуючи сяількома словами; всї були в урочистім настрою духа. Кождої хвилї до невеличкої зразу горстки стало сходити ся чим раз більше хлопців; вони приходили то по одному, то по кількох нараз. Зібрало ся таким способом до 25 душ. Спокійна і майже понура з разу горстка стала по трохи оживляти ся; пішов сьміх, декотрі починали затягати піснї, декотрі, до тепер незнайомі, почали знайомити ся.

Тимчасом зовсїм смеркло ся. Нїхто вже більше не приходив. Тодї з поміж гурту обізвав ся голос:

— А що, чи всї?

— Всї.

— То зачинаймо. Іване, зачинай.

Іван Заневич був один із наймолодших з поміж усїх хлопців, що тепер разом звернули ся до нього, чекаючи, що він буде говорити. Його блїде, схороване лице тепер було ще блїдіще як звичайно; його сиві очи то сьвітили ся як у вогнї, то погасали і він увесь тряс ся як у горячцї. Видко було, що він дуже роздразнений і зворушений. Іще перше, коли иньші хлопцї витали ся між собою, говорили, він то сїдав задумавши ся, то зривав ся і ходив поміж лозовинєм і не міг опанувати свої чутя, хоч знав, що буде мусїв говорити і що треба буде говорити складно і до ладу. Він ждав сеї хвилї як раю і давно вже тїшив ся на нинїшнїй вечір, — але тепер, коли хвиля настала, він бояв ся, що попсує все дїло і що недоріс до великої роботи, яку припадкові обставини вложили на його слабі плечі і яка повинна була дістати ся кому иньшому з його товаришів, з котрих кождий був старший і розумнїщий від нього. До великої роботи! Бо в його думцї те, що сього вечера мало стати ся, було великим історичним фактом, який в купі

з иньшими подібними фактами мав здвигнути нарід високо понад його дотеперішнє положенє і збудити його із мертвого сну до нового, сьвіжого, самостійного житя. Він був гордий тим, що належить до сподвижників сього факту і в своїй гордости рівняв своїх товаришів і себе з тими козацькими громадами, що перед віками, десь далеко, на степах, біля старого Славутиці-Дніпра лагодили ся до борби за свою і свого народа свободу. Тихий, теплий вечір, погідне, звіздами засїяне небо і легенький шум недалекої Бистриці доливали ще більше чару до його і так уже очарованого серця і якимсь солодким туманом покривали його думки; давні козаки і його товариші зливали ся в один блискучий, фантастичний образ.

Ах! який він був тоді щасливий! Не чув він анї горячки, анї роздразненя і як дитина в колисцї колисав ся він у тім солодкім тумані, що витворила його горяча, молода фантазія. Він був би навіть зовсім успокоїв ся, як би не почутє, що ось за яку мінутку той важний історичний факт буде мав довершити ся і що в тім фактї і на нього припадає немаловажна роля. Треба було сказати, ще се за факт і на що він робить ся і яка робота припадає на кождого. А сказати мав він. Се його троха тїшило, то правда, але більше його непокоїло. На що всї сї формальности? сердив ся він. Як би то було гарно, як би всї зійшовши ся, самі собою від разу зрозуміли, о що іде, запалили ся до великої працї і зараз зробили її! А тут іще треба говорити! Се в його думцї виглядало як би на профанацію великого дїла...

Але що-ж було дїяти? Голос: „Іване, зачинай!“ показав йому, що рішуча хвиля настала. Треба було говорити і на кожду золоту думку знайти звичайне руське слово. Він і став говорити, але спосіб, в який він говорив, показував велике роздразненє, яке він переносив. І тепер він тряс ся цїлим своїм слабеньким тїлом і то сїдав, то вставав. Слова з трудом виходили йому з уст, — говорив як би камінє викидав із грудий і як камінем кидав словами між товаришів, злостячи ся на кожде слово, що воно зовсїм не те говорило, що він хотїв сказати.

„Славні козаченьки“ — почав він — „леґіники руські любі та щирі, товариші і братя! Настає важна хвиля для нашої Матери-України. Се хвиля нашого народнього відродженя, патріотичної працї і борби за волю нашого рідного краю. Бороли ся, правда, за неї і наші батьки козацькі, зливали своєю дорогою

кровю широкий степ, рідну Україну. Але волї вони не вибороли. Давно вже заржавіли їх шаблюки, застигли їх горячі серця і тільки високі могили передають нам, їх унукам, згадку про давно минулі часи. Їх потомки стогнуть у тяжкій неволи, не маючи на рідній земли кутика, який би могли назвати своїм і де би могли спокійно зложити замучену голову. Пропадає Україна! І коли на місце давних борців за народню свободу не станут нові, сьвіжі сили, готові за нарід наложити своїми буйними головами, то всї загинемо марне в чужім ярмі і слїд пропаде за нами. Бо нарід, що не вміє бороти ся за свою волю, не варт жити на сьвітї і мусить пропадати. Але наше серце каже нам, що і для нас зближає ся хвиля народнього освободженя. Із прибитої мужицької груди озвав ся віщий голос народнього ґенія і завзиває всїх вірних синів народа до нової, послїдної борби. „Поховайте та вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кровю волю окропіте!“ І на сей голос великого Батька-Кобзаря, що як блискавка проніс ся по широких степах рідної України і відбив ся аж о синї Карпатські гори, що рідним українським словом виспівав усю недолю, все горе замученого народа, піднялп ся з усїх сторін щирі робітники і борцї за свободу, ти би казав, що отворили ся високі могили і випустили давних козаків, щоб вони в новій борбі докінчили зачату велику роботу. Правда, не з шаблями та гаківницями стали нові робітники до трудного дїла. Иньший настав час і иньший мусить бути спосіб борби. Замісь гармат ми мемо боронити ся наукою, замісь гетьманів поставимо людий науки і вольного слова.

„Але і вороги не сплять! Почули вони силу оживаючого українського слова і голосний протест безсмертного Кобзаря запалив їх до нових мук над прибитим народом. Замучили вони великого поета у сибірських степах, а його кобза лежить осиротїла, німа.... Хто її підойме? Хто настроїть нові струни замісь давних, порозриваних? Чи і ми, як наші прадїди, ляжемо у могилу невольниками, не добувши народови золотої волї!

„Нї! не ляжемо ми невольниками у могилу! Коли лютий ворог побояв ся мирного апостольського слова і придавив на Українї рідну лїтературу, то не зможе він придавити нас, Галичанів... Осиротїлу кобзу українську підойме галицька земля і з синїх гір Карпатських пронесе ся по всїй Українї свобідне, не сковане московськими путами слово нового Кобзаря...

„Ставаймо-ж і ми, панове громадо, до народньої роботи! Тяжка наша робота, то правда, а сили наші слабі. Але громада великий чоловік. Чого не зробимо кождий сам собою, то зробимо у громаді...

„То ми зробимо у громаді...“ повторив він іще раз зриваючи ся знов із місця, на якім сидів і починаючи знов ходити в невеличкім кружку, котрий лишили йому обступивши його товариші... Але далї він уже не годен був говорити. Він уже давно боров ся з собою, щоб утримати ся в рівновазї, але тепер почув, що до кінця не договорить. Уста його ще механїчно кілька раз порушали ся, як би хотїли силоміць говорити далї, але сльози затопили увесь конець бесїди. Він голосно, ревне заплакав. Ніхто не переривав голосного хлопячого плачу...

Але треба було доконче сказати, що і як ми зробимо в громадї, треба було пояснити, чого ми зійшли ся і вложити проґраму тої роботи, до якої всї лагодили ся.

Тодї виступив з поміж громади високий, сухий та тонкий студент в окулярах, цїлим своїм складом зовсїм неподібний до свого горячого і нервового попередника. Він був спокійний, холодний, майже байдужний, говорив сухо і коротко, часом надумуючись, як би бояв ся, щоб не сказати зайвого слова, яке би хтось міг уважати пустою фразою. Його веселі очи і високе рівне чоло сьвідчило про бистрий розум. Виступив він сьміло, але не вириваючи ся, як би знав, що в цїлім товаристві нема йому рівного і що хто-б і говорив, усе таки йому припаде сказати рішуче слово. З початку довгі його руки як би заваджали йому; він не знав, що з ними зробити і перекладав їх на всї сторони, але і руки швидко успокоїли ся на грудях і він, як із каменя витесаний, стояв на однім місцї, доки не скінчив своєї одностайним голосом виголошеної бесїди.

Студент сей називав ся Володимир Навроцький.

— Усї ми, кілько нас тут є, — сказав він, — від нинїшної днини лучимо ся в товариство, в громаду, щоби спільними силами лагодити ся до служби народови, а по части і тепер йому служити, на скільки будемо вміли. Сказав уже Заневич, що на Українї лїтература українська заборонена. Сим заказом уряд ворожий нашому народови хоче спинити розвиток української мисли й інтелїґенції, яка не знаючи матїрного язика і не розвиваючи своєї

літератури останеть ся між українським мужицтвом таким чужим елементом, як польське панство і московська бюрократія. На нас Галичанах лежить тепер подвійний обовязок. Раз — робити свою роботу для галицького народа, а другий раз — помагати нашим українським землякам у їх борбі з московським деспотизмом. Чи ми обі сї роботи встигнемо як слїд зробити, покаже час. Як на нинїшну хвилю, річи стоять так. В Галичинї виходять тепер два наші виданя: Мета і Руська Читальня. В них печатають ся працї галицьких і українських писателїв і вони перед сьвітом репрезентують тепер стремлїня нашого народа до лїтературної самостійности. Їх ми мусимо підтримувати, т. з. всї ми громадяни мусимо їх пренумерувати і кождий із нас мусить старати ся і в позагромадських кружках шукати для них пренумерантів. Далї ми потребуємо знати нашу історію, нашу лїтературу. На се треба книжок. Мусимо отже заложити громадську біблїотеку. На біблїотеку і ще й на иньші громадські видатки треба гроший; треба наймити громадську хату, де би ми могли разом сходити ся, пізнавати ся, дїлити ся роботою і гадками. На всї сї видатки мусимо заложити громадську касу, що має повстати з місячних вкладок кождого громадянина. А мусимо ми також пізнавати й нарід, якому хочемо служити, мусимо пізнавати його гадки, мусимо знати, куди він іде і чого він хоче. Се ми можемо зробити лиш пізнанєм зібраної уже устної словесности і дальшим збиранєм народних пісень і казок, виучуванєм народних звичаїв і обичаїв. Згода, панове громадо?

— Згода, згода, — закричали всї. Бесїда Навроцького всїм сподобала ся. Але найбільше може вражінє вона зробила на Заневича, що не міг надивувати ся, як про такі великі справи можна було говорити так ясно, коротко і так холодно.

— Коли згода, то й добре, — додав Павло Попович (Студнїцький). — Статути громадські читав кождий? — спитав він.

— Статути я читав кождому, коли його вписував у громаду. Тепер хиба коли хто має що додати або перемінити, то най скаже.

Нїхто не мав нїчого сказати — статути громада приймила такі як були. Потому вибрала виділ громадський, віта, присяжного, писаря, біблїотекаря і касієра. Вітом став Попович, присяжним Навроцький.

Потому всї зобовязали ся чесним словом держати справу істнованя громади перед чужими людьми в тайнї. (В иньших громадах присягали).

Скінчивши таким способом перше своє засїданє громадяни заспівали ще патріотичну пісню „Ще не вмерла Україна“ і загальний ентузіязм розлив ся нарештї в цїлім потоцї пісень. Хлопцї почали поволи розходити ся. Всї були дуже оживлені і веселі. Для всїх почало ся нове житє, житє пишних мрій і ідеалів. Чули вони вправдї і читали навіть у книжках, що дорога до народньої свободи дуже терниста і прикра і що богато треба буде покласти людської працї і людського поту, заким хоч що троха можна буде осягнути. Але від чого вони були молоді? Вони терністу дорогу так густо і високо устелили собі квітами й поезією, що терня нї видко нї знати не було. Вони були щасливі тим ідеальним щастєм, яке чує кождий чоловік, коли піднесе ся по над свої особисті і дрібні інтереси і стає жити для щастя иньших. А вони тільки що шлюбували жити для свого народа!

Веселим і здоровим житєм закипіло тепер у молодій громадї. Роботи було богато, бо громада істнувала ще лиш теоретично і треба було вистарати гроший, книжок, хату, як було ухвалено при заложеню громади. Вся ся робота робила ся охочо. Кождий бачив, що і в його кутику зачинала ся правдива служба народови і кождий докладав своїх сил, аби в сїй службі не лишити ся по заду другого товарища.

Належало до громади кількох мужицьких синів студентів. Їх приналежність до громади давала всїй роботї як би вищу санкцію цїлого народа. Їх устами нарід похваляв і приймав службу громади і признавав її доброю і відповідною. Вони-ж родились мужиками, не як більша половина громадян, „паничами“, і могли найлїпше знати, чи те, що робить громада, добре чи зле. Вони казали, що добре, і громада вірила, що добре.

А надто коли би навіть міг був знайти ся в нїй який недовірок, то весь його скептицизм був би мусїв розплисти ся перед тим очевидним фактом, що й головні наші письменники були мужицькі дїти. І Шевченко і Федькович були мужицькими синами; Федькович був навіть, як ми думали, справедливим мужиком, бо носив ся по мужицьки. Ми всьо робили, що вони нам казали, і були переконані, що се єсть власне те, що би нам нарід казав

робити, коли би міг своїми устами до нас в тій справі заговорити. „Обніміте, брати мої, найменчого брата, нехай мати усьміхнеть ся, заплакана мати!“ казав Шевченко, і ми обіймали його і любили так, як лиш молоді серця вміють любити. „Учітесь, читайте, і чужому навчайте ся, й свого не цурайтесь!“ І ми вчили ся, читали, — лиш що на біду книжок було дуже мало, — а всьо що своє, питоме, а особливо рідну мову ми не то що любили, ми її обожали. Все могли наші противники зачіпати і висьмівати, але народню мову ми боронили як остатню кріпость, яку батьки нам лишили у спадщині. Ми всї були запеклими язикословами і найсухіща фільольоґічна розправа, що боронила самостійности українського язика, більше в наших очах мала значінє, як найкраща поема написана тою мовою.

Загалом усї сподївали ся великих результатів із своїх заходів і кождому молода фантазія малювала чарівні образи недалекого гаразду народнього, в якім сльози висхнуть, журба і голод зникне, всї будуть рівними братами і настане свобода на дорогій Україні. Були навіть такі, що сліпо вірили, що незабавки прийде якась незвичайно важна хвиля, в якій цїлий нарід підійме ся проти ворога і виборе собі повну самостійність.

Один може Навроцький із усїх Станїславцїв не виходив богато дальше поза ті границї, які він сам виложив у своїй проґрамі. Не тому, що він був зовсім вільний від поривної запальчивости своїх товаришів; нї, він разом із ними вмів, де було треба, запалити ся і під його холодною на перший погляд поверховністю било щире, патріотичне серце. Але те серце било рівно і не заглушувало розваги і він і в найбільшім запалї вмів рахувати ся і з обставинами і з своїми силами. А що був чоловік дуже здібний і більше читав і знав як иньші, то й лїпше вмів розглянути ся в справах щоденного житя як молодші його товариші, мислив яснїще і лїпше бачив, що в данїй хвилї можна і треба зробити. І він завсїди, не оглядаючи ся на иньших, совісно зробив те.

Задля сього свого ясного і тверезого способу мисленя він помимо свого патріотизму скоро міг спостерегти, де ентузіязм і практична робота переходили в карикатуру і робили ся сьмішними. Всяка пересада, карикатура сердила його, особливо коли вона робила ся з вирахованя, аби блиснути перед товариством, додати собі якогось значіня. Тодї він дуже сердив ся, а сердити ся він

умів. Тоді його критика бука немилосерна і остра як ніж; він бив словами як довбнею і нещасливий був той, хто йому попав ся в руки. Але він умів бути й добродушним і хоч ніколи не покидав ся своєї іронії і любив посьміяти ся над иньшими, то його іронія вміла бути такою тонкою і делікатною, що не тільки не разила, але притягала до себе і чи то в поважних нарадах, чи в приятельських розмовах була як сіль у страві, без якої і страва не стравою і хліб не хлібом.

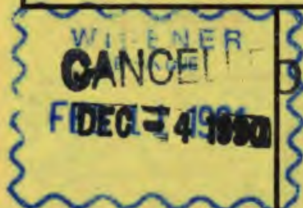
Така мимовільна, несьвідома карикатура, роблена зрештою в найліпшій вірі, лежала і в тім, як молоді студенти одягали ся по народньому. Хиба-ж не було противорічя в тім, що молодіж хотївши одягати ся по народньому, записувала моделї народньої одежі з України, замісь узяти їх від народа, серед якого жила дома? Хиба-ж той нарід, який вона бачила по своїх селах, не був такий сам нарід, як і той, що живе на Українї? І чим одежа галицького мужика гірша від одежі українського мужика? Але молодіж не одягала ся навіть по українськи, бо та одїж, яку вона уважала українською, або козацькою, певне ніде не істнувала і була лише штучним плодом фантазії патріотичних модистів. Сю сьмішну, карикатурну сторону народничаня Навроцький зараз спостеріг. Памятаю, я раз ішов з ним зі школи. Перед нами о кільканацять кроків ішов один студент, убраний „по козацьки“. Мене той стрій аж за очи ловив і я дуже завидував, що не годен був купити собі таке убране. „Знаєте, Бузьку — Навроцького прозивали Бузьком — як би я хотів убрати ся по народньому!“ вирвало ся менї. „По народньому! — скрикнув він. — Де ви виділи нарід, щоб так убирав ся? От той парубок онде, той ходить по народньому, а се що? се попросту сьміх тай годї. Коли по народньому убирати ся, то так, як наші мужики. Купіть собі сердак, ремінь, сорочку мужицьку, тай ходїть; буде й дешевше й розумнїще.“ Я лиш видивив ся на нього; таким радикалом я не був і се менї ніколи і в голову не приходило. „Я не жартую, — додав він. — Або ми паничі і носім ся по панськи, се не такий великий гріх, або коли хочемо бути зовсім консеквентними народовцями і носити ся по народньому, то носім ся зовсім по мужицьки.“ Річ се дрібна, коли хочете, але дуже характеристична. Як одїж „народня“ тодішної молодїжи була лиш плодом фантазії, так і нарід, який вона любила, був якийсь штучний нарід, що жив

упала і сама „Мета“; весь літературний рух спинив ся і головний штаб молодої партії розпав ся.

Враженє, яке сей сумний факт зробив на молодїж, було незвичайно прикре, подекуди навіть потрясаюче. Але треба було все таки перебути його; треба було застановити ся над його причинами і подумати над тим, що далї дїяти.

Сим застановленем, що містило в собі богато болючих хвиль, партія зачинає, так сказати, —


3 2044 009 842 493




WIDENER
BOOK DUE